

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Rzeszów, dnia poniedziałek, 13 marca 2023 r.

Poz. 1537

UCHWAŁA NR LIX/370/2023 RADY MIEJSKIEJ W IWONICZU-ZDROJU

z dnia 28 lutego 2023 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Iwonicz-Zdrój na lata 2023-2026

Na podstawie art. 18. ust. 2 pkt 15 ustawy z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 r. poz. 40) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2022 r. poz. 840)

Rada Miejska w Iwoniczu-Zdroju uchwała, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Iwonicz-Zdrój na lata 2023-2026, zaopiniowany pozytywnie przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Przemyślu, Delegatura w Krośnie.

§ 2. Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Iwonicz-Zdrój na lata 2023-2026 stanowi załącznik do niniejszej uchwały.

§ 3. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Gminy Iwonicz-Zdrój.

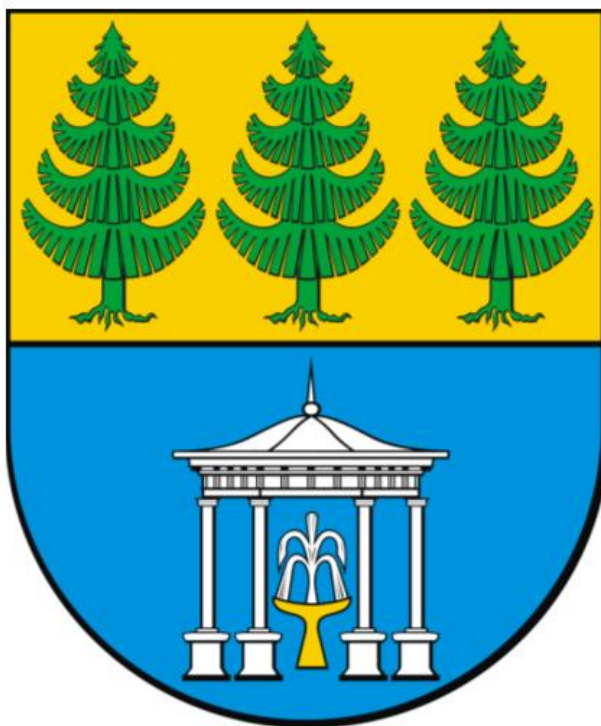
§ 4. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega publikacji w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Przewodniczący Rady

Rajmund Boczar

Załącznik do uchwały Nr LIX/370/2023
Rady Miejskiej w Iwoniczu-Zdroju
z dnia 28 lutego 2023 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY IWONICZ-ZDRÓJ NA LATA 2023-2026

Iwonicz-Zdrój, sierpień 2022

SPIS TREŚCI

1. WSTĘP	3
2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	5
3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	6
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA	9
a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju	9
b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa	10
5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	16
6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
a. Zarys historii obszaru Gminy Iwonicz-Zdrój.	25
b. Krajobraz kulturowy	31
c. Zabytki nieruchome	33
d. Zabytki ruchome	47
e. Zabytki archeologiczne	51
f. Rejestr zabytków	61
7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	65
8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	67
a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy	68
b. Zabytki ruchome	72
c. Zabytki archeologiczne	74
d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego	80
9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	81
10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	82
11. ANEKSY:	
1. Wykaz zabytków nieruchomych Gminy Iwonicz-Zdrój ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków	83
2. Wykaz stanowisk archeologicznych w układzie alfabetycznym zlokalizowanych na obszarze Gminy Iwonicz-Zdrój	87
3. Plan terenu Gminy Iwonicz-Zdrój z naniesionymi zabytkami nieruchomymi wpisanymi do rejestru zabytków	88
4. Plan układu przestrzennego uzdrowiska Iwonicz-Zdrój z graficznym oznaczeniem zabytków i granicami ochrony konserwatorskiej określonej w decyzji A-730 z 30.06.1973 roku	89

1. WSTĘP.

Zgodnie z art. 87 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami na gminy nałożony został obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Przyjęty przez Radę Miejską w formie uchwały, dokument ten stanowi element polityki samorządowej. Jego opracowanie stanowi wyraz troski władz samorządowych oraz mieszkańców gminy o stan dziedzictwa kulturowego i jego potrzeby.

Program opieki nad zabytkami ma służyć zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Nakreślone tutaj kierunki działań mają stopniowo prowadzić do poprawy stanu zachowania zabytków oraz lepszego ich udostępnienia i wykorzystania pod kątem turystycznym. Równie istotnym zadaniem dokumentu jest wskazanie wartości krajobrazu kulturowego gminy oraz potrzeby utrwalenia świadomości w społecznościach lokalnych, związanej z koniecznością dbałości o dziedzictwo.

Lokalna społeczność w dłuższej perspektywie powinna zauważać efekty wcielania w życie zasad nakreślonych w gminnym programie. Aby tak się stało konieczne jest postrzeganie kultury, jako ważnego czynnika rozwoju ekonomicznego, uzupełniającego i wspierającego inne, priorytetowe płaszczyzny polityki samorządu. Działania gminy powinna cechować zasada zrównoważonego rozwoju, gdzie ochrona zabytków występuje równorzędnie z ochroną przyrody i potrzebami infrastrukturalnymi mieszkańców.

Warto w tym miejscu przytoczyć zasady współczesnej doktryny konserwatorskiej, których stosowanie powinno również obowiązywać władze samorządowe:

- primum non nocere (po pierwsze nie szkodzić),
- maksymalne poszanowanie oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- minimalna, niezbędna ingerencja (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
- zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
- zasada czytelności i odróżnialności ingerencji,
- zasada odwracalności metod i materiałów,
- zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą zarówno konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów – restauratorów dzieł sztuki, konserwatorów architektów, urbanistów, budowlanców, archeologów, badaczy, pracowników samorządowych zajmujących się ochroną zabytków, właścicieli i użytkowników.

Zapisy gminnego programu opieki nad zabytkami obowiązują przez 4 lata. Z realizacji dokumentu burmistrz Gminy co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Programy opieki sporządzane w przyszłości powinny uwzględniać wszelkie nowe uwarunkowania prawne oraz zawsze aktualny stan zachowania zasobu dziedzictwa kulturowego.

Przedmiotem niniejszego Gminnego Programu jest miasto i Gmina Iwonicz-Zdrój, jako region administracyjny oraz miejsce lokalizacji objętych programem zabytków, zasobu dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego.

Program ten jest drugim z kolei tego typu opracowaniem powstałym na obszarze Gminy Iwonicz-Zdrój.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami określa zapis art. 87 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2022 r., poz. 840). W myśl art. 87 tejże ustawy:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.
2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:
 - a. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
 - b. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
 - c. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
 - d. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
 - e. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
 - f. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
 - g. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte zostały w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, gdzie zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną, jako obowiązek państwa i każdego obywatela, w następujących zapisach:

- art. 5 „(...) Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.
- art. 6 „(...) Rzeczpospolita stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”.

Głównym aktem prawnym dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 3 tejsze ustawy tłumaczy podstawowe pojęcia użyte w ustawie: *zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku*. Zgodnie z cytowaną ustawą, ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej, działań, mających na celu: zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 tejsze ustawy opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia, w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Artykuł 6 wymienia elementy podlegające ochronie, którymi są:

- 1) zabytki nieruchome będące w szczególności:
 - a. krajobrazami kulturowymi,
 - b. układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c. dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego,
 - d. obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - e. cmentarzami,
 - f. parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - g. miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

- 2) zabytki ruchome będące w szczególności:
- a. dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b. kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c. numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d. wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e. materiałami bibliotecznymi,
 - f. instrumentami muzycznymi,
 - g. wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h. przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a. pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b. cmentarzyskami,
 - c. kurhanami,
 - d. reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Art. 6 ustawy mówi również, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków; wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa obowiązki oraz kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązki są określone m.in. w art. 22, pkt. 4 narzucającym obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, art. 87 regulującym sporządzanie na okres czteroletni gminnych programów opieki nad zabytkami oraz w art. 18 i 19 nakazujących uwzględnianie zapisów tych programów przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania, decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W artykułach 5, 25, 28, 30, 31, 36 i 71 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarte są szczegółowe obowiązki właścicieli zabytków objętych ochroną prawną, natomiast obowiązki i kompetencje wyłącznie odnoszące się do samorządu terytorialnego określają artykuły 26 i 72. Ponadto art. 81 i 82 regulują możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy

zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

W Ustawie o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r., określone zostały zadania odnoszące się wprost lub pośrednio do ochrony zabytków. Mowa jest tam, iż do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów, a co za tym idzie również opieka nad zabytkami. Art. 7. ust. 1. doprecyzowuje, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy, co może się przekładać na działania związane z opieką nad zabytkami w kontekście: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, kultury, w tym bibliotek gminnych i innych placówek upowszechniania kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy i współpracy z organizacjami pozarządowymi.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Określone zostały tutaj zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa mówi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

W Prawie budowlanym znalazły się unormowania działalności obejmującej sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów zabytkowych oraz zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach.

W ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej zawarto zapisy mówiące, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo, i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego, organizujące działalność kulturalną, tworzą samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA.

a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju.

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 uchwalony przez Radę Ministrów Uchwałą nr 82 z dnia 13 sierpnia 2019 roku. Na wstępie tegoż opracowania przedstawiono ewaluację wcześniejszego programu, który przestał obowiązywać w 2017 roku; wykazano tu jego wady i zalety w kontekście polityki ochrony zabytków. Następnie przedstawione zostały cele i założenia nowego programu, co poprzedzono tłem instytucjonalno-prawnym. Głównym celem tegoż programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony dziedzictwa kulturowego, w ramach którego wykazano trzy cele szczegółowe: optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego. Każdemu z tych celów przypisane zostały kierunki działań oraz szczegółowe zadania mające umożliwić ich realizację. Kolejno przedstawiono plan finansowy programu, uwzględniający środki finansowe z budżetu państwa. Ostatnia część opracowania poświęcona jest zarządzaniu, harmonogramowi oraz ewaluacji programu.

Drugim ważnym dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego, funkcjonującym na poziomie kraju, jest Narodowa strategia rozwoju kultury z uzupełnieniem na lata 2004-2020; do chwili obecnej (sierpień 2022 r.) nie przyjęto jeszcze nowej wersji dokumentu. Określa ona działania konieczne do zrealizowania w regionach. Podkreśla przy tym ważność działań na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce. Główne założenia Strategii związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, to m.in. działania zmierzające do aktywnego zarządzania zasobami materialnego dziedzictwa kulturowego poprzez poprawę stanu zabytków, zwiększenie ich dostępności dla turystów, inwestorów, mieszkańców, adaptacje, zwiększenie atrakcyjności regionów dzięki wykorzystaniu przez nie wartości wynikających z lokalnego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz edukacja i wdrażanie metod nowoczesnego administrowania związanego z ochroną i zachowaniem zabytków. Jednym z instrumentów, za pomocą których realizowane są wspomniane cele Strategii jest Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-2020; podobnie jak w przypadku całej strategii, ta jej część również nie została dotychczas zaktualizowana. Podstawą do sformułowania owego programu jest uznanie dziedzictwa kulturowego za wartość mającą wpływ na rozwój i upowszechnianie kultury, a także za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców. Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” określa działania w sferze ochrony zabytków, m.in.: przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami; podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa; poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej; intensyfikacja ochrony, upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu

zabytków nieruchomości i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne; zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa.

Dla zagadnień związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na terenie województwa podkarpackiego istotnym dokumentem jest Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2018-2021 przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą Nr XI/966/18 z dnia 24 września 2018 roku. Do chwili obecnej (sierpień 2022 r.) nie ogłoszono aktualizacji dokumentu.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2018-2021 jest kolejną już aktualizacją Programu. Zawarte w nim zapisy kompleksowo podejmują tematykę ochrony zabytków oraz szeroko rozumianego krajobrazu kulturowego.

Pierwsze dwa rozdziały dotyczą ustawowych uwarunkowań formalno-prawnych, które odnoszą się do ochrony dziedzictwa kulturowego, ustawowych celów Programu. Znajduje się tam również analiza najważniejszych dokumentów, strategii, programów, które są ważne z punktu widzenia ochrony i opieki nad zabytkami, opracowane na szczeblu centralnym i wojewódzkim.

W rozdziale III zaprezentowano zasób zabytków województwa podkarpackiego. Opracowanie jest oparte na ogólnej charakterystyce zasobu zawartej w wcześniej obowiązującym Programie; wykorzystuje przede wszystkim dane historyczne dla poszczególnych zespołów zabytkowych i pojedynczych obiektów. Niemniej jednak zostało ono zaktualizowane, po części zmienione, uzupełnione oraz poszerzone w szczególności o charakterystykę zasobu zabytków ruchomych.

W ramach modyfikacji Programu dokonanej w niniejszym opracowaniu uwzględniono też nowe kryteria oceny zasobu. Ocena stanu zachowania dziedzictwa dała podstawę do wprowadzenia zmian w analizie SWOT (rozdział IV).

W trakcie prac nad Programem wskazano następnie najważniejsze kierunki działań i działania ujęte w ramach trzech priorytetów (rozdział V). Założenia programowe zostały zaktualizowane, jako że część zadań, umieszczonych w poprzednich Programach została zrealizowana. Pojawiły się nowe, wynikające m.in. z kierunków rozwoju polityki regionalnej województwa podkarpackiego, jak również z aktualnych tendencji dotyczących ochrony dziedzictwa. Analiza problematyki ochrony dziedzictwa w województwie podkarpackim pozwoliła na wskazanie działań ważnych tak ze względu na problematykę ochrony zabytków, jak i działań, które zakładając zachowanie dziedzictwa będą sprzyjać rozwojowi województwa. Część zadań, które uznano za nadal aktualne, pozostawiono bez zmian.

W kolejnym, rozdziale VI, dotyczącym sposobów realizacji i oceny wdrażania Programu, zaproponowano wskaźniki realizacji Programu adekwatne do zaproponowanych priorytetów i zadań, co w zamiarze swym ma, m.in. ułatwić i zobiektywizować

wykonywanie sprawozdań z wykonania Programu, które to sprawozdania są ustawowym obowiązkiem samorządu województwa.

Końcowy rozdział VII, poświęcony jest źródłom finansowania Wojewódzkiego Programu Opieki Nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim.

Priorytet związany z ochroną i świadomym kształtowaniem krajobrazu kulturowego wyznacza następujące kierunki działań: ochrona i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego, tworzenie parków kulturowych, jako forma ochrony krajobrazu kulturowego, integracja ochrony zabytków z ochroną przyrody, rewitalizacja i rewitalizacja układów urbanistycznych, ochrona układów ruralistycznych. Wprowadzone zapisy mają na celu odpowiednie kształtowanie krajobrazu kulturowego poprzez zapobieganie jego degradacji, dbałość o zabytki charakterystyczne dla regionu i rewitalizację obszarów wartościowych, przekształconych w wyniku działalności człowieka. Jednym z działań zapisanych w tym priorytecie jest wskazanie mówiące o włączeniu ochrony i opieki nad zabytkami w strategię i plany zagospodarowania przestrzennego, będące domeną lokalnego samorządu.

Dla Gminy Iwonicz-Zdrój ważny jest również zapis dotyczący ochrony układów urbanistycznych i ruralistycznych, który w punktach wymienia najważniejsze zadania, m.in.: ochronę historycznie ukształtowanych układów miast i wsi, wraz z zapobieganiem rozproszeniu zabudowy i odpowiednim ukształtowaniem gabarytów nowej zabudowy mającym na celu przeciwdziałanie tworzeniu dominant architektonicznych, nawiązywanie i poszanowanie w nowych projektach architektonicznych lokalnej tradycji budownictwa.

Rewitalizacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego województwa to kolejny priorytet uwzględniony w omawianym dokumencie. Zawarto tam wskazania odnoszące się do: ochrony obiektów o szczególnej wartości, zahamowania procesu degradacji zabytków i dążenia do poprawy ich stanu zachowania, wspierania racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów szczególnie zagrożonych, tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Priorytet związany z badaniem i dokumentacją dziedzictwa kulturowego oraz promocją i edukacją służącym budowaniu tożsamości określa kierunki działań mające przede wszystkim służyć szeroko rozumianemu wykorzystaniu zabytków dla potrzeb edukacyjnych i turystycznych oraz zachowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji. Wymienia się tu m.in. następujące działania: rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków, przetwarzanie informacji o zabytkach, działania szkoleniowe, edukację i promocję wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu, ochronę kultury ludowej, tworzenie tematycznych szlaków turystycznych.

Omawiany dokument w kilku miejscach odnosi się do obiektów zabytkowych zlokalizowanych na terenie Gminy Iwonicz-Zdrój. Układ lokacyjny Iwonicza-Zdroju uznano za reprezentatywny przykład założenia uzdrowiskowego powstałego w przeciągu XIX wieku o osi wzdłużnej, ulokowanej wśród pagórów i lasów w dolinie potoku, wokół której powstawała zabudowa uzdrowiskowa, z wyraźnie zaznaczonym centrum otoczonym najbardziej reprezentatywnymi budowlami. Kościół drewniany z Iwonicza został w programie zaliczony do najstarszych świątyń regionu obok bardziej znanych z Bliznego i Haczowa, podkreślone zostały jego duże walory architektoniczne, konstrukcji zrębowej

i zastosowanie systemu więźbowo-zaskrzynieniowego. Wśród kościołów, których realizację przypadały na wiek XIX wskazano kościół w Iwoniczu-Zdroju – o konstrukcji szkieletowej i formie nawiązującej do zachodnioeuropejskiego budownictwa murowanego. Jako ciekawy przykład realizacji murowanej kościoła wskazano świątynię z Lubatowej z przełomu XIX/XX wieku, autorstwa Jana Sasa Zubrzyckiego, powstałą w związku z bogaceniem się południowych terenów obecnego województwa dzięki wydobyciu ropy naftowej. Pałac z Iwonicza został natomiast zaliczony do najciekawszych obiektów rezydencjalnych województwa datowanych na XIX wiek, w podobnym kontekście został wymieniony otaczający obiekt park będący założeniem krajobrazowym być może z przełomu XVIII i XIX wieku. Park zdrojowy z Iwonicza-Zdroju został wskazany jako ciekawy przykład założenia o charakterze miejskim. Jako ciekawy przykład miejskiej zabudowy drewnianej wskazano budowle ulokowane w obrębie uzdrowiska. Do wyjątkowo cennych zespołów obiektów zabytkowych zaliczone zostało wyposażenie kościoła parafialnego z Iwonicza. W dalszej części programu układ urbanistyczny Iwonicza-Zdroju wskazano do objęcia ochroną w wojewódzkim planie zagospodarowania przestrzennego, a także do powołania tutaj parku kulturowego oraz zaproponowano uznania zespołu uzdrowskiego za prestiżowy Pomnik Historii. Na koniec zaproponowano, aby drewniane kościoły z Iwonicza i Iwonicza-Zdroju znalazły się na Polsko-Słowackim szlaku świątyń karpaccich Stropkov-Krosno.

Kolejnym ważnym dla ochrony dziedzictwa kulturowego dokumentem jest obowiązujący Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego Perspektywa 2030, który został przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr LIX/930/18 z dnia 27 sierpnia 2018 r. zmieniającą uchwałę w sprawie uchwalenia planu zagospodarowania przestrzennego Województwa Podkarpackiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego uwzględniający inwestycje celu publicznego, stanowiące zadania rządowe i samorządu województwa jest, obok Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030, podstawą do prowadzenia polityki przestrzennej w województwie.

Autorzy Planu podkreślają, że województwo podkarpackie posiada liczne, zróżnicowane pod względem pochodzenia, form funkcjonalnych i architektonicznych zespoły i obiekty zabytkowe, co w połączeniu z wysokimi walorami przyrodniczymi daje możliwość rozwoju turystyki, jako ważnej gałęzi gospodarki regionu. Wśród cech wyróżniających region należy przede wszystkim podkreślić dawną wielokulturowość i wielowyznaniowość, bogactwo zasobów architektury drewnianej w tym cerkiewnej, dziedzictwo Żydów polskich, dziedzictwo Centralnego Okręgu Przemysłowego, przemysłu naftowego oraz zabytki zespołu Twierdzy Przemyśl. Do najważniejszych materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego zaliczono m.in. wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO dwa drewniane kościoły gotyckie: w Bliznem i Haczowie, a także drewniane cerkwie w Chotyńcu, Radrużu, Smolniku i Turzańsku, zespół klasztoru OO. Bernardynów w Leżajsku oraz zespół zamkowo-parkowy w Krasiczynie.

Z treści Planu wynika nakaz ochrony zlokalizowanych na terenie województwa licznych powojennych, wartościowych obiektów i założeń przestrzennych, ze względu na ich walory artystyczne, architektoniczne czy historyczne. Nieliczne z nich znajdują się w rejestrze zabytków oraz gminnych ewidencjach zabytków, niektóre spełniają ustawowe

kryteria tzw. dóbr kultury współczesnej. Problemem dotyczącym jakości krajobrazu kulturowego jest pogłębiający się brak ładu przestrzennego, objawiający się m.in. rozproszeniem zabudowy oraz jej przypadkowością i bezstylowością. Istotną kwestią jest zły stan wielu obiektów i założeń, niedostateczna ochrona zabytków znajdujących się poza rejestrem, często skutkująca utratą ich walorów, bądź zniszczeniem, a także niska świadomość wartości zabytków techniki, tradycyjnego wiejskiego budownictwa drewnianego, obiektów i założeń architektury modernistycznej, socrealistycznej oraz współczesnej, w tym dóbr kultury współczesnej.

W Planie nakreślone zostały kierunki służące zachowaniu i ochronie zabytkowych obiektów oraz założeń programowych, konieczne do zrealizowania poprzez:

- rewaloryzację historycznych układów urbanistycznych i innych założeń przestrzennych, w tym ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru zabytków, jak i pozostających poza nim;
- podejmowanie działań służących rewitalizacji założeń przestrzennych z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich, lokalnego charakteru i specyfiki zabudowy, w sytuacji nagromadzenia negatywnych zjawisk o charakterze nie tylko przestrzennym, ale również społeczno-gospodarczym;
- utrzymanie obiektów zabytkowych zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi, dbałość o stan techniczny oraz estetykę ich oraz otoczenia;
- nadawanie nieużytkowanym obiektom zabytkowym nowych funkcji i dostosowanie ich do aktualnych potrzeb, w tym m.in. do celów turystycznych, w sposób niepomniejszający ich wartości zabytkowej, historycznej i kulturowej;
- zachowanie i ochronę zabytków architektury cmentarnej, w szczególności cmentarzy z I wojny światowej, a także cmentarzy oraz pozostałości cmentarzy dawnych mniejszości etnicznych i wyznaniowych;
- zachowanie i ochronę budownictwa drewnianego poprzez utrzymanie wartościowych obiektów *in situ*, przenoszenie obiektów, które tego wymagają do skansenów, a także tworzenie nowych założeń o charakterze skansenów;
- zachowanie i ochronę dziedzictwa archeologicznego poprzez ochronę stanowisk archeologicznych, zagospodarowanie i eksponowanie stanowisk archeologicznych o własnej czytelnej formie krajobrazowej w celach turystycznych, kulturowych i edukacyjnych, w tym tworzenie parków kulturowych dziedzictwa archeologicznego.

W Planie wskazane zostały również obszary i obiekty, które miałyby zostać objęte szczególną ochroną i wykorzystaniem turystycznym.

Układ urbanistyczny Iwonicza-Zdroju został przewidziany do wyznaczenia szczególnej ochrony, rewaloryzacji i rewitalizacji, zespół dworsko – parkowy zlokalizowany w Iwoniczu został zakwalifikowany do objęcia specjalną ochroną konserwatorską podobnie jak wszelkie pozostałości unikatowej architektury drewnianej. Ponadto Iwonicz-Zdrój został tutaj wpisany do kilku szlaków kulturowych: Ignacego Łukasiewicza, karpackiego szlaku śladami dawnej kultury mieszczańskiej i magnackiej, karpackiego szlaku architektury drewnianej.

Ochrona dziedzictwa kulturowego ujęta została również w Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030. Dokument ten wyznacza kierunki polityki regionalnej dla różnych poziomów administracji samorządowej oraz partnerów społecznych

i gospodarczych. Strategia została uchwalona przez Sejmik Województwa Podkarpackiego w dniu 14 września 2020 r. Ocena dotychczasowej realizacji Strategii wykazała, że wszystkie istotne kierunki interwencji zapisane w Strategii były lub ciągle są realizowane.

Ramy strategii wyznacza osiem głównych obszarów strategicznych, tj.: gospodarka regionu, infrastruktura techniczna, obszary wiejskie i rolnictwo, ochrona środowiska, kapitał społeczny, współpraca międzynarodowa, ochrona zdrowia oraz zabezpieczenie społeczne.

Celem głównym strategii stało się odpowiedzialne i efektywne wykorzystanie zasobów endo- i egzogenicznych regionu, zapewniające trwałe, zrównoważone i terytorialnie równomierny rozwój gospodarczy oraz wysoką jakość życia mieszkańców województwa.

Obszary tematyczne Strategii przedstawiają kierunki zaplanowanych działań. Tytuł obszaru tematycznego ma charakter ogólny, który precyzowany jest przez cel główny. Operacjonalizacja obszarów tematycznych następuje na poziomie priorytetów, które wraz z celami szczegółowymi obejmują istotne dla rozwoju województwa zagadnienia. Przyjęta struktura części kierunkowej Strategii, wskazuje, iż cele będą realizowane przez wydzielone w priorytetach kierunki działań.

Priorytet 2.3. Strategii rozwoju województwa podkarpackiego odnosi się do kultury i dziedzictwa kulturowego. Jako cel zakłada rozwinięty i efektywnie wykorzystany potencjał kulturowy regionu. Kierunki działań w tym aspekcie skupione są na:

- tworzeniu warunków dla upowszechniania kultury, rozwijania form działalności kulturalnej i interpretacji dziedzictwa wraz ze zwiększeniem kompetencji kulturowych mieszkańców;
- wzmocnieniu współpracy i partnerstwa na rzecz wykorzystania regionalnych zasobów dziedzictwa i kultury współczesnej jako potencjału rozwojowego;
- infrastrukturze kultury i zwiększeniu atrakcyjności dziedzictwa kulturowego.

Stwierdzono, że siłą napędową rozwoju kultury w regionie z całą pewnością mogą stać się główne ośrodki życia kulturalnego, skupione wokół największych miast w regionie oraz miejsc realizacji znanych przedsięwzięć kulturalnych. Wykazano, że w tych lokalizacjach należy rozpocząć tworzenie produktów i marek kulturalnych zarówno instytucji, jak też wydarzeń. Wykreowanie marki kulturalnej powinno oprzeć się na bazie zauważalnej poza regionem aktywności instytucji, rangi wydarzeń czy upowszechnieniu wiedzy o cennych obiektach zabytkowych. Na rozwój województwa w dziedzinie kultury duży wpływ ma jego geopolityczne położenie w sąsiedztwie Ukrainy i Słowacji. Współdziałanie międzynarodowe w tym zakresie powinno zmierzać do zapoczątkowania lub kontynuacji przedsięwzięć, które mogłyby wynieść je do poziomu zauważalnych na arenie międzynarodowej projektów kulturalnych.

Ustalono, że województwo podkarpackie wyróżnia bogate dziedzictwo kulturowe regionu, które należy objąć należyłą ochroną i racjonalnie wykorzystywać zasoby dla rozwoju województwa i budowania kapitału społecznego. Konieczne jest również podejmowanie przedsięwzięć z zakresu ochrony obiektów zabytkowych oraz miejsc cennych kulturowo, czy nowych inwestycji infrastrukturalnych (tj. Podkarpacka Galeria Słowa i Obrazu, Podkarpackie Centrum Nauki), a także modernizacji istniejących. Należy podejmować adaptacje obiektów w celu tworzenia nowoczesnych produktów kulturowych

i turystycznych z wykorzystaniem form cyfrowych i wirtualnych. Wagę ochrony zabytków oraz opieki nad zabytkami i ujęcia tych aspektów w strategii regionalnej wskazuje ustawa kierunkowa.

Zakładane efekty realizowanych działań w dziedzinie ochrony, promocji i zarządzania dziedzictwem kulturowym regionu to:

- ochrona obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, jako element działań prorozwojowych i prospołecznych;
- restauracja i adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym przemysłowego, w celu tworzenia innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych;
- poprawa jakości, poszerzanie i budowa nowej infrastruktury kultury, m.in. poprzez realizację projektów adaptacyjnych, modernizacyjnych i technologicznych w instytucjach kultury;
- realizacja projektów digitalizacyjnych oraz informatycznych mających na celu ułatwienie i poszerzenie dostępu do kultury;
- realizacja programów (m.in. „Pociąg do kultury”) mających na celu tworzenie ułatwień w dostępie i promocji zasobów kulturowych regionu;
- budowa Podkarpackiej Galerii Słowa i Obrazu (nowej siedziby biblioteki wojewódzkiej w Rzeszowie) w celu podniesienia efektywności edukacji kulturowej i poziomu kształcenia ustawicznego oraz zwiększenia potencjału funkcjonalnego samorządowych instytucji kultury, a także artystycznego i architektonicznego potencjału regionu;
- utworzenie Podkarpackiego Centrum Nauki, jako przestrzeni kooperacji nauki z kulturą i dziedzictwem oraz wiodącego ośrodka budowy kapitału ludzkiego i społecznego;
- ochrona i promowanie pomników historii, jako elementu dziedzictwa kulturowego regionu, m.in. zespół staromiejski w Przemyślu i Twierdza Przemyśl.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Iwonicz-Zdrój pozostaje nadal jednym z najważniejszych dokumentów obowiązujących na terenie Gminy, mającym bardzo duże znaczenie dla prawidłowej realizacji ochrony dziedzictwa kulturowego. Dokument ten uchwalony został Uchwałą Rady Miejskiej w Iwoniczu-Zdroju nr XL/336/2002 z dnia 8 października 2002 roku i zmienione uchwałami: nr XXIII/172/2012 Rady Miejskiej w Iwoniczu-Zdroju z dnia 29 października 2012 roku, nr XXVII/166/2016 Rady Miejskiej w Iwoniczu-Zdroju z dnia 2 sierpnia 2016 roku, nr XXIX/186/2016 Rady Miejskiej w Iwoniczu-Zdroju z dnia 11 października 2016 roku i nr XXXV/228/2017 Rady Miejskiej w Iwoniczu-Zdroju z dnia 30 marca 2017 roku.

Ustalenia zawarte w tymże dokumencie rzutują w następstwie na dalszą politykę Gminy odnoszącą się do ochrony zabytków, a ustalaną w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzjach o warunkach zabudowy. Dodatkowo w studium zawarta jest spójna koncepcja rozwoju Gminy oraz poszczególnych branż ważnych z punktu widzenia lokalnych społeczności, które mogą znacząco wpływać na jakość ochrony i stan zachowania zabytków.

W Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy, już na wstępie, wśród głównych celów rozwojowych między innymi znalazły się odniesienia do dziedzictwa kulturowego mówiące o potrzebie ochrony zasobów kulturowych, ochronie i kształtowaniu krajobrazu kulturowego. Głównym czynnikiem, wokół którego miałyby kształtować się ochrona dziedzictwa kulturowego i jego wykorzystywanie w kontekście turystycznym jest iwonickie uzdrowisko. Wśród największych atrakcji turystycznych Gminy wymieniane są tutaj również drewniane kościoły z Iwonicza i Iwonicza-Zdroju, kościół murowany z Lubatowej, zespół dworsko-parkowy z Iwonicza oraz spichlerz, dawny zbór ariański z Iwonicza.

Z punktu widzenia ochrony zabytków istotne są również strefy ochronne wyznaczone dla obszaru uzdrowiska (A, B i C). Dopuszczalne przeznaczenie terenu w ich obrębie zawiera szereg uwarunkowań, z których część odnosi się do ochrony krajobrazu Gminy i jego zasobów kulturowych. Strefy te wyznaczają dopuszczalne zagospodarowanie terenu, gdzie zawsze priorytetem jest ochrona uzdrowiska. Najściślejszym charakterem ochrony objęta została strefa „A”, gdzie nie przewiduje się żadnej nowej zabudowy mieszkaniowej, a wszelkie inwestycje w tym infrastrukturalne są zabronione. Strefa „B” stanowi otulinę wokół obszaru restrykcyjnej ochrony, dopuszczalne są tutaj inwestycje związane z usługami, obsługą ruchu turystycznego, a także mieszkaniowe o ile nie mają one negatywnego wpływu na walory uzdrowiska. Ostatnia strefa „C” zawiera się w granicach Gminy i stanowi szeroką otulinę dla dwóch pierwszych. Jej głównym zadaniem jest ochrona formy krajobrazu naturalnego, walorów klimatu oraz złóż surowców leczniczych, zabrania się lokalizowania w jej obrębie przedsięwzięć znacząco oddziałujących na środowisko.

Bezpośrednio do dziedzictwa kulturowego Gminy odnosi się rozdział 7 Studium. Na wstępie przedstawiono tutaj dosyć obszerny rys historyczny Gminy, z opisem rozwoju struktur osadniczych z naciskiem na układ uzdrowiska. W dalszej części opisana została historyczna zabudowa występująca na terenie Gminy, budynki zlokalizowane na terenie uzdrowiska, drewniana wiejska zabudowa występująca na terenie sołectw. Kolejny podrozdział zawiera tabelę, w której umieszczono obiekty zabytkowe z terenu Gminy wpisane do rejestru zabytków województwa podkarpackiego. Natomiast następną tabelą zawiera zabytki ujęte w gminnej ewidencji zabytków. W obu tabelach wskazano rodzaj i adres obiektu, jego chronologię, materiał z jakiego został wykonany, a w przypadku pierwszej tabeli podano dodatkowo jeszcze numer oraz datę wpisu do rejestru. W dalszej części wymienione zostały zabytkowe cmentarze oraz parki. Kolejna tabela zawiera wykaz stanowisk archeologicznych z podziałem na obszary AZP, z podaniem numerów w obrębie miejscowości i arkusza AZP, a także funkcji i chronologii określonych na podstawie archeologicznych badań powierzchniowych. Ostatnia tabela zawiera stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków województwa podkarpackiego, podano tutaj wszystkie podstawowe informacje (jak w tabeli opisanej wyżej) oraz numer rejestru zabytków.

Część II studium zawiera kierunki rozwoju Gminy. Na pierwszym miejscu stawiany jest tutaj rozwój funkcji uzdrowiskowej Gminy oraz wzrost potencjału turystycznego, którym służyć mają poszczególne walory tego obszaru, wśród których wymienione zostały zasoby dziedzictwa kulturowego. Natomiast cele strategiczne w dziedzinie kultury to: ochrona zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz obiektów zabytkowych, w szczególności zabytkowego zespołu uzdrowiska Iwonicz-Zdrój, udostępnienie obiektów zabytkowych do zwiedzania oraz – co bardzo ważne – wykorzystanie obiektów zabytkowych do celów mieszkalnych czy też usługowych, połączone z dbałością o zachowanie ich walorów historycznych i kulturowych. Na koniec zaś wskazano na konieczność promowania wielokulturowości regionu.

Autorzy opracowania zaliczyli obiekty zabytkowe do mocnych stron obszaru Gminy Iwonicz-Zdrój, które w sposób znaczący zwiększają jej potencjał. Przy tym jednocześnie wskazano barierę w rozwoju, którą stanowią: zły stan zachowania części zabytków, liczne stanowiska archeologiczne utrudniające prowadzenie inwestycji i zagospodarowywanie terenów Gminy, a także utrudniony dostęp dla ruchu turystycznego w przypadku niektórych obiektów.

Aby zapewnić ochronę walorów przyrodniczych i kulturowych Gminy, wprowadzone zostały, m.in. zasady ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego powiązane z zasadami kształtowania i poprawy ładu przestrzennego i harmonijnego rozwoju tkanki osadniczej. Wszystkie dosyć rygorystycznie traktują zagospodarowanie przestrzenne terenu Gminy ze względu na nadrzędną potrzebę ochrony walorów uzdrowiskowych tego terenu; z konserwatorskiego punktu widzenia zapisy te mogą zyskać jedynie pozytywną ocenę, gdyż regulują szereg kwestii, często pomijanych, a mających duży wpływ na jakość ładu przestrzennego, np. reklamy, mała architektura czy też ogrodzenia (zabrania się wykonywania ich z elementów prefabrykowanych). Wszystkie zagadnienia dotyczące zagospodarowania terenu w obrębie poszczególnych stref Gminy

Studium omawia wyjątkowo precyzyjnie, największe szczegóły pozostawia natomiast do rozwiązania w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Rozdział 6 tej części Studium omawia zagadnienia związane z dziedzictwem kulturowym. Ponownie jak w części pierwszej zamieszczone zostały tutaj tabele zabytków nieruchomych i stanowisk archeologicznych z podziałem na wpisane do rejestru zabytków oraz figurujące jedynie w gminnej ewidencji zabytków. Zamieszczono tutaj nakaz uzgadniania wszelkich zamierzeń realizowanych w obrębie obiektów wpisanych do rejestru z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Ponadto zawarto tutaj ciekawy postulat ochrony sąsiedztwa obiektów zabytkowych oraz głównych osi widokowych. Na właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych nałożono obowiązek dbania o właściwą estetykę zabytku i jego otoczenia. W odniesieniu do obiektów zabytkowych figurujących w gminnej ewidencji zapisano konieczność ich ochrony i przeciwdziałanie nadmiernemu przekształceniu, m.in. poprzez ograniczenia zmiany gabarytów, zakaz ociepleń po zewnętrznej stronie zabytku, czy też zmianę tradycyjnych pokryć dachowych, bądź wystroju elewacji. W odniesieniu do zabytkowych cmentarzy zapisano konieczność ochrony w stanie nienaruszonym, odnoszącej się również do zieleni (komponowanej) tam występującej. W stosunku do stanowisk archeologicznych zapisano ograniczanie inwestycji w ich obrębie zwłaszcza związanych z robotami ziemnymi bądź niwelacjami terenu, natomiast w przypadku takich realizacji muszą one być poprzedzone ratowniczymi badaniami archeologicznymi. Na terenie Gminy została wyznaczona strefa ochrony krajobrazu kulturowego dla uzdrowiska, zespołu dworsko-parkowego w Iwoniczu, kościoła pw. Wszystkich Świętych w Iwoniczu oraz kościoła pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Lubatowej. Obowiązują tutaj rygory związane m.in. z prawidłowym utrzymaniem obiektów zabytkowych, zachowanie najważniejszych cech rozplanowania przestrzennego zabytków i układu urbanistycznego uzdrowiska, zachowanie starodrzewu, wykonywanie studiów krajobrazowych w przypadku lokalizowania nowych inwestycji w obszarach chronionych konserwatorsko, likwidacja obiektów dysharmonijnych i powstawanie małej architektury o wysokich walorach estetycznych, zakaz lokalizacji sieci napowietrznych urządzeń infrastrukturalnych, a także nośników reklamowych oraz, co ważne, dostosowywanie funkcji zabytków do ich historycznego przeznaczenia. Zabrania się na tych obszarach lokalizacji przedsięwzięć mogących tworzyć dominanty krajobrazowe konkurujące z zabytkami. Ochronie podlega również naturalna konfiguracja terenu.

Na załącznikach graficznych do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oznaczono zabytki wpisane do rejestru, figurujące w ewidencji zabytków, a także stanowiska archeologiczne również z podziałem na wpisane do rejestru i figurujące w ewidencji.

Podsumowując wydaje się, że Studium kompleksowo podejmuje zakres tematyki związanej z ochroną zabytków każdej z kategorii. Dużo miejsca poświęcono tutaj ochronie krajobrazu, zachowaniu stref widokowych na najważniejsze obiekty zabytkowe Gminy, czemu służyć mają stosunkowo restrykcyjne parametry dla nowo powstającej architektury. W studium słusznie zapisano, że na atrakcyjność krajobrazową Gminy składają się w równym stopniu walory naturalne, jak i zasoby dziedzictwa kulturowego. Rzetelne

opracowanie tematyki związanej z dziedzictwem kulturowym będzie się pozytywnie przekładało na jakość ochrony poszczególnych obiektów zabytkowych.

Najważniejszą kategorię dokumentów planistycznych, mającą największy wpływ na jakość ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie Gminy, stanowią miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Gmina Iwonicz-Zdrój posiada stosunkowo wysokie pokrycie terenu planami (obowiązuje 11 planów). Duża część planów obejmuje obszary przeznaczone pod lokalizację farm wiatrowych, bądź nowych osiedli mieszkaniowych, gdzie kwestie ochrony zabytków, poza stanowiskami archeologicznymi, praktycznie nie występują. Natomiast należy zaznaczyć, że wszystkie cztery miejscowości Gminy: Iwonicz-Zdrój, Iwonicz, Lubatowa oraz Lubatówka posiadają rozległe plany obejmujące wiele aspektów związanych z ochroną zabytków.

Rozległy obszarowo Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego „IWONICZ 1/2014” - część „A” przyjęty uchwałą Rady Miejskiej w Iwoniczu-Zdroju nr XLVIII/322/2018 z 18 maja 2018 roku obejmuje dużą część miejscowości Iwonicz, zwłaszcza jej układ ruralistyczny oraz najważniejsze obiekty zabytkowe. Wśród ogólnych zapisów chroniących ład przestrzenny w granicach całego planu zawarto między innymi zakaz lokalizowania wielkopowierzchniowych reklam oraz całkowity zakaz umieszczania szyldów reklamowych na obiektach wpisanych do rejestru zabytków i figurujących w ewidencji zabytków. Z innych ciekawych zapisów umieszczono tutaj zakaz stosowania dachów o kolorystyce: zielonej, niebieskiej, żółtej i pochodnych, we wszystkich odcieniach. Zasady ochrony krajobrazu przynoszą ważny zapis o ochronie pojedynczych drzew i krzewów oraz ich skupisk, które z konserwatorskiego punktu widzenia stanowią ważny element krajobrazu, znacząco wpływający na jego urozmaicenie. Paragraf 9 planu odnosi się bezpośrednio do ochrony dziedzictwa kulturowego terenów nim objętych. W pierwszej kolejności wskazano tutaj stanowiska objęte ochroną konserwatorską z podziałem na wpisane do rejestru zabytków i figurujące w gminnej ewidencji. Następnie wymieniono cmentarze objęte ochroną, a na końcu zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków – zespół dworsko-parkowy i jego poszczególne komponenty, dawny zbór ariański, kościół rzymskokatolicki, kamienny mostek oraz trzy drewniane budynki przy ulicy Kmiecie i Zagrodniki, na końcu wymienione zostały zabytki nieruchome figurujące w ewidencji zabytków (popelniono tutaj błąd, ponieważ park krajobrazowy przy pałacu Załuskich zaliczono do zabytków figurujących w ewidencji, a nie tak jak to jest w rzeczywistości wpisanych do rejestru zabytków). Wprowadzono tutaj szereg zapisów mających na celu ochronę obiektów zabytkowych: zamierzenia inwestycyjne realizowane w granicach stanowisk archeologicznych lub związane z obiektami wpisanymi do rejestru zabytków lub pozostającymi w ewidencji konserwatora zabytków należy prowadzić w uzgodnieniu z konserwatorem zabytków, wszelkie nowe realizacje w strefach ochrony konserwatorskiej i ekspozycji najważniejszych zabytków muszą odpowiadać historycznej zabudowie i nie mogą zaburzać wartości oraz ekspozycji zabytków, ochronie podlegają bryły, elewacje wraz z detalami, a także stolarka okienna i drzwiowa, w elewacjach frontowych zakazano realizacji dodatkowych lukarn i balkonów, wszelka rozbudowa obiektów zabytkowych może być realizowana wyłącznie od strony tylnej w formie nie przekraczającej 20% oryginału, a formą i gabarytem musi korespondować z zabytkiem – słusznie wskazano tutaj na możliwość stosowania nowoczesnych rozwiązań, ostatni

z zapisów dopuszcza rozbiorę budynków uzasadnioną ich złym stanem technicznym stwarzającym duże zagrożenie dla ludzi i mienia. Pozostałe zapisy planu dotyczą zagospodarowania poszczególnych obszarów planu, gdzie również zawarto szereg uwarunkowań mających na celu ochronę ład przestrzennego. Podsumowując należy podkreślić, że omówiony miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego w sposób kompletny zapewnia ochronę zasobów dziedzictwa kulturowego zlokalizowanych w jego granicach.

Drugi ważny plan miejscowy obejmuje tereny miasta Iwonicz-Zdrój i zlokalizowanego tam uzdrowiska. Został uchwalony przez Radę Miejską Iwonicza-Zdroju uchwałą nr XXXVI/334/06 z dnia 13 lutego 2006 r., natomiast w dniu 23 lipca 2018 roku uchwałą Rady Miejskiej Iwonicza-Zdroju nr LII/342/2018 ogłoszono tekst jednolity planu pod nazwą Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Iwonicz-Zdrój. Z oczywistych względów plan koncentruje się na czynnikach związanych z lecznictwem – podstawową funkcją uzdrowiska. Z ogólnych zapisów istotnych z punktu widzenia ochrony zabytków oraz krajobrazu kulturowego terenu warto wymienić, np. zakaz lokalizacji przedsięwzięć mogących prowadzić do zniszczenia naturalnego krajobrazu, zakaz stosowania ogrodzeń z prefabrykatów oraz umieszczania wielkopowierzchniowych reklam w strefie ścisłej ochron uzdrowiska.

Bezpośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zapisy mówiące, iż w granicach całego terenu objętego planem obowiązuje zachowanie istniejącej formy architektonicznej w zakresie obrysu budynku, bryły, jego wysokości oraz kształtu dachu dla wszystkich zabytkowych obiektów architektury, z wyjątkiem zabytków zlokalizowanych w strefie ścisłej ochrony uzdrowiska, gdzie dopuszczona została rozbudowa i lokalizacja nowych obiektów. Ponadto zapisano tutaj, że należy dążyć do odtworzenia pierwotnego wyglądu zewnętrznego obiektów zabytkowych i zapobiegać zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości tych zabytków. Ustalona została strefa ścisłej ochrony konserwatorskiej dla zabytków Iwonicza-Zdroju, w tym jego układu przestrzennego. Nadrzędnym celem jest tutaj ochrona i utrzymanie wszelkich dóbr kultury oraz zachowanie charakteru kompozycji przestrzennej i jej głównych komponentów. Obiekty zabytkowe winne być zachowane w dotychczasowej formie architektonicznej, a wszelkie prace należy realizować przy maksymalnym zachowaniu oryginalnej substancji zabytkowej. Zakazano realizację dogęszczania zabudowy, a w ślad za tym nałożono obowiązek zachowania istniejących relacji między terenami zabudowanymi a terenami zieleni. Infrastruktura techniczna może być tutaj lokowana wyłącznie w miejscach niewidocznych. Wszelkie nowoprojektowane budowle muszą respektować zastany układ i nie mogą prowadzić do dysharmonizacji krajobrazu. Działki fizycznie mogą być wydzielane jedynie w formie nieingerującej w krajobraz i główne osie widokowe, zakazano przy tym stosowania jakichkolwiek ogrodzeń.

Następnie ustalona została strefa ochrony zachowanych elementów zabytkowych (głównie różnorodnych obiektów willowych), gdzie obowiązuje wymóg zachowania istniejących elementów o wartościach kulturowych i dostosowania nowej zabudowy do historycznej, ochronie podlega charakter i skala zabudowy, a istniejące obiekty zabytkowe, wraz z obiektami zachowującymi cechy historycznej zabudowy należy utrzymać w dotychczasowej formie architektonicznej, z dopuszczeniem prowadzenia prac

modernizacyjnych w celu podniesienia standardu użytkowego; należy przy wznoszeniu nowych lub rozbudowie istniejących obiektów kontynuować formy architektury wzorowanej na architekturze drewnianej z tego terenu.

W dalszej części ustalona została strefa ochrony indywidualnej obiektu zabytkowego wraz z jego najbliższym otoczeniem. Zapisano tutaj nadrzędność ochrony obiektu zabytkowego i jego ekspozycji nad wszelkimi planowanymi przedsięwzięciami. Zakazano wykonywania w obiektach zabytkowych działalności gospodarczej zagrażającej funkcjonowaniu obiektu zabytkowego. W przypadku inwestycji wpływających dysharmonijnie na obiekt zabytkowy i jego otoczenie, „należy podjąć przedsięwzięcia minimalizujące zagrożenia względem zabytku (poprzez zastosowanie: neutralnej kolorystyki, kompozycję zieleni eksponującą zabytek itp.)”. Zielen przydomowa ma być kształtowana w sposób tradycyjny. Zapisano tutaj zakaz przekształceń obiektów zabytkowych prowadzących do obniżania wartości historycznych, architektonicznych i estetycznych, a także lokowania elementów przesłaniających i konkurujących z zabudową historyczną. Wszelka nowa zabudowa sąsiadująca z zabytkiem nie może prowadzić do obniżenia jego wartości krajobrazowych.

Ustalona została również strefa ochrony krajobrazu kulturowego, gdzie głównymi elementami chronionymi są: „zasadniczy układ przestrzenny najstarszej części uzdrowiska, obiekty zabytkowe, kompleks zieleni lasów z parkiem zdrojowym, skała i gabaryty zabudowy, charakter zieleni naturalnej i formy kształtowania zieleni urządzonej, otwarcia widokowe i osie kompozycyjne układu urbanistycznego, pomniki, kapliczki, formy małej architektury, pomniki przyrody”. Należy tutaj dążyć do zachowania bądź odtworzenia elementów krajobrazu urządzonego. Ochronie podlegają kompleksy leśne, będące naturalną otuliną dla założenia uzdrowskiego. Należy utrzymać naturalną rzeźbę terenu m.in. z naturalnymi jarami i wąwozami. Należy remontować zabytkowe pomniki i kapliczki, a także inne formy małej architektury, zgodnie z zasadami sztuki konserwatorskiej.

Pozostałe zapisy planu dotyczą już szczegółowych rozwiązań dla konkretnych obszarów, gdzie w przypadku lokalizacji w jakichkolwiek strefach ochrony konserwatorskiej każdorazowo umieszczono stosowne odniesienia do zapisów ochronnych. Z istotniejszych (dla ochrony zabytków) należy wymienić zakaz lokalizacji w obszarze uzdrowiska i obiektów tam zlokalizowanych masztów teletechnicznych oraz nakaz realizacji linii energetycznych w formie doziemnej czy też zapisy regulujące wysokość budynków, sposób wykończenia elewacji i pokryć dachowych, które opierają się na jak największym wykorzystaniu materiałów naturalnych.

Podsumowując należy podkreślić, że omówiony plan miejscowy politykę ochrony dóbr kultury realizuje na wysokim poziomie.

Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Terenu Budownictwa Mieszkaniowego i Usługowego Lubatowa „1” w Gminie Iwonicz-Zdrój został przyjęty uchwałą nr XXXV/239/97 Rady Miejskiej w Iwoniczu-Zdroju z 16 lipca 1997 roku. Natomiast Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego Terenu Budownictwa Mieszkaniowego i Usługowego Lubatówka „1” w Gminie Iwonicz-Zdrój został przyjęty uchwałą nr XXXV/240/97 również w tym samym dniu. Obejmują one kolejno miejscowość Lubatowa i Lubatówka, a przy tym zostały bardzo podobnie skonstruowane.

Nie ma w nich bezpośrednich odniesień do ochrony dziedzictwa kulturowego, jednakże zapisy tam zawarte gwarantują utrzymanie ładu przestrzennego. W obu ustalonych zostały maksymalne wysokości nowych i przebudowywanych budynków nie przekraczające dwóch i pół kondygnacji, pokrycia dachowe powinny w jak największym stopniu nawiązywać do tradycyjnych pokryć dachówkowych itd.

Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego „Iwonicz 7” uchwalony w dniu 30 października 2013 roku uchwałą Rady Miejskiej w Iwoniczu-Zdroju nr XXXVIII/263/2013 ustanawia tereny rolne; z kwestii konserwatorskich ustanowiona została tutaj ochrona dla stanowiska archeologicznego nr 15 AZP 112-74/113 zewidencjonowanego jako ślad osadnictwa z późnego okresu rzymskiego oraz z okresu wczesnego średniowiecza.

Gmina Iwonicz-Zdrój obecnie prowadzi działania związane z uzgadnianiem i opiniowaniem zmian w MPZP:

1. Zmiana nr 1/2022 Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego „Iwonicz 1/2014” – część „A”. Zmiana Planu umotywowana jest potrzebą prawnej regulacji dostępu do drogi publicznej nieruchomości położonych wzdłuż planowanej drogi. Realizacja celu publicznego jakim jest wydzielenie gruntów pod drogi (art. 6 ust. 1 Ustawy o gospodarce nieruchomościami – t.j. Dz.U. 2021 r. poz. 1899) odbywa się poprzez odpowiednie zapisy w miejscowym Planie, a następnie dokonanie podziału geodezyjnego, w wyniku którego wydzielone zostają działki przeznaczone pod poszerzenie lub urządzenie nowej drogi publicznej. Zmiana Planu ma umożliwić realizację założeń inwestycyjnych Gminy Iwonicz-Zdrój w zakresie ustalenia drogi dojazdowej dla nieruchomości położonych w granicach obszaru objętego zmianą Planu. W obszarze objętym projektem Zmiany Planu wprowadza się zmiany części tekstowej i graficznej. Zmiana Planu dotyczy fragmentu terenu zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej wolnostojącej oznaczonego symbolem 25.MN, który przeznacza się na tereny zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej wolnostojącej oznaczone symbolami 1.MNW, 2.MNW, 3.MNW i 4.MNW oraz na teren komunikacji drogi publicznej oznaczony symbolem 1.KD.

2. Zmiana nr 1/2022 Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Iwonicz-Zdrój. Sporządzenie Zmiany Planu wynika z wniosku właściciela działki nr ewid. 1230/1 oraz jest konsekwencją stwierdzenia przez Urząd Gminy w Iwoniczu-Zdroju niezgodności pomiędzy treścią uchwały nr XXXVI/334/06 Rady Miejskiej w Iwoniczu-Zdroju z dnia 13 lutego 2006 r. w sprawie uchwalenia Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Iwonicz-Zdrój (tekst jednolity ogłoszony w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego z dnia 14 sierpnia 2018 r. poz. 3545.) a załącznikiem graficznym nr 1, będącym integralną jej częścią. Brak poprawnego oznaczenia terenu w obowiązującym mpzp uniemożliwia jakiegokolwiek działania inwestycyjne na działkach nr ewid. 1230/1 i 848 w mieście Iwonicz-Zdrój. Dlatego też obie działki stanowią obszar zmiany Planu. Obszar objęty projektem zmiany Planu położony jest w obrębie ewidencyjnym miasta Iwonicz-Zdrój w Gminie Iwonicz-Zdrój. W obszarze objętym projektem zmiany Planu wprowadza się zmiany części graficznej. Dla terenów zabudowy usług lecznictwa uzdrowiskowego (strefa B uzdrowiska) zmienia się oznaczenie symbolu terenów z Uz3 na Uz.

3. Zmiana nr 2/2022 Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Iwonicz-Zdrój. Przedmiotem zmiany Planu jest korekta dotycząca zmiany ustaleń w zakresie nieprawidłowo określonego położenia terenu usług lecznictwa uzdrowiskowego oznaczonego symbolem UZ.4.2. w strefie „A” uzdrowiska. Zmiana Planu ma na celu uzyskanie zgodności zapisów uchwały ze stanem faktycznym i prawnym nieruchomości położonych w granicach obszaru objętego zmianą Planu. Nieprawidłowo określono w treści uchwały położenie terenu UZ.4.2. wyznaczonego w granicach działki nr ewid. 1281/1 wskazując, że teren ten znajduje się w strefie „A” uzdrowiska, a zgodnie z oznaczeniem granicy stref ochrony uzdrowiskowej - teren ten znajduje się w strefie „B” uzdrowiska. Takie ustalenia planu istotnie ograniczają możliwości realizacji zamierzeń inwestycyjnych i stanowią błąd skutkujący brakiem zgodności ustaleń obowiązującego mpzp ze stanem faktycznym nieruchomości. Obszar objęty zmianą Planu, oznaczony symbolem UZ.4.2. znajduje się w strefie „B” uzdrowiska, stanowi własność Skarbu Państwa i jest w użytkowaniu wieczystym Uzdrowiska Iwonicz. Działka nr ewid. 1281/1, na której znajdują się magazyny i parkingi, jest użytkowana, jako zaplecze techniczne wykorzystywane dla podstawowej działalności leczniczej Uzdrowiska Iwonicz S.A. Na rysunku zmiany Planu nie zmieniono symbolu ani granic terenu UZ.4.2. natomiast wprowadzono poprawną nazwę przeznaczenia terenu - zgodną z faktycznym położeniem terenu UZ.4.2. w strefie „B” uzdrowiska oraz właściwe dla tej strefy ustalenia.

Istotnym dokumentem powstałym na poziomie Gminy jest aktualizacja Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Iwonicz-Zdrój na lata 2016-2022. W dokumencie tym zostały sformułowane długookresowe cele związane z funkcjonowaniem i rozwojem Gminy. Część zapisów tam zawartych odnosi się do dziedzictwa kulturowego regionu, jego ochrony, popularyzacji i uatrakcyjnienia pod kątem turystycznym, a także porusza kwestie istotne dla całokształtu funkcjonowania ochrony zabytków na terenie Gminy. Strategia podzielona została na główne cele, wśród których wyodrębniono poszczególne działania mające w założeniu prowadzić do ich realizacji. Z punktu widzenia ochrony zabytków istotne może być założenie zmierzające do zwiększenia uczestnictwa mieszkańców w życiu kulturalnym poprzez stosowną edukację. Strategia w kilku punktach odnosi się do kwestii związanych z ochroną zabytków, bądź głównie z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego w promocji Gminy, zwłaszcza w kontekście rozwoju ruchu turystycznego z pierwszeństwem przeznaczonym dla naturalnych warunków przyrodniczych Gminy. Więcej kwestii związanych z ochroną zabytków znalazło się w rozdziale dotyczącym iwonickiego uzdrowiska. Na wstępie przytoczono tutaj krótki rys historyczny terenu, natomiast w dalszej części pokrótce scharakteryzowano najważniejsze obiekty zabytkowe uzdrowiska. Wśród szans rozwojowych zapisano tutaj rewitalizację zabytków i zabytkowego układu uzdrowiska. W podsumowaniu strategii, wśród kilku najważniejszych wartości, zapisano walory kulturowe z ponad 430-letnią tradycją uzdrowiska oraz zabytkową architekturą.

Ważnym z punktu widzenia ochrony zabytków dokumentem jest również Lokalny Programu Rewitalizacji Gminy Iwonicz-Zdrój na lata 2017-2023 przyjęty uchwałą nr LIII/347/2018 z 9 sierpnia 2018 roku. Dokument ten wyznacza długofalowe cele do realizacji przez gminę, koncentruje się głównie na sferze społecznej i gospodarczej, a także

funkcjonowaniu przestrzeni publicznych; z oczywistych względów ociera się o tematykę związaną z ochroną dziedzictwa kulturowego. W rozdziale 1.2.5 bardzo lakonicznie omówiony został stan dziedzictwa kulturowego i zabytków. Właściwie przedstawiono tutaj jedynie statystyczną analizę obiektów zabytkowych z której wynika, że jest ich najwięcej w Iwoniczu-Zdroju, następnie w Iwoniczu, Lubatowej, najmniej zaś w Lubatówce. W części analizującej ofertę rekreacyjno-turystyczną do najważniejszych obiektów w tym zakresie zaliczono zespół pałacowo-parkowy w Iwoniczu, którego stan określono, jako zły (wydaje się, że jest to ocena nieprawidłowa i mocno zaniżona). W dalszej części opracowania wskazano obszary zdegradowane i wymagające rewitalizacji, w sferze przestrzenno-funkcjonalnej wskazano zły stan niektórych obiektów zabytkowych, wśród których znajdują się niewykorzystane i niszczące obiekty sanatoryjne np. Mały Orzeł. Natomiast potencjał Gminy wzmacniać mają „dobrze zachowane zabytki kultury materialnej”. Wśród celów rewitalizacyjnych zapisano rewitalizację budynku domu zdrojowego w Iwoniczu-Zdroju. Generalna konkluzja przebiegająca z zapisów tego dokumentu wyraża się w dążeniu do wzmocnienia potencjału obiektów zabytkowych, który będzie miał wpływ na rozwój turystyki, a tym samym poprawę jakości życia mieszkańców.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na fakt, iż *Program rewitalizacji* wymaga zaopiniowania przez wojewódzkiego konserwatora zabytków w zakresie form ochrony zabytków, w przypadku gdy jest to uzasadnione specyfiką obszaru rewitalizacji (podstawa prawna: art. 17, ust. 2, pkt. 4, lit. b ustawy z dnia 9 października 2015 roku o rewitalizacji, j. t. Dz. U. z 2021, poz. 485).

Obecnie Gmina Iwonicz-Zdrój opracowuje dokument pn. „Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Iwonicz-Zdrój na lata 2022-2031”.

6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

a. Zarys historii obszaru Gminy Iwonicz-Zdrój.

Gmina miejsko-wiejska Iwonicz-Zdrój utworzona została w 1973 roku. Zlokalizowana jest w południowej części województwa podkarpackiego, na skraju Beskidu Niskiego i odznacza się wyjątkowymi walorami krajobrazowymi, przyrodniczymi i klimatycznymi. Administracyjnie należy do powiatu krośnieńskiego. Od zachodu i południa graniczy z gminą Dukla, od wschodu i południa z gminą Rymanów, zaś od północy z gminą Miejsce Piastowe. Gmina Iwonicz-Zdrój jest najmniejszą gminą miejsko-wiejską powiatu krośnieńskiego. Zajmuje obszar 4550 hektarów, co stanowi około 4,9% powierzchni powiatu i około 0,3% ogólnej powierzchni województwa podkarpackiego. Powierzchnia miasta Iwonicz-Zdrój wynosi 589 hektarów, czyli około 12,9% całego obszaru Gminy. Natomiast powierzchnia obszaru wiejskiego Gminy Iwonicz-Zdrój wynosi 3961 hektarów, czyli około 87,1% ogólnej powierzchni Gminy. Gmina obejmuje swoim zasięgiem 4 miejscowości z siedzibą władz gminnych w mieście Iwoniczu-Zdroju; ponadto w skład Gminy wchodzi wsie: Iwonicz, Lubatowa i Lubatówka.

Poniżej przedstawiono zarys historii miejscowości wchodzących w skład Gminy.

Iwonicz i Iwonicz Zdrój. Wieś Iwonicz po raz pierwszy wzmiankowana jest w 1413 roku, jako *Iwancze*, ale musiała ona istnieć znacznie wcześniej, skoro w pobliżu uzdrowiska odkryto ślady po osadzie z XIII wieku. Od 1427 roku datują się już obszerne wiadomości historyczne o Iwoniczu. Należał on wówczas do Parafii w Miejscu, później zaś w Rogach. Iwonicz na początku XV wieku był wsią prywatną, własnością braci Benesza i Boczka, pochodzących z Moraw. Tutejsza ludność w zupełności katolicka należała do Parafii Rzymskokatolickiej w Miejscu. W Iwoniczu w 1448 roku wzmiankowany jest dwór, będący własnością Marcisza, syna Benesza. W roku następnym jego stryj Boczko sprzedał swoją połowę Iwonicza Janowi Kmicie, kasztelanowi lwowskiemu. Wreszcie Marcisz z bratem Henkiem i razem z córkami Boczka Katarzyną i Anną sprzedali w 1459 roku część Iwonicza Dobiesławowi Kmicie, kasztelanowi bieckiemu. Ostatecznie jednak Marcisz odkupił Iwonicz od Kmitów. W 1463 roku we wsi istniał już folwark. Córki Marcisza: Katarzyna, Urszula i Anna w 1492 roku podzieliły wieś na trzy części. Wieś w swoich częściach kilkakrotnie zmieniała właścicieli, aż w 1557 roku weszła w całości w skład dóbr rymanowskich Zbigniewa Sienieńskiego, kasztelana sanockiego, któremu król scedował swoje prawo pierwokupu, wystawionego na sprzedaż Iwonicza. Od początku XVII wieku Iwonicz, z wybudowanym w 1599 roku na polecenie Zbigniewa Sienieńskiego zbozem ariańskim, stanowił obok Rymanowa, Odrzechowej i Pielni znaczący ośrodek reformacji na Podkarpaciu. Przebywał tu przez pewien czas główny teoretyk braci polskich Faust Socyn, humanista i myśliciel religijny. Potem wsią władał jego syn Mikołaj. W 1614 roku Iwonicz był już własnością Wojciecha Boboli, podkomorzego sanockiego, który sprzedał go Andrzejowi Drohojewskiemu, zmarłemu w 1626 roku, i wtedy zapewne wieś stała się własnością Stanisława Witowskiego, kasztelana brzezińskiego, a potem jego syna – również Stanisława, kasztelana

sandomierskiego, zmarłego w 1669 roku. Po nim Iwoniczem władał Jan Laskowski. W połowie XVIII wieku właścicielem Iwonicza został Józef Ossoliński, wojewoda wołyński, właściciel dóbr rymanowskich, w posiadaniu których pozostawał Iwonicz do 1794 roku, kiedy to Józef Salezy Ossoliński, wojewoda podolski, sprzedał go Michałowi Ostaszewskiemu, stolnikowi oworuckiemu. Pięć lat później wieś kupił Teofil hrabia Załuski. Iwonicz pozostawał własnością tej rodziny aż do roku 1944; od 1848 roku rodzina była w posiadaniu jedynie obszaru dworskiego. W latach 1782-1786 Austriacy zbudowali drogę z Rogów przez Iwonicz do Rymanowa. Zachował się na niej most kamienny z herbem Ossolińskich i datą 1782.

Za umowną datę początków lecznictwa uzdrowiskowego w Iwoniczu przyjmuje się rok 1578. W roku tym dr Wojciech Oczko, lekarz nadworny króla Stefana Batorego, w dziele lekarskim pt. „Cieplice” po raz pierwszy wskazywał walory lecznicze iwonicznych wód mineralnych. Opisał istniejące tu źródło o nazwie Belkotka; jest to najstarsze z polskich źródeł mineralnych. Właściwości lecznicze iwonicznych źródeł znano zapewne już dużo wcześniej. Przypuszcza się, że na popularyzację walorów leczniczych tutejszych wód mineralnych oraz rozwój uzdrowiska mieli wpływ Sienieńscy. W XVII wieku uzdrowisko cieszyło się dużą popularnością w kraju i za granicą. Nie zawsze jednak mogli się tu spokojnie leczyć kuracjusze. W latach wojen i najazdów tatarskich uzdrowisko zamierało. Niszczyły bowiem Iwonicz najazdy: węgierski (1474 r.), tatarski (1624 r.), wojsk szwedzkich (1655-56) i siedmiogrodzkich (1657 r.) oraz towarzyszące pożogom wojennym epidemie „morowego powietrza”. Przyczyną zniszczeń były też pożary i powodzie. Mimo licznych zniszczeń sława uzdrawiających źródeł nie zginęła. W drugiej połowie XVII wieku wody iwoniczkie badał i opisał dr Wawrzyniec Braun, lekarz nadworny króla Jana Sobieskiego. Wiadomości o uzdrawiających zdrojach iwonicznych budziły duże zainteresowanie w zachodniej Europie. Wysoko cenili je lekarz francuski Jan Baptysta Denis, nadworny lekarz króla Ludwika XVI i balneolog. W 1684 roku opis właściwości leczniczych źródeł mineralnych Iwonicza-Zdroju zamieszczony został w wydanym w Niemczech zbiorze dzieł lekarskich. Pomimo tej doskonałej renomy w XVIII wieku nastąpił upadek uzdrowiska; pozostała jedynie sława popularnego niegdyś kurortu i zainteresowanie uzdrowiskiem świata lekarskiego. Z wód korzystała jednak uboga ludność pobliskich wsi i miasteczek. Rozwojowi uzdrowiska nie służyły też wydarzenia wojenne i upadek gospodarczy kraju. W pierwszych latach XVIII wieku teren niszczyły wojska szwedzkie wspierające na tronie Stanisława Leszczyńskiego, a także saskie i rosyjskie popierające saskich Wettinów. U schyłku I Rzeczypospolitej w latach 1769-1772 toczyły się krwawe walki pomiędzy oddziałami konfederatów barskich a wojskami rosyjskimi carowej Katarzyny. W 1769 roku pod Iwoniczem miała miejsce bitwa konfederatów, którymi dowodził Kazimierz Pułaski, z oddziałami rosyjskimi księcia Szachowskiego. Po pierwszym rozbiórce Polski władze austriackie traktowały tereny Galicji, jako odległe prowincje, dlatego też iwoniczkie uzdrowisko pozostawało zapomniane. Restauracja uzdrowiska nastąpiła dopiero w XIX wieku, kiedy to po upadku powstania listopadowego w 1831 roku w Królestwie Polskim i na Litwie osiadł w Iwoniczu – po kilkuletniej tułaczce emigracyjnej – Karol Załuski, ostatni naczelnik powstania na Żmudzi. Załuski, wykorzystując pozytywne wyniki przeprowadzonych przez farmaceutę lwowskiego Teodora Torosiewicza analiz chemicznych iwonicznych wód

mineralnych, podjął się odbudowy zapomnianego i odciętego od świata uzdrowiska. W 1837 roku uruchomiono nowy zakład kąpielowy, wokół którego powstały pierwsze klasycystyczne pensjonaty. W lesie otaczającym zakład wybudowano alejki i ścieżki, a na potoku przerzucono drewniane, ozdobne mostki. Duże zasługi w spopularyzowaniu uzdrowiska należy przypisać doktorowi Teodorowi Torosiewiczowi, Iwowskiemu farmaceutyce i chemikowi, badaczowi wód leczniczych Karpat i Podola. Jak wyżej było powiedziane, on to w 1837 roku dokonał pierwszej analizy chemicznej iwonicznych wód, których walory lecznicze opisywał w licznych rozprawach naukowych i artykułach prasowych. Obok niego wskrzeszone uzdrowisko rozślawiali piórem lekarze: Józef Pol, Adam Barach, czeski lekarz Czelakowsky i wiedeński lekarz wojskowy Karl Hempais. Po śmierci Karola Załuskiego w 1845 roku uzdrowiskiem zarządzała jego żona Amelia, a potem syn Michał. W drugiej połowie XIX wieku nastąpiła dalsza rozbudowa zakładu zdrojowego; wzniesiono wiele nowych willi i pensjonatów, rozbudowano zakłady przyrodolecznice. W latach 1855-1860 administratorem dóbr iwonicznych był Otto Chłędowski. Duży wpływ dla dalszego rozwoju uzdrowiska wniósł profesor dr Józef Dietl. Szeroko rozślawiał Iwonicz w swoich pracach naukowych, nazywając go „księciem wód jodowych”. Na jego wniosek przeprowadzono rekonstrukcję źródeł, uzyskując znaczny wzrost ich wydajności. Znanym od wieków źródłem nadano imiona Karola, Józefa i Amalii, dla upamiętnienia odnowicieli uzdrowiska. Druga połowa XIX wieku była okresem dobrobytu Iwonicza-Zdroju; prócz Polaków z Galicji, zaboru rosyjskiego i pruskiego, leczyli się tu chorzy z całej Europy oraz w mniejszej liczbie z Turcji, Iranu, Palestyny i Egiptu. W okresie tym Iwonicz-Zdrój był nie tylko modnym kurortem, ale również prężnym ośrodkiem życia kulturalnego. Bawiło się w tym czasie w uzdrowisku wielu znanych poetów, pisarzy i artystów. Uzdrowisko czynne było w okresie letnim, miało przy tym dobrą reklamę; wydawane były liczne foldery, przewodniki i opracowania lekarskie zakładowych lekarzy i naukowców. Ponadto przychylnie o Iwoniczu-Zdroju informowała prasa krajowa i zagraniczna. Produkty zdrojowe, takie jak sól jodowo-bromowa, woda mineralna i borowina znajdowały odbiorców w kraju i za granicą. Od czasu uzyskania przez Galicję autonomii w 1867 roku uzdrowisko stało się również aktywnym ośrodkiem działalności patriotycznej. Uroczyscie obchodzono tu w 1883 roku dwusetną rocznicę zwycięstwa Sobieskiego pod Wiedniem, a w 1894 roku setną rocznicę zwycięstwa pod Raławicami, zaś w 1910 roku pięćsetną rocznicę zwycięstwa pod Grunwaldem. Duża popularność spowodowała stały napływ gości, co stworzyło konieczność dalszej rozbudowy zakładu. W pierwszym dziesięcioleciu XX wieku wybudowano kilkanaście nowych willi i pensjonatów, mieszkańcy wsi wznosili obszerniejsze domy, często o dworkowej architekturze, latem przeznaczone dla gości kąpielowych. Frekwencja stale wzrastała. Wpływało to na rozwój samej miejscowości, w której początkiem XX wieku wzniesiono nową szkołę, dom ludowy, kółko rolnicze, utworzono straż ogniową, orkiestrę dętą, zespół teatralny. Działalność wychowawczą prowadziły ss. Felicjanki. W latach poprzedzających I wojnę światową rozwijał się ruch niepodległościowo-wojskowy w postaci drużyn strzeleckich i bartosзовych. W czerwcu 1914 roku z okazji odbywających się w Świerzowej pod Krosnem ćwiczeń strzeleckich iwoniczkie uzdrowisko odwiedził Józef Piłsudski. W czasie toczących się w latach 1914-1915 walk w Karpatach, uzdrowisko zostało częściowo zdewastowane. W ostatnich latach

wojny działała tu placówka Polskiej Organizacji Wojskowej pod dowództwem por. Ludwika Buczka, iwoniczanina, późniejszego pułkownika WP. Wielu mieszkańców Iwonicza walczyło w Legionach Polskich, w składzie I i II brygady. W latach 1918-1921 liczni ochotnicy walczyli o granice Rzeczypospolitej w wojnach polsko-ukraińskiej i polsko-bolszewickiej. Początkiem lat dwudziestych XX wieku nastąpiła odbudowa i dalsza rozbudowa uzdrowiska, przerwana w latach światowego kryzysu gospodarczego. Kryzys szczególnie dotknął rodzinę Załuskich, właścicieli zakładu zdrojowego, któremu groziło bankructwo na skutek dużego zadłużenia. W 1929 roku zakład zdrojowy znalazł się pod przymusowym zarządem państwowym Skarbu Państwa. Lata trzydzieste przyniosły nowy impuls rozwojowy Iwonicza-Zdroju. Wzniesiono wiele nowych willi i pensjonatów. W przeważającej liczbie były to obiekty letnie, ale obok nich powstały pierwsze nowoczesne zakłady lecznicze, jak lecznicza ortopedyczna „Sanato” uruchomiona w 1928 roku i sanatorium „Excelsior” Związku Kas Chorych, oddane do użytku w 1931 roku – czynne cały rok. Dynamiczny rozwój sportu narciarskiego wpłynął na spopularyzowanie miejscowości w okresie zimowym. W sezonach letnich uzdrowisko było nadal ulubionym miejscem wypoczynku znanych osobistości świata artystycznego. Chętnie leczyli się tu również kuracjusze zagraniczni. Lata II wojny światowej krwawo i niszczycielsko zapisały się w historii uzdrowiska. W miejscowości i okolicy panował terror. Mimo to aktywnie rozwijały się różne formy ruchu oporu. Początkiem wojny Iwonicz stanowił punkt etapowy niezorganizowanego jeszcze przetrzutu na Węgry. W miejscowości znalazło schronienie wielu wysiedleńców ze Śląska, Wielkopolski i Pomorza, a później również z Kresów Wschodnich. Wielu spośród nich aktywnie włączyło się w działalność konspiracyjną. Iwonicz-Zdrój stanowił największy w powiecie po Krośnie ośrodek tajnego nauczania; działała tutaj także tajna drukarnia. Już jesienią 1939 roku rozwinęła się konspiracja założona z inicjatywy ks. michały Jana Góreckiego z Miejsca Piastowego. Krótko w Iwoniczu działała zbrojna konspiracja ludowców Polska Organizacja Zbrojna, spod znaku „Raclawice”, włączona do Armii Krajowej oraz Straż Chłopska, też w 1944 roku podporządkowana AK. Miejscowa placówka AK o kryptonimie „Irys” organizowała liczne akcje dywersyjne i sabotażowe. Miejscowi żołnierze podziemia byli uczestnikami wielu partyzanckich bitew stoczonych na ziemi krośnieńskiej. W okresie okupacji istniał też w uzdrowisku konspiracyjny szpital; leczono w nim miejscową i okoliczną ludność, żołnierzy radzieckich zbiegłych z obozów jenieckich i rannych w akcjach partyzantów. W czasie wojny poległo i zginęło wielu iwoniczan w obozach koncentracyjnych, więzieniach, rozstrzelanych w Lasach Warzyckich i 24 lipca 1944 roku w Lesie Grabińskim pod Iwoniczem. W wyniku działań frontowych zniszczeniu uległ zakład zdrojowy. Spłonęło wiele obiektów, a inne zdewastowane nie nadawały się do użytku. Spłonęła również część wsi Iwonicz, przez którą od strony Klimkówki przeszło radzieckie natarcie. Niemałych dewastacji dokonały oddziały Armii Czerwonej jesienią i zimą przełomu 1944 i 1945 roku stacjonujące w zachowanych jeszcze obiektach. Znacjonalizowany Zakład Uzdrowiskowy na mocy dekretu o reformie rolnej przejęty w 1945 roku przez Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej nie nadawał się do użytku. Zachowane obiekty wymagały kapitalnych remontów i pełnego wyposażenia, a ujęcia źródeł rekonstrukcji. Po przeprowadzeniu niezbędnych prac, w sierpniu 1945 roku otworzono pierwszy sezon leczniczy. W wyniku stale wzrastającego zapotrzebowania

społecznego na lecznictwo uzdrowiskowe w latach powojennych przeprowadzono adaptację sezonowych pensjonatów na sanatoria, zmodernizowano istniejące zakłady przyrodolecznictwa, wyposażając je w nowoczesny sprzęt medyczny. Z roku na rok wzrastała liczba kuracjuszy. Znacznie poszerzono profil leczenia. W 1949 roku powstał Fundusz Wczasów Pracowniczych; w cztery lata później Zakład Zdrojowo-Kąpielowy przekształcony został w przedsiębiorstwo uzdrowiskowe. W 1956 roku nastąpił podział Iwonicza na osiedle Iwonicz-Zdrój i wieś Iwonicz, co pozwoliło władzom lokalnym skupić się na problemach uzdrowiska. Duże znaczenie dla dalszego rozwoju lecznictwa uzdrowiskowego miało utworzenie w 1956 roku w „Excelsiorze” pierwszych Ośrodków Naukowo-Badawczych Akademii Medycznej w Lublinie. Oprócz lecznictwa sanatoryjnego rozwinięto lecznictwo ambulatoryjne. Wykonane wiercenia zwiększyły zasoby wód mineralnych, co pozwoliło na rozwinięcie usług zabiegowych oraz produkcji iwoniczkiej soli jodobromowej. W znacznym stopniu podniesiony został standard wyposażenia sanatoriów. Przeprowadzenie kapitalnych remontów i adaptacji wielu branżowych domów wczasowych pozwoliło na eksploatację ich przez cały rok. Wpłynęło to na zwiększenie liczby osób leczących się i wypoczywających w uzdrowisku. W trosce o zaspokojenie potrzeb społecznych rozpoczęto budowę nowych obiektów sanatoryjnych. W latach 1965-69 uruchomiono nowoczesne sanatoria Centralnego Związku Rzemiosła „Piast” i Związku Spółdzielni Inwalidów „Ziemowit”. Równocześnie przystąpiono do budowy nowej dzielnicy sanatoryjnej na stoku góry Winiarskiej, z sanatoriami „Górnik” i „Wisła”. W 1973 roku osiedle Iwonicz-Zdrój otrzymało prawa miejskie; równocześnie reaktywowano gminę zbiorową Iwonicz-Zdrój, istniejącą wcześniej w latach 1935-1955. Nabycie praw miejskich stało się impulsem rozbudowy Iwonicza-Zdroju, powstania nowych dzielnic blokowych, pensjonatowych i domów jednorodzinnych oraz bazy sanatoryjnej. Wraz z rozbudową bazy sanatoryjnej nastąpił rozwój bazy zabiegowej. Powstały nowoczesne branżowe zakłady lecznicze i sanatoryjne węzły zabiegowe. Znacznie wzrastała liczba kwater w rozbudowującej się dzielnicy pensjonatowej i innych dzielnicach miasta. Mimo znacznej rozbudowy uzdrowisko nie straciło swoistej atmosfery i nie stało się wielkomiejskim kurortem.

Lubatowa. Początki miejscowości nie są znane. W 1376 roku książę Władysław Opolczyk zlecił przeniesienie na prawo niemieckie istniejącej osady sołtysowi Stanisławowi Toce. W pierwszych latach XV wieku wieś była własnością Zyndrama z Maszkowic, który w 1408 roku sprzedał osadę biskupowi przemyskiemu Maciejowi. Od tego czasu, aż do uwłaszczenia w 1848 roku Lubatowa stanowiła własność kapituły przemyskiej. Miejscowość już od XV wieku była dobrze zagospodarowana. Był tu młyn, trak, jatki handlowe i stawy rybne. Przez kilka pokoleń dziedzicami wsi była szlachecka rodzina Cebrzyków. Syn jednego z nich był studentem Akademii Krakowskiej. Miejscowi chłopcy wykazywali dużą aktywność w obronie swoich praw procesując się o granice wsi z dziedzicami dóbr królewskich w Rogach i Lubatówce. W okresie konfederacji barskiej między Lubatową a Jasionką miała miejsce potyczka z Rosjanami, w której poległo kilku konfederatów, pochowanych nad przysiółkiem Doły. W czasie rabacji chłopskiej z 1846 roku chłopcy pobili i wygnali ze wsi zarządcę dóbr kapituły wraz z rodziną. Podczas wydarzeń wiosny ludów w 1848 roku istniała tu chłopska partyzantka posługująca się działami jednorazowego użytku, tj. z lufą wypalaną w pniu drzewnym, które po oddaniu

strzału się rozpadały. Wcześniej, bo jeszcze w XIX wieku rozwinął się tu ruch ludowy. W 1910 roku w Lubatowej odbywały się uroczystości związane z 500-setną rocznicą zwycięstwa pod Grunwaldem. Mieszkańców Lubatowej cechował zawsze duży patriotyzm. Przed pierwszą wojną światową istniała tu organizacja strzelecka, która kontynuowała działalność w okresie międzywojennym. W 1914 roku wielu młodych ochotników wstąpiło do legionów. W grudniu 1914 roku trwały trzydniowe, krwawe walki na dziale między Lubatową a Jasionką. Poległo w nich kilkudziesięciu żołnierzy austrowęgierskich. Kilkunastu zginęło 8 maja 1915 roku w czasie ofensywy austriacko-niemieckiej. Kwatery poległych 61 żołnierzy, w tym jedna imienna, znajdowały się jeszcze przed II wojną światową na cmentarzu parafialnym, później zaś uległy likwidacji. W czasie II wojny światowej istniała tu prężna placówka Służby Zwycięstwu Polski / Związku Walki Zbrojnej / Armii Krajowej. W latach 1939-1942 placówka obejmowała swoim zasięgiem gminy wiejskie: Nadole, Tylawę, Jaśliska oraz miasteczko Dukla. Komendantem był lubatowianin, oficer zawodowy por. Michał Zygmunt, zamordowany przez gestapo w więzieniu jasielskim. Od 1942 roku Lubatowa należała do placówki AK „Irys” w Iwoniczu. W dniu 2 lipca 1944 roku wieś została spacyfikowana przez okupanta. Aresztowanych 38 akowców stracono w Lesie Grabińskim. Na początku września 1944 roku oddziały partyzanckie AK rozbiły tu jednostkę wlasowców i niemieckie tabory, zdobywając broń, wyposażenie i konie. W czasie frontu 20 września 1944 roku przez wieś przeszło uderzenie pancerne Armii Czerwonej na Zawadkę i Trzcianę. Spłonęło ponad 70 domów. Poza ofiarami Lasu Grabińskiego, Lasów Warzyckich, wielu lubatowian poległo w szeregach I i II Armii Wojska Polskiego i Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. W latach 1945-1947 działała tu placówka Wolność i Niezawisłość. Miejscowość za udział zbrojny w walce z okupantem została odznaczona Krzyżem Walecznych. Po wojnie nastąpiła znaczna rozbudowa miejscowości. Powstały setki nowych domów. Wzniesiono nową szkołę, agronomówkę, ośrodek zdrowia, pocztę, Dom Strażaka i Dom Ludowy.

Lubatówka. Miejscowość założona została na przełomie XIV i XV wieku. W 1410 roku zastawiona została przez króla Władysława Jagiełłę za dwieście grzywien. Wieś zwała się wówczas Niżną Lubatową. Lubatówka aż do 1772 roku stanowiła własność królewską, wchodząc do klucza dóbr tzw. niegrodowego starostwa lubatowskiego wraz z sąsiednimi Rogami i Miejscem Piastowym. Siedziba starostwa znajdowała się w dworze rogowskim. Lubatówka przez całą historię wsi aż do 1999 należała do Parafii w Rogach. Miejscowość często oddawana była w zastaw lub dzierżawę. Były tu stawy rybne nad Lubatówką, dwór, folwark, młyn, tartak, karczma i jatka mięsna. Z rzemiosł kwitło kowalstwo, bednarstwo, tkactwo i ciesielstwo. W XIX wieku urodził się w Lubatówce Kazimierz Chłędowski, historyk sztuki, znakomity znawca kultury włoskiej, pamiętnikarz i felietonista, polityk i minister w rządzie austriackim. Końcem XIX wieku w okolicy powstały kopalnie ropy naftowej, co wpłynęło na rozwój wsi. Od 1935 roku miejscowość wchodziła w skład Gminy zbiorowej Iwonicz-Zdrój. W czasie II wojny światowej działała tu aktywna grupa placówki Związku Walki Zbrojnej / Armii Krajowej, kryptonim „Dalia”, pod dowództwem por. Jana Kopeczy, od 1942 roku komendanta tej placówki obejmującej Dukieliszczynę. W 1942 roku wieś włączono do placówki AK „Irys” w Iwoniczu. Część żołnierzy pozostała wraz z komendantem w „Dalii”. W walce z okupantem poległo

kilkunastu miejscowych akowców. W latach 80-tych XX wieku rozebrano dwór, usytuowany w dolnej (północnej) części wsi. Zniszczeniu uległ również okalający go park.

b. Krajobraz kulturowy.

Krajobraz kulturowy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Gmina Iwonicz-Zdrój położona jest w północnej, zewnętrznej, brzeżnej strefie Beskidu Niskiego, obniżającego się w kierunku Dołów Jasielsko-Sanockich; na wysokości 300-470 m n.p.m. Wokół terenu uzdrowiska rozciągają się malownicze wzniesienia. Od wschodu dolinę zamykają góry: Piekłiska (447 m), Borowinowa Góra (482 m), Głorieta (550 m) i Wólecka Góra (611 m). Od zachodu dolinę zamyka piętrząca się na południu, nad Lubatową Żabia Góra (555 m), dalej wznoszące się nad uzdrowiskiem: Przedziwna (553 m) i Winiarska (528 m) oraz znajdujący się na północ od uzdrowiska Ispak (483 m). Na południe i zachód od Gminy wznoszą się Góry Dukielskie, stanowiące środkową część Beskidu Niskiego, z wyróżniającymi się na pierwszym planie szczytami: Osiecznika (633 m), Cergowej (718 m), Chyrowej (695 m) i Jasieniowem (632 m), a jeszcze dalej na południu pasmem głównego wododziału karpackiego, który przecina Przełęcz Dukielską (500 m). W kierunku południowo-wschodnim od uzdrowiska ciągną się wschodnie pasma Beskidu Niskiego, które stanowią Wzgórza Rymanowskie z Suchą Górą (608 m), Przymiarkami (640 m) i leżącymi już na wschód od Rymanowa Zdroju: Kopcem (628 m) i Działem (668 m). Na północ od Iwonicza-Zdroju, tuż za wzniesieniami Ispak i Piekłiska leżącymi w tzw. paśmie Grabów Iwonicko-Rymanowskich, stanowiących brzeżną strefę Beskidu Niskiego, rozciąga się Kotlina Krośnieńska, będąca częścią Dołów Jasielsko-Sanockich. Od północy kotlinę zamykają wzniesienia Pogórza Strzyżowsko-Dynowskiego, z wyróżniającymi się pasmami Królewskiej (554 m) i Suchej Góry (581 m). Na wschód od Iwonicza ciągnie się tzw. Pogórze Bukowskie, zaś na północny zachód od uzdrowiska wznoszą się pagórki Płaskowyżu Kobyłańskiego, stanowiącego wschodnią część Pogórza Jasielskiego.

Gmina Iwonicz-Zdrój leży w dorzeczu Wisłoka. Przez sam Iwonicz, doliną przepływa Iwonicki Potok, zwany też Iwonką, będący dopływem Lubatówki, która z kolei w Krośnie wpada do Wisłoka. Źródłiska Iwonki znajdują się w Paśmie Przymiarek, na stokach Wóleckiej Góry (611 m). Potok wypływa z górskich mokrych torfowisk na południe od kulminacji oraz licznych wykapów w lesie Moczarze. Strumienie wąwozami spływają w rejon osiedla Turkówka, gdzie zmieniają kierunek na północny, tworząc już jeden strumień. Iwonka w swej drodze przez Iwonicz jest urozmaicona krajobrazowo. Miejscami płynie wąwozem, na wielu odcinkach jej prawobrzeżne otoczenie stanowią wysokie na kilkanaście metrów, pionowo schodząc do rzeki skarpy. Na wielu skarpach występują wychodnie pierwszego i drugiego piaskowca ciężkowickiego. Lubatówka, lewobrzeżny dopływ Wisłoka, ma swoje źródłiska na południe od Lubatowej, na stokach Osiecznika (633 m), skąd spływa dwoma strumieniami, łączącymi się w górnej części wsi.

Na zachód od doliny Lubatówki znajduje się wododział oddzielający dorzecze Wisłoka od dorzecza Wisłoki, której najbardziej na wschód wysuniętym dopływem jest Jasiołka. Na wschód od uzdrowiska przepływa rzeka Flora, zwana też Klimkówką, będąca dopływem Taboru. Flora ma swe źródła na północnym stoku Pasma Przymiarek. Najbardziej malowniczą rzeką w okolicach uzdrowiska jest Wisłok w swym górnym biegu.

Okolice Iwonicza-Zdroju są terenami roponośnymi. Szyby wiertnicze i rozsiane wśród malowniczych wzgórz, w lasach, otwory wydobywcze ropy naftowej, z charakterystycznymi dla krajobrazu kiwonami są świadectwem prawie półtorawiekowej już historii przemysłu naftowego na tym terenie. Kopalnie ropy naftowej znajdują się na terenie uzdrowiska. Są to odwierty Kopalni Lubatówka, na zachód między Iwoniczem-Zdrojem a Lubatówką oraz na wschód między Iwoniczem a Rymanowem Zdrojem: Kopalnia Klimkówka i Kopalnia Wólka. Szyby naftowe znajdują się również w Iwoniczu, są to jednak tereny wyeksploatowane i odwierty stopniowo ulegają likwidacji.

Obok złóż ropy naftowej i gazu ziemnego występują w okolicy wody mineralne. Wody mineralne Iwonicza-Zdroju należą do typu wód chlorkowo-wodoro-węglanowo-sodowych, bromkowych, jodkowych, borowych i wodorowęglanowo-chlorkowo-sodowych, żelazistych, manganowych, fluorkowych, borowych z zawartością wolnego dwutlenku węgla. Występują one w postaci samo wypływów i odwiertów o głębokości od 230 do 1000 metrów. Źródła samo wypływowe nie posiadają dziś dużego znaczenia ze względu na ich małą wydajność. Wody lecznicze eksploatuje się głównie z poziomów geologicznych tzw. drugiego i trzeciego piaskowca ciężkowickiego, gdzie zalegają obok złóż gazu ziemnego i ropy naftowej. Wody te mają charakter reliktowy.

Obok wód mineralnych, w okolicach Iwonicza-Zdroju znajdują się pokłady borowiny. Przez blisko półtora wieku uzdrowisko Iwonicz wydobywało borowinę w lasach okalających zakład zdrojowy. Na całym terenie Gminy występują piaskowce, niegdyś eksploatowane metodą gospodarczą.

Wzgórza otaczające gminę porastają lasy mieszane, będącą pozostałością dawnej puszczy karpackiej. Część lasów przyległych do uzdrowiska stanowi dziś rozległy, ponad dwustuhektarowy park zdrojowy, pocięty około trzydziestokilometrową siecią alejek spacerowych. W leśnej części parku przeważa drzewostan rodzimy, głównie jodłowo-bukowy z domieszką grabów, dębów, jaworów, brzoź, sosen, świerków, modrzewi i cisów. W części parku założonego w XIX wieku w stylu eklektycznym, wokół sanatoriów, spotyka się wiele drzew, krzewów i bylin z innych stref klimatycznych. Poza bogatym światem roślinnym okolice Iwonicza-Zdroju stanowią dużą ostoję zwierzyzny.

Teren Gminy położony jest w strefie klimatu podgórskiego, zróżnicowanego w zależności od wysokości nad poziomem morza. Powietrze uzdrowiska nasycone jest jodem i bromem, co upodabnia mikroklimat do morskiego.

Okolice uzdrowiska stanowią ciekawe tereny spacerowo-wycieczkowe. Rozumiejąc potrzebę istnienia wokół zakładu zdrojowego terenów służących do przechadzek i dłuższych spacerów już w pierwszej połowie XIX wieku, w okresie restauracji uzdrowiska, w otaczającym je lesie wytyczono ścieżki, przerzucano przez potoki ozdobne mostki, budowano gloriety. Wraz z rozwojem uzdrowiska powiększał się obszar parku, a w nim spacerowych alejek. Obecnie istnieją ścieżki spacerowe wokół uzdrowiska oraz między uzdrowiskami: Iwonicz i Rymanów. Utworzone i oznakowane

zostały również szlaki rowerowe. Atrakcją jest ścieżka przyrodniczo-historyczna do Bełkotki. Alejki otaczające uzdrowisko tworzą kilka kompleksów znajdujących się na stokach górskich opadających w dolinę Iwoniczego Potoku.

Zachowane na terenie Gminy Iwonicz-Zdrój obiekty architektoniczne wpisują się również w pojęcie krajobrazu kulturowego. To one w głównej mierze tworzą charakterystyczny obraz poszczególnych miejscowości. Warte zauważenia jest, iż w obecnym krajobrazie dominującymi formami architektonicznymi są bryły kościołów; są to rzymskokatolickie świątynie parafialne: te o charakterze zabytkowym znajdują się w Iwonicz-Zdroju, Iwoniczu i Lubatowej, zaś nowsze wzniesiono w Iwoniczu-Zdroju i Lubatówce. Unikatowym elementem krajobrazu Iwonicza-Zdroju jest zabudowa uzdrowska otoczona parkiem zdrojowym oraz współistniejące wille i pensjonaty. O wyjątkowości krajobrazu Iwonicza prócz kościoła parafialnego świadczy natomiast założenie pałacowo-parkowe. Świeckie budynki o charakterze mieszkalnym i gospodarczym znajdują się w każdej miejscowości gminnej. Pierwotnie budowane one były według wcześniej przyjętego założenia. Do dziś większość układów ruralistycznych wiosek jest zatarta, co w głównej mierze spowodowane jest historią powojenną oraz nową zabudową, która nie dostosowuje się do zastanego układu. W szerokorozumiany krajobraz kulturowy wpisują się ponadto założenia cmentarzy rzymskokatolickich, a także kapliczki, pomniki i figury przydrożne. Również komponowana zieleń stanowi element takiego krajobrazu; należy tu wymienić założenia parkowe, zalesienia terenów polnych oraz zasadzenia drzew w otoczeniu świątyń. Jeśli chodzi o kapliczki i figury przydrożne, to stanowią one nieodłączne elementy krajobrazu polskiego. Na terenie Gminy Iwonicz-Zdrój zachowanych jest kilkanaście tego typu przykładów tzw. małej architektury, w każdej miejscowości.

Wszystkie wyżej przedstawione elementy krajobrazu Gminy Iwonicz-Zdrój stanowią przestrzeń historyczną, która w ciągu wieków świadomie była kształtowana przez człowieka.

W krajobraz kulturowy wpisują się ponadto wartości niematerialne. Taką wartością jest m.in. herb Gminy Iwonicz-Zdrój. Kolorami Gminy Iwonicz-Zdrój – zastosowanymi także w herbie – jest żółty, niebieski, zielony oraz biały. Symbolika tych barw nawiązuje bezpośrednio do walorów uzdrowskich Gminy; żółty symbolizuje słońce, szczęście, dobry humor, ciepło, nadzieję, światło i energię; niebieski jest kolorem nieba, pewności i zaufania; zielony nawiązuje do zdrowia, które jest udziałem zasobów naturalnych Iwonicza-Zdroju; biały symbolizuje czystość i duchowość uzdrowska. Ponadto Gmina posiada „Hejnał Iwoniczy” skomponowany przez Jana Macieja Bardowskiego w 2008 roku. Utwór ten także jest wartością niematerialną. Ponadto w definicję wartości niematerialnych wpisuje się tradycja ludowa, kultywowana na terenie Gminy.

c. Zabytki nieruchome.

Zabytek nieruchomy to zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – nieruchomości, jej część lub zespół nieruchomości, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej

epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Teren Gminy Iwonicz-Zdrój bogaty jest w obiekty stanowiące zabytki nieruchome, do których należą budowle o charakterze sakralnym, uzdrowski zespół zabudowy Iwonicza-Zdroju, świecka architektura, założenia parkowe, a nadto cmentarze wyznaniowe.

Poniżej przedstawiono w układzie alfabetycznym opis najcenniejszych zabytków – wpisanych i niewpisanych do rejestru zabytków – z terenu Gminy Iwonicz-Zdrój.

Kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych w Iwoniczu. Obiekt usytuowany jest w centrum wsi, po prawej stronie drogi do Iwonicza-Zdroju, w odległości około jednego kilometra na południe od drogi Sanok – Krosno. Świątynia znajduje się na Szlaku Architektury Drewnianej, stanowiąc element Trasy I krośnieńsko-brzozowskiej. Kościół wzniesiony został w latach 60-tych XV wieku, z fundacji Marcina Iwonickiego, zwanego też Otosławskim. W 1464 roku świątynia została konsekrowana przez biskupa Iwo Odrowąża (w innych źródłach pojawia się także bp przemyski Mikołaj Błażejowski h. Odrowąż). Pierwotnie konstrukcję dachu stanowił system więźbowo-zaskrzynieniowo-zaczepowy, najstarszy zachowany typ konstrukcji kościołów drewnianych. W latach 60-tych XVI wieku właściciel iwonickiego majątku Zbigniew Sienieński zamienił świątynię na zbór protestancki. W 1634 roku po odzyskaniu budowli przez Katolików do prezbiterium dobudowano murowaną zakrystię ze skarbcem na piętrze, a od zachodu dostawiono wieżę – dzwonicę zakończoną izbicą. W 1657 roku kościół został spustoszony przez wojska Jerzego II Rakoczego, księcia siedmiogrodzkiego. Po połowie XVIII wieku wykonano remont świątyni, jednocześnie barokizując wnętrze. W latach 1884-1895, za probostwa księdza Antoniego Podgórskiego, kościół został znacznie powiększony i gruntownie przebudowany, z inicjatywy rodziny Załuskich. Przedłużono wówczas korpus, zmieniając układ z jednonawowego na trójnawowy. Dobudowano także parę kaplic, tworzących rodzaj pseudotranspetu. Do prezbiterium dostawiono kaplicę Załuskich. Ściany oszalowano deskami, likwidując gontowe opierzenie. Przesunięto i częściowo dobudowano wieżę. Powstał wówczas także nowy, neobarokowy wystrój wnętrza. Przebudowa spowodowała zatarcie gotyckich cech pierwotnej budowli. Jednakże ów gotycki układ jest czytelny, podobnie jak i konstrukcja. Kościół pozostaje jednym z cenniejszych obiektów gotyckiej sakralnej architektury drewnianej Małopolski. Kościół jest orientowany, wzniesiony został w konstrukcji zrębowej na kamiennej podmurówce. Ściany wzmocnione są lisciami, szalowane pionowo deskami z listwowaniem. Wieża posiada konstrukcję słupowo-ramową z nadwieszoną izbicą. Murowana zakrystia od zewnątrz oszalowana jest deskami. Prezbiterium ma rzut prostokąta, od wschodu zamknięte jest trójbocznie; przylega do szerszej, prostokątnej, wydłużonej nawy. Od północy do prezbiterium dostawiona jest XVII-wieczna zakrystia, od południa zaś kaplica Matki Bożej Bolesnej z końca XIX wieku. Do korpusu nawowego od południa i północy przylega para XIX-wiecznych kaplic; posiadają one rzut prostokątów zamkniętych trójbocznie. Na osi kościoła, od zachodu usytuowana jest wieża założona na rzucie zbliżonym do kwadratu, z wąskimi aneksami od północy i południa. Prezbiterium i nawę przykrywa wspólny dwuspadowy dach, nad absydą przechodzący w trójpołaciowy. Na kalenicy znajduje się sześcioboczna wieżyczka na sygnaturkę z latarnią nakrytą cebulastą

kopułką. Ściany wieży są pochylone w wyższej części; w całości szalowane są deskami z ozdobnie wyciętym ażurem u dołu. Wieża nakryta jest dachem namiotowym z cebulastym hełmem i z latarnią zamkniętą cebulastą kopułką. Wieżba dachowa w obrębie nad prezbiterium i nawą posiada storczykowy typ ze wzdłużnym usztywnieniem. Wnętrze nawy i prezbiterium przykrywa strop z fasetą. Nawa wtórnie została podzielona trzema parami podwójnych kolumn. Zakrystię przykrywa sklepienie kolebkowe z lunetami. Ściana tęczowa posiada prostokątny wykrój, ze ściętymi narożnikami. Symetryczne kaplice po bokach nawy otwarte są do wnętrza szerokimi prostokątnymi prześwitami. W kaplicy Załuskich znajduje się chór muzyczny i łoża kolatorska otwarta do prezbiterium.

Zespół pałacowo-parkowy w Iwoniczu. Zespół złożony z pałacu, spichrza, oranżerii oraz parku stanowi reprezentatywny przykład założenia rezydencjonalnego w regionie. Wyróżnia go uniwersalna, elegancka bryła pałacu oraz park kryjący w sobie elementy wcześniejszego założenia. Historia założenia pałacowego w Iwoniczu sięga połowy XV wieku. W 1445 roku wzmiankowany jest pierwotny dwór. Być może kolejną siedzibą właścicieli był budynek istniejącego do dziś spichlerza, który wybudowany w początku XVII wieku mógł pełnić funkcję „domu pańskiego”, a później, jak głosi tradycja, zboru ariańskiego. Przebudowano go w 1782 roku staraniem Józefa Ossolińskiego na spichlerz. Kolejny dwór wzniesiono, jako pawilon myśliwski, drewniany. Został on przebudowany w 1840 roku z inicjatywy Amelii z Ogińskich Załuskiej, żony Karola Załuskiego; wtedy także zapewne rozplanowane zostało krajobrazowe założenie parkowe, na starszych, XVIII-wiecznych ogrodach geometrycznych, z adaptacją w kompozycji parkowej pozostałości wcześniejszych fortyfikacji: wałów i fos. W pierwszej połowie XIX wieku powstała również oranżeria. Istniejący do dziś pałac w Iwoniczu został wzniesiony w latach 1882-1883 z inicjatywy Michała i Heleny Załuskich, ówczesnych właścicieli majątku. W czasie II wojny światowej budynek został zniszczony za sprawą stacjonujących w nim wojsk niemieckich, potem rosyjskich. Po wojnie majątek upaństwowiono. W drugiej połowie XX wieku mieściła się tu szkoła, następnie PGR i Wojewódzki Ośrodek Postępu Rolniczego. W latach 1977-78 obiekt był remontowany, później przez dłuższy czas stał nieużytkowany, aż do przekazania go, wraz z całym zespołem Uniwersytetowi Rzeszowskiemu. Po kolejnym remoncie pałac jest użytkowany, jako ośrodek konferencyjno-szkoleniowe Międzynarodowego Centrum Edukacji Ekologicznej Uniwersytetu Rzeszowskiego. Zespół pałacowy znajduje się w północnej części wsi, na terenie stosunkowo płaskim. Z trzech stron: od północy, zachodu i wschodu wydzielony jest drogami, od południa ogranicza go zabudowa zagrodowa. W południowej części jego wschodniej granicy przylega doń obejście iwonickiego kościoła parafialnego. Klasycystyczny pałac wybudowano w środkowej części założenia, na rzucie wydłużonego prostokąta, o prostopadłościenną bryłę urozmaiconą od północy ryzalitami bocznymi i tarasem ze szklanym zadaszeniem pomiędzy nimi, od południa dwukondygnacyjnym portykiem kolumnowym z ramującymi go wielobocznymi wykuszami oraz portykami z tarasami na piętrze od wschodu i zachodu. Pałac przekryto dachem czterospadowym, z przełamaniem nad ryzalitami i dwuspadowym zadaszeniem nad portykiem. Całość wymurowana jest z cegły, obustronnie tynkowana, dachy pokryte są blachą zakładkową. Elewacja frontowa, południowa, jest ośmioosiowa, symetryczna, z rytmicznie rozmieszczonymi rzędami okien w dwu kondygnacjach. Jej oś podkreśla

dwukondygnacyjny portyk czterokolumnowy zwieńczony trójkątnym przyczółkiem z kartuszem herbowym zawierającym herby Junosza i Strzemię oraz wykuszami w skrajnych osiach, przekrytymi kopułowymi hełmami. Elewacja północna jest dziewięcioosiowa, również symetryczna, z dwoma skrajnymi, dwuosiowymi ryzalitami, pomiędzy którymi urządzono zadaszony przeszkleniem taras, elewacja wschodnia jest trzyosiowa, symetryczna, z tarasem (gankiem?) wspartym na czterech kolumnach, elewacja zachodnia jest pięcioosiowa, symetryczna również z tarasem (gankiem?) wspartym na czterech kolumnach. Artykulacja pozioma budynku podkreślona jest cokołem zwieńczonym gzymsem, gzymsem międzykondygnacyjnym i wydatnym gzymsem wieńczącym oraz pseudorustyką w parterze i pasami w tynku imitującymi boniowanie w kondygnacji piętra. We wszystkich elewacjach okna podkreślone są profilowanymi, uszатыmi obramieniami, płycinami podokiennymi oraz nadokiennikami w formie gzymśów nadokiennych w parterze i przyczółków na piętrze. Pałac zachował układ o dwu traktach podłużnych z sienią ze schodami na osi. Spichlerz dworski (zbór ariański) umiejscowiony jest w południowo-zachodnim narożniku założenia. Wybudowany został na rzucie prostokąta, jako jednoprzestrzenny, przekryty sklepieniem kolebkowym z lunetami, obecnie z żelbetowym stropem wspartym na żelbetowych filarach. Jego zwarta, prostopadłościenna bryła przekryta jest wysokim dachem czterospadowym. Budynek wymurowano z kamienia, dach pokryty jest gontem. W elewacjach przebito niewielkie, prostokątne okienka; uwagę zwraca kamienny portal, uszаты, z nadświetlem i kluczem. Oranżeria położona jest na południowych obrzeżach parku. To budynek na rzucie prostokąta z półkolistą częścią od północy, jednokondygnacyjny, z centralnie umieszczonym wysokim kominem, przekryty dachem trójspadowym nad pomieszczeniami pomocniczymi i wachlarzowym, szklanym przekryciem samej oranżerii. Budynek wymurowano z cegły, dach pokryty blachą zakładkową. Brak zachowanych elementów dekoracyjnych czyni z dawnej oranżerii, zwłaszcza w widoku od północy obiekt o niemal współczesnej stylistyce. Park pałacowy rozplanowany został na założeniu krajobrazowym z XVIII wieku i pozostałościach dawnego fortalicjum. Na jego terenie zachowało się kilka stawów, w tym relikty dawnych fos i obszerny staw z wyspą, a także wiele drzew pomnikowych, m.in.: dębów szypułkowych, lip, buków oraz klonów.

Most kamienny w Iwoniczu. Wzniesiony został w 1782 roku na iwonicim potoku przy drodze do Rogów, podczas kiedy Austriacy latach 1782-1786 budowali drogę z Rogów przez Iwonicz do Rymanowa. Fundatorem mostu był hrabia Józef Ossoliński, wojewoda wołyński. Znajduje się w ciągu drogi Iwonicz – Rogi, nieopodal skrzyżowania z drogą relacji Iwonicz – Iwonicz-Zdrój. Most murowany jest z kamienia ciosanego piaskowcowego w dolnej części oraz cegły ceramicznej w górnej części. Częściowo jest tynkowany. Most jest jednoprzęsłowy, posiada arkadę wygiętą półkoleście nad potokiem oraz prosty parapet. Most jest przerzucony jednym łukiem nad rzeką. Balustrady mostu są pełne, zataczające łuki u wylotów mostu, z półkolistymi wnękami pośrodku. W południowej balustradzie mostu znajduje się klucz w archiwolcie z datą „1782”, zaś w bliźniaczym kluczu w północnej balustradzie płaskorzeźbiony herb Strzemię.

Dom przy ul. Kmicie 29, d. 68 w Iwoniczu. Budynek wzniesiony został w 1896 roku; zachowane jest jego datowanie na tragarzu. Założony został na rzucie dwutraktowym z przelotową sienią. Dom wybudowany jest z drewna, wsparty na kamiennej podmurówce.

Ściany posiadają tzw. konstrukcję „na rybi ogon”. Przykrywa go dach czterospadowy, na więźbie krokwiowo-jętkowej. Dom jest obecnie jednym z nielicznych zachowanych w Iwoniczu przykładów tradycyjnego budownictwa drewnianego, reprezentującego przy tym typ domu wiejskiego z końca XIX wieku.

Dom przy ul. Zagrodniki 30 w Iwoniczu. Chałupa jest dwutraktowa, z przelotową sienią, wzniesiona na wysokiej podmurówce, z bali drewnianych węglowanych w narożach „na rybi ogon”. Budynek przykrywa dach czterospadowy, więźba dachowa krokwiowo-jętkowa. We wszystkich pomieszczeniach znajdują się klepiska; stropy są belkowane, szalowane deskami. Od frontu usytuowana jest kamienna przyzba. Chałupa jest jednym z nielicznych zachowanych w Iwoniczu przykładów tradycyjnego budownictwa drewnianego, reprezentując przy tym typ domu wiejskiego z końca XIX wieku.

Dom przy ul. Zagrodniki 29, d. 33 w Iwoniczu. Chałupa wzniesiono na planie dwutraktu, z przelotową sienią. Ściany są drewniane, węglowane na obłap, na wysokiej podmurówce. Boisko dobudowane w słupy, o konstrukcji sumikowo-ławkowej. Dach jest dwuspadowy, krokwiowo-jętkowy. Szczyty szalowane deskami z pasem ozdobnej wyrzynanki. W izbach znajdują się podłogi z desek, w sieni i w komorze posadzka betonowa. W izbach sufity szalowane są deskami, na boisku strop luźny. Piwnica wzniesiona jest na rzucie prostokąta, z kamienia polnego, sklepiona kolebkowo. Dach o konstrukcji krokwiowej, bezjętkowej, szczyty szalowane deskami. Zagroda jest jednym z nielicznych w Iwoniczu przykładów tradycyjnego budownictwa drewnianego z końca XIX wieku.

Dom przy ul. Zagrodniki 28, d. 34 w Iwoniczu. Dom zbudowany jest na planie dwutraktu z przelotową sienią. Ściany o konstrukcji na obłap posadowione są na podmurówce z luźnych kamieni. Dach pierwotnie czterospadowy, obecnie trójspadowy, krokwiowo-jętkowy. Boisko wtórne, dostawione na słupy, o konstrukcji sumikowo-ławkowej. W izbach znajdują się podłogi z desek. Chałupa prezentuje typ domu wiejskiego z końca XIX wieku, będąc jednym z nielicznych zachowanych w Iwoniczu przykładów tradycyjnego budownictwa drewnianego.

Cmentarz rzymskokatolicki w Iwoniczu. Czas powstania cmentarza przypada zapewne na początek XIX wieku; jego założenie należałoby powiązać z panującą w końcu XVIII wieku w Europie akcją likwidacyjną cmentarzy przykościelnych. Wówczas to, zgodnie z zarządzeniem władz austriackich z roku 1784, zaczęto przenosić oraz zakładać nekropolie w nowych miejscach. Cmentarz iwonicki usytuowany jest nieopodal kościoła parafialnego, na wschód od niego, przy wschodniej stronie drogi Iwonicz – Iwonicz-Zdrój. W obecnym rozplanowaniu składa się on z dwóch części starszej oraz oddalonej nieco na północ nowszej. Stara część cmentarza założona jest na ogrodzonej działce w kształcie zbliżonym do prostokąta; pozbawiona jest regularnego podziału alejkami, co z kolei spotykamy w nowszej części. Część nowsza usytuowana jest również w pewnej odległości od drogi i wzdłuż jej granic nasadzone są szpalery wysokich zadrzewień. Na jej terenie znajduje się kaplica pogrzebowa.

Cmentarz choleryczny w Iwoniczu. Znajduje się na polach, pośród kępy drzew, na południe od betonowej drogi wiodącej z osiedla Przybyłówka do Lasu Grabińskiego. Założony został w 1831 roku. Na środku cmentarza znajduje się pomnik z piaskowca w kształcie ostrosłupa.

Miejsce martyrologii w Lesie Grabińskim w Iwoniczu. Uwiecznione jest ono pamiątkowym obeliskiem ustawionym w miejscu, gdzie hitlerowcy 24 lipca 1944 roku rozstrzelali 72 mężczyzn, uczestników konspiracji zbrojnej z Iwonicza i Lubatowej. Las znajduje się na pagórku, na granicy miejscowości Iwonicz, Lubatowa i Lubatówka.

Układ przestrzenny uzdrowiska Iwonicz-Zdrój. Największą osobliwość miasta stanowi centrum starego uzdrowiska, tworzące zabytkowy zespół przestrzenno-architektoniczny o wyjątkowo dużej wartości. Rozplanowany został zasadniczo w 1837 roku przez Karola Żałuskiego, na podstawie rysunku malarza Piwarskiego. Przebiega wzdłuż potoku Iwoniczkiego i głównej ulicy Zdrojowej, dalej przechodzącej w Aleję Słoneczną i ulicę Teodora Torosiewicza, stanowiącej oś kompozycyjną układu, w części centralnej tworzącej deptak spacerowy poszerzony o wnętrza placów przed pijalnią i muszlą koncertową. Centrum Iwonicza-Zdroju stanowią po dziś dzień wolnostojące budynki w obrębie dawnego zakładu zdrojowego. W zdecydowanej większości jest to architektura drewniana, przeważenie dwukondygnacyjna, jasnością swych ścian harmonizująca z ciemnozieloną szatą porośniętych lasami górskich zboczy, stanowiących od lat teren parku zdrojowego. Ta zabytkowa zabudowa centrum Iwonicza-Zdroju, dotąd w pełni użytkowana, stanowi jednocześnie zespół o wyjątkowo dużej wartości, w Polsce jedyny, a przewyższający wiele zespołów zagranicznych. Okres, w którym te budynki zostały wzniesione z myślą o przeznaczeniu do celów leczniczych, trwał około trzydziestu lat w pierwszej połowie XIX wieku. Zabudowa ta przedstawia swoistą syntezę rozpowszechnionego wówczas w całej Europie tzw. „stylu szwajcarskiego” z późno klasycystycznym nurtem rodzimej architektury polskiej. Zabudowa w obrębie tegoż układu była kontynuowana również w okresie międzywojnia. Z tego czasu pochodzą m.in.: dom wczasowy Barbórka przy ul. Kulczyńskiego oraz willa Iwoniczanka przy al. Słonecznej. Oba budynki prezentują ciekawe przykłady modernistycznego stylu architektonicznego, dopasowującego się w istniejący zespół zabudowy.

Park zdrojowy w Iwoniczu-Zdroju. Park położony jest wśród zielonych wzgórz Beskidu Niskiego, w dolinie potoku Iwoniczkiego. Założony został około 1837 roku, jako ogród publiczny do spacerów i wypoczynku kuracjuszy. Powstał z inicjatywy rodziny Żałuskich, a zwłaszcza Amalii Żałuskiej, która wspólnie z Janem Feliksem Piwarskim zaprojektowała park w stylu romantycznych ogrodów angielskich. Główna jego aleja zintegrowana jest z deptakiem, posiada bogaty układ elementów roślinnych, malowniczo wpisanych w dolinę; wokół tegoż układu skupiają się kluczowe budowle zdrojowe (poniżej scharakteryzowane). Park złożony jest z naturalnego drzewostanu otaczającego zabudowę zdrojową. Wzbogacony jest elementami egzotycznymi i przystosowany do ciągów spacerowych oraz niskiej zieleni urządzonej wzdłuż deptaku spacerowego. Na jego terenie zachowanych jest kilka obiektów małej architektury.

Pawilon nad źródłami usytuowany jest przy placu Karola i Józefa Żałuskich. Wzniesiony został w 1837 roku. Ma formę drewnianej gloriety z ustawionymi na kamiennych postumentach ośmioma kolumnami, dźwigającymi doryckie belkowanie i kopulasty dach. Źródło Józefa znajduje się obok wyżej opisanego pawilonu. Jest to murowany kiosk powstały w latach 30-tych XX wieku, w miejscu po drewnianym obiekcie. Statua Matki Bożej Przedziwnej powstała w 1831 roku, wykonał ją Antoni Stechlik. Ustawiona jest obok pawilonu nad źródłami na tle stromego stoku podnóża Góry Przedziwnej. Śnieżnobiała statua wyraźnie odcina się na tle zielonego wzgórze, jest miejscem kultu. Plac Dietla posiada XIX-wieczny wodotrysk na środku i nieduży wzniesienie z wychodnymi skałkami piaskowca od zachodu, na którym usytuowana jest muszla koncertowa. Zegar słoneczny umieszczony jest na zachód od

placu Dietla. Ustawiony jest na kamiennym postumencie. Upamiętnia on rok wskrzeszenia zakładu zdrojowego w 1837 roku. Pomnik Michała Archaniola powstał po 1856 roku, na pamiątkę Michała Załuskiego. Ustawiony jest przy dawnej alejce do Belwederu. Obelisk upamiętniający miejsce lokalizacji pierwszej kaplicy zdrojowej z 1837 roku. Piaskowcowy monument znajduje się nad Iwoniczym Potokiem, koło przystanku autobusowego. Obelisk ku czci Karola Załuskiego ustawiony został w 1856 roku, zlokalizowany jest na potoku Bełkotka przy Alei Wincentego Pola. Piaskowcowy pomnik zdobi tablica z napisem: *Pamięci / Karola hr. Załuskiego / fundatora Zakładu Zdrojowego / w Iwoniczu*. Bełkotka to źródło znajdujące się w czworobocznym ocembrowaniu, z którego ulatnia się gaz ziemny, wywołując bełkot wody. W minionych wiekach uznawana była za najcenniejsze źródło lecznicze. Obok ujęcia znajduje się współczesna płaskorzeźba popiersia Wincentego Pola z tablicą z wrytym jego wierszem. Źródło znajduje się w lesie, na zachód od centrum uzdrowiska, prowadzi do niego malownicza Aleja Wincentego Pola, stanowiąca ścieżkę dydaktyczną oraz przyrodniczo-historyczną. Obelisk ku czci Władysława Bełzy znajduje się w dolinie „Na Kawalcach”. Ufundowany został w 1905 roku przez kuracjuszy i mieszkańców Iwonicza dla upamiętnienia poety i pisarza.

Dawny kościół parafialny pw. św. Iwona i Matki Bożej Uzdrowienia Chorych w Iwoniczu-Zdroju. Obiekt zlokalizowany jest w centralnej części miejscowości, po wschodniej stronie potoku Iwonka, u podnóża Góry Borowinowej, na sztucznej terasie powstałej przez podcięcie części nasady góry. Świątynia znajduje się na Szlaku Architektury Drewnianej, stanowiąc element Trasy I krośnieńsko-brzozowskiej. Kościół ufundowany został przez Emmę hrabinę Załuską, przy znacznym wsparciu finansowym jej stryja Karola hrabiego Załuskiego, dygnitarza i dyplomaty w rządzie austriackim. Wzniesiony został w latach 1894-1895 według projektu austriackiego architekta Favorgera. Jego budowniczym był Nader, zaś mistrzem stolarskim Filip Szatkowski. W 1929 roku wykonano remont drewnianej konstrukcji wieży. W latach 1948-1952 budowlę poddano kompleksowemu remontowi z powodu złego stanu technicznego grożącego zawaleniem. Wówczas to m.in. wymieniono fundamenty oraz zniszczone belki ścian i dachu, wykonano szalunek ścian zewnętrznych, wybudowano wieżyczkę nad prezbiterium. Świątynia do 1950 roku była filialną kaplicą Parafii w Iwoniczu, w 1957 roku utworzono przy kościele odrębną Parafię. Świątynia jest obecnie wyjątkowym przykładem drewnianego kościoła zdrojowego reprezentującego neogotycką estetykę na terenie województwa podkarpackiego. Kościół jest orientowany, wzniesiony został w konstrukcji szkieletowej na kamiennej podmurówce. Ściany zewnętrzne są szalowane deskami w układzie pionowym z listwowaniem. Budowla założona jest na rzucie prostokąta, posiada układ bazylikowy, trójnawowy, bez wyodrębnionego prezbiterium. Nawa główna nakryta jest dachem dwuspadowym z dwiema wieżyczkami na sygnaturki o hełmach w formie graniastosłupa. Nawy boczne przykrywają dachy pulpitowe. Wewnątrz nawę główną od bocznych oddzielają trzy pary drewnianych słupów połączonych spłaszczonymi arkadami. Wieżba dachowa otwarta jest do wnętrza; koncepcja monochromii ściennych podkreśla podział konstrukcyjny ścian.

Dom Dyrektorówka w Iwoniczu-Zdroju. Budynek znajduje się poza centrum starówki, przy Alei Słonecznej. Obiekt drewniany wzniesiony został w stylu dworkowym. Jego datowanie nie jest sprecyzowane; przyjmuje się, że może pochodzić z czasów próby odbudowy zakładu zdrojowego w XVIII wieku przez Michała Ostaszewskiego, choć bardziej prawdopodobne datowanie przypada na pierwszą połowę XIX wieku. Budynek sąsiaduje z sanatorium Trzy Lilie od północy, z sanatorium Glorieta od południa, z zalesionym

wzniesieniem od zachodu oraz drogą relacji Iwonicz-Zdrój – Iwonicz od wschodu. Frontem zwrócony jest w kierunku wschodnim. Budynek jest drewniany, wzniesiony w konstrukcji wieńcowej, na kamiennym podmurowaniu. Założony jest na planie wieloboku, zbliżonego kształtem do litery „L”. Ściany wszystkich elewacji wykonane są w konstrukcji ramowej. Wejście główne do budynku znajduje się w elewacji frontowej, osłonięte jest gankiem przykrytym dwuspadowym dachem, wspartym na filarach połączonych u dołu balustradą.

Dom Zacisze w Iwoniczu-Zdroju. Obiekt znajduje się w pobliżu drogi wjazdowej do nowej dzielnicy sanatoryjnej na stoku góry Winiarskiej. Wybudowany został w 1905 roku. Prezentuje architekturę dworską, jego fasadę zdobi charakterystyczne podcienie. Budynek zwrócony jest elewacją frontową na wschód; otoczony jest niewielkim ogrodem. Drewniany obiekt w konstrukcji zrębowej wsparty jest na kamiennym podmurowaniu; ściany jego są otynkowane. Założony jest na rzucie prostokąta z podcieniem wzdłuż elewacji frontowej. Z tyłu ma dostawiony murowany ganek dwukondygnacyjny. Jest to obiekt parterowy, z użytkowanym poddaszem; wewnątrz posiada układ dwutraktowy. Przykrywa go dach dwuspadowy.

Dom Zdrojowy w Iwoniczu-Zdroju. Obiekt wzniesiony został w 1860 roku. Założony został na rzucie w kształcie litery „F” z nieznacznymi ryzalitami w fasadzie. W bryle swojej przypomina XVIII-wieczny pałac. Obiekt zlokalizowany jest przy południowym krańcu starego zdrojowiska, po wschodniej stronie, wzdłuż deptaka. Jest to budynek drewniany, o konstrukcji zrębowej i słupowej; ściany jego deskowane są poziomo na zakład, z narożami osłoniętymi pionowymi deskami. Budynek jest dwukondygnacyjny, przykryty dachem dwuspadowym oraz trójspadowym nad ryzalitem północno-wschodnim. W elewacji południowej znajduje się dekoracyjna galeria arkadowa na parterze.

Domy przy ulicy Zdrojowej nr 2, 4, 23, 25, 31 w Iwoniczu-Zdroju. Obiekty usytuowane są wzdłuż drogi prowadzącej do centrum uzdrowiska. Zlokalizowane są kalenicowo do drogi. Budowane były w drugiej połowie XIX wieku oraz w pierwszych latach XX wieku. Prezentują przykłady wiejskich, drewnianych budynków mieszkalnych współistniejących z architekturą uzdrowską. Pośród tych obiektów wyróżnia się willa Krakowianka pod nr 4 zbudowana w 1911 roku i później rozbudowywana. Budynek jest drewniany o zrębowej i słupowej konstrukcji ścian, oszalowanych poziomo z pionowymi deskami w narożach. Willa posiada rozczłonkowaną bryłę, z wieloczłonowymi formami dachów ją przykrywających, o wysmukłych i ostrosłupowych kształtach.

Łazienki borowinowe i pijalnia z krytym deptakiem w Iwoniczu-Zdroju. Wzniesione zostały w 1837 roku, znacznie zmieniły swój wygląd po przebudowie w 1922 roku przeprowadzonej według projektu Franciszka Nadszkiewicza wykonanego na podstawie wcześniejszych projektów architekta krakowskiego Tomasza Prylińskiego. Obiekt pijalni wzniesiony jest na planie wydłużonego prostokąta z arkadami w fasadzie frontowej oraz bocznych przesłaniającymi deptak pod nimi. Budynek jest murowany o gładko tynkowanych elewacjach.

Pensjonat Bazar w Iwoniczu-Zdroju. Wzniesiony został w latach 1876-1880. Założony jest na rzucie w kształcie zbliżonym do litery „H” z czworoboczną wieżą zegarową. Usytuowany został w miejscu budynku o tej samej nazwie z 1838 roku. Znajduje się przy deptaku, przy wejściu na główny plac uzdrowiska, na osi północ-południe. Jest to budynek drewniany, wzniesiony w konstrukcji zrębowej, ściany zewnątrz odeskowane są poziomo na zakład. Obiekt jest częściowo podpiwniczony, założony na rzucie prostokąta z alkierzowo wykształconymi narożami, galeriami w dwóch elewacjach oraz wieżą w narożu. Na bryłę

budynku składają się: trójkondygnacyjny korpus główny z dwoma kondygnacjami galerii od południa i wschodu, trójkondygnacyjne skrzydło północne, poprzeczne w stosunku do korpusu głównego, z przylegającą doń w narożu przy korpusie głównym wieżą mieszczącą klatkę schodową, trójkondygnacyjna wieża w narożu północno-zachodnim oraz czterokondygnacyjna wieża zwieńczona altaną w narożu południowo-zachodnim.

Pensjonat Biały Orzeł w Iwoniczu-Zdroju. Obiekt został zbudowany stosunkowo późno, bo dopiero w 1912 roku, poszerzając zasięg zabudowy uzdrowiska w głąb doliny potoku Iwonka. Jako obiekt o znacznych gabarytach zamknął pasmo zabudowy rozciągające się w tym kierunku począwszy od centralnego Placu Zdrojowego. Usytuowany jest nieco wyżej w stosunku do centrum uzdrowiska, na terenie lekko nachylnym w kierunku dna doliny. Za budynkiem wznosi się zbocze porośnięte lasem, stanowiące tło uwydatniające jego walory architektoniczne. Dłuższym bokiem równoległym do zbocza zwrócony jest do drogi wiodącej w głąb doliny. Pensjonat jest budynkiem drewnianym, piętrowym, z poddaszem użytkowym, z murowanym przyziemem kryjącym trakty piwnic i suterenu. Pary skrajnych tylnych ryzalitów są wtórnie przemurowane. Murowany jest również aneks stołówki dobudowany od frontu. Ściany budynku konstrukcji zrębowej powiązane są na wszystkich kondygnacjach stropami belkowymi. Balkony wsparte na wysuniętych belkach stropowych wzmocnione są u podstawy zastrzałami, niektóre stężone są konstrukcją słupowo-ryglową. W elewacjach eksponowany jest nagi zrąb pomalowany farbą olejną. Zwęgłowania ukryte są pod deskami osłaniającymi narożniki. Konstrukcja drewniana spoczywa na podmurówce z kamienia łamanego oraz cegły, której użyto do łuków nadokiennych i gzymsów podokiennych. Szalunki z pionowo układanych desek występują w szczytach facjat. Szalunki poziome pokrywają elewacje tylnych ryzalitów. Balkony wyposażone są w drewniane balustrady o pionowych szczeblinach spiętych poziomymi poprzeczkami, a niektóre w kratownice spinające konstrukcję ryglową. Więźba dachowa konstrukcji krokwiowej wspartej na stłocach poszyta jest blachą ocynkowaną na deskowaniu. Sutereny posiadają płaskie stropy typu kleina, a murowane części budynku mają stropy żelbetowe i schody tejże konstrukcji. Budynek założony jest na rzucie wydłużonego prostokąta z odkrytym tarasem aneksu stołówki od frontu, i parami ryzalitów od tyłu. Środkiem, na wszystkich kondygnacjach rozdziela go korytarz skomunikowany z klatkami schodowymi, a na parterze z wejściami w głównej i bocznych elewacjach. Dostępne z niego pokoje gościnne rozmieszczone są w dwóch traktach. Trakt frontowy jest nieco szerszy, z pokojami przeważnie posiadającymi wyjście na balkony lub taras. W tylnym, węższym umieszczone zostały funkcje dopełniające obsługę budynku; dwie klatki schodowe i dwie przekształcone obecnie wieże sanitarne przesunięte na boczne osie, wysunięte w formie ryzalitów poza obrys zasadniczej bryły budynku. Wydłużony korpus budynku z dachem czterospadowym o długiej kalenicy ma formę zwartą. Przestrzenne ożywienie tej monumentalnej bryły uzyskano dzięki zastosowaniu licznych balkonów, wysuniętych poza lico elewacji, spiętrzonych, a w partii dachowej osłoniętych facjatami. Również ryzalicy dwóch skrajnych klatek schodowych i wież sanitarnych rozczłonkują tylną elewację budynku. Malowniczość tak urozmaiconej bryły potęguje detal architektoniczny w postaci ciesielskich elementów konstrukcyjnych: słupów, zastrzałów i kratownic oraz stolarskiej oprawy, na którą składają się: profilowane opaski okienne, ażurowe balustrady i im podobne aplikacje na szczytach facjat. Pensjonat został wzniesiony w 1912 roku przez budowniczego Floriana Waisa oraz jego braci Jana i Antoniego, zapewne według wskazówek ówczesnego dyrektora uzdrowiska Jana Mazurkiewicza. Być może projekt konsultowany był z architektem Tomaszem Prylińskim. Pod względem

stylistycznym budynek posiada cechy charakterystyczne dla ówczesnej drewnianej zabudowy galicyjskich uzdrowisk wzorujących się na modzie szwajcarskich kurortów. Widoczne jest to w sposobie funkcjonalnego rozplanowania budynku, w którym pokoje gościnne rozmieszczone są wzdłuż wewnętrznego korytarza i większość z nich posiada balkony otwierające się widokowo na otaczający krajobraz naturalny i komponowany w formie parkowej. Również rozczłonkowanie bryły z eksponowaną konstrukcją ciesielską ma walory malowniczości, która cechuje ówczesną architekturę willową, otwierającą się na otoczenie krajobrazowe i jednocześnie stanowiącą integralny komponent kreowanego krajobrazu.

Pensjonat Belweder w Iwoniczu-Zdroju. Niegdyś była to letnia rezydencja Załuskich. Budynek wzniesiony został w 1871 roku w stylu eklektycznym, z charakterystyczną werandą pośrodku fasady oraz balkonami w elewacji bocznej. Usytuowany jest u podnóża góry Winiarskiej. Budynek wzniesiony został z drewna, na kamiennym podmurowaniu; jego elewacje są oszalowane poziomym szalunkiem, wzbogacone zaś pionowym listwowaniem w narożach oraz opaskami okiennymi. W elewacji frontowej znajduje się wyżej wspomniana weranda z czterema słupami dźwigającymi dach pulpitowy. Werandę ujmują po bokach dwa przęsła /ryzality/ dwukondygnacyjne, ustawione prostopadle do osi wzdłużnej budynku, a zwieńczone szczytami trójkątnymi.

Pensjonat Krakowiak w Iwoniczu-Zdroju. Budynek usytuowany jest na końcu iwoniczkiego deptaka; wybudowany został w latach 1865-1868 w stylu szwajcarskim, z charakterystyczną trójprzęsłową werandą, bogatą w finezyjną stolarkę. Z upływem czasu zmieniał się nieco zewnętrzny wygląd budynku, zabudowano m.in. okazałą werandę, ale ogólna bryła pozostawała wciąż nienaruszona, stanowiąc charakterystyczny element zabudowy uzdrowiska. W 2004 roku obiekt został zniszczony przez pożar; ogień doszczętnie wypalił wnętrze modrzewiowej willi. Podjęto się odbudowy, która trwała trzy lata i w jej wyniku przywrócono pierwotny wygląd zabytku.

Pensjonat Mały Orzeł. Obiekt wybudowany został po 1925 rok, usytuowany jest przy głównej drodze wjazdowej do centrum uzdrowiska. Drewniana budowla na wysokiej kamiennej podmurówce posiada konstrukcję zrębową. Ściany ma odeskowane poziomo z lisicami na narożach. Założony jest na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjny z poddaszem i piwnicą. Od frontu elewację zdobią dwa balkony oraz schody o układzie wachlarzowym. Budynek przykryty jest dachem dwuspadowym z takimi dachami nad balkonami.

Pensjonat Pod Jodłą w Iwoniczu-Zdroju. Budynek powstał około 1840 roku, jako jeden z najwcześniejszych obiektów uzdrowiska, ale w przekształconej formie dotrwał do obecnych czasów. Jako budynek o znacznych gabarytach jest ważnym komponentem krajobrazu centralnej części kurortu. Usytuowany jest na płaskim terenie równoległe do potoku Iwonka i drogi wiodącej w głąb doliny tegoż potoku. Za budynkiem wznosi się zbocze porośnięte lasem, stanowiące tło uwydatniające jego walory architektoniczne. Pensjonat jest budynkiem murowanym, piętrowym, częściowo podpiwniczonym, z poddaszem mieszkalnym. Murowany jest z cegły, elewacje są otynkowane, tylko cokół i lizeny są licowane kamieniem w wątku rustykalnym. Stropy płaskie prawdopodobnie żelbetowe. Założony jest na rzucie wydłużonego prostokąta, w którym obecnie słabo

wyodrębnia się boczne skrzydło od strony północnej, pierwotnie wyraźnie akcentowane w bryle budynku. Poszerzało ono boczną elewację eksponowaną na równi z fasadą w kierunku centralnego placu uzdrowiska. W fasadzie występują trzy płytkie ryzality; dwa skrajne i jeden środkowy z wejściem głównym, poprzedzonym schodami zwierciadlanymi. Wprowadza ono do obszernego hallu, z którego rozchodzi się na dwie strony korytarz rozdzielający trakty pokoiw gościnnych. Korytarz, obecnie zwężony na rzecz łazienek wygospodarowanych dla pokoi gościnnych frontowego traktu, miał pierwotnie znaczną szerokość, co otwierało dość rozległe wnętrza udostępnione dla ogółu kuracjuszy. W tylnym trakcie rozmieszczono klatki schodowe i pomieszczenia o mniejszych wymaganiach użytkowych. W południowej części budynku znajduje się wejście boczne z przewężonym korytarzem i odrębną klatką schodową. Ta część o nieco odmiennym rozplanowaniu wyróżnia się w całości, co jest śladem historycznych przekształceń pensjonatu. Wydłużony korpus budynku ma formę zwartą niemalże blokową. Występujące w płaszczyźnie fasady niezbyt wydatne ryzality: środkowy i dwa skrajne, dopiero w partii dachu dwuspadowego mocno są akcentowane poprzez górujące ponad okapem wydatne trójkątne szczyty facjat zadaszonych prostopadle do korpusu. Ożywia to dość monumentalną bryłę nadając jej przestrzenności. Ponadto balkony rozmieszczone w ryzalitach, oraz lukarny w połaci dachu wzmacniają ten efekt. Elewacje pensjonatu są gładko otynkowane i pomalowane w dwóch pastelowych kolorach charakterystycznych dla architektury uzdrowiska. Lizeny dzielące ściany budynku w rytmie dyktowanym przez rozmieszczenie otworów okiennych wyłożone są wtórnie wykładziną kamienną. Wraz z gzymsami tworzą ramowo-płycinowy podział elewacji. Blaszane pokrycie dachu kolorystycznie dopasowane jest do elewacji, co nadaje bryle spójności w wyglądzie. Historia tego budynku sięga w przybliżeniu roku 1840 roku, i jak się wydaje był on jednym z najwcześniejszych obiektów uzdrowiska. Po znacznym zniszczeniu w 1944 roku i modernizacji przeprowadzonej po wojnie, odbiega wizualnie od dawnej wersji estetycznej. Widać to, gdy porówna się stan obecny ze starymi zdjęciami. Obecny wygląd jest efektem aranżacji polegającej na uproszczeniu zastanych form architektonicznych i rezygnacji z eksponowania w elewacjach cech malowniczego eklektyzmu. Zastąpiono go kostiumem swoiście pojętego klasycyzmu, co można tłumaczyć potrzebą nawiązania do ogólnego ducha kształtującego zręby zabudowy uzdrowiska wywodzącego swą genezę ze stylistyki klasycyzmu, a nie z malowniczego stylu „szwajcarskiego”, który chronologicznie uznać należy za modę jaka przyszła później i zdominowała krajobraz kurortu.

Pensjonat Trzy Lilie w Iwoniczu-Zdroju. Budynek wzniesiony został w 1926 roku dla doktora Juliusza Papierkowskiego z przeznaczeniem dla jego trzech synów. Murowany budynek prezentuje wysokiej klasy przykład architektury modernistycznej. Usytuowany jest przy ulicy wjazdowej do centrum uzdrowiska, frontem zwrócony jest na wschód. Budynek murowany jest cegły i tynkowany. Założony został na rzucie złożonym z dwóch różnej szerokości prostokątów o wspólnej elewacji frontowej z ryzalitem pośrodku, umieszczonym niesymetrycznie. Od tyłu przylega prostokątna dobudówka. Wnętrze rozplanowane jest według zasady podziału na dwa trakty, z licznymi odchyleniami od niej. Budynek jest trójkondygnacyjny z mieszkalnym poddaszem; w skrzydłach bocznych

znajdują się dwie kondygnacje. Nakryty jest krzyżującymi się nad ryzalitami łamanymi dachami krakowskimi z lukarnami w dachu głównym.

Pensjonat Ustronie w Iwoniczu-Zdroju. Budynek pochodzi z 1868 roku. Jest pierwszym obiektem w iwoniczym uzdrowisku, wzniesionym w stylu szwajcarskiej secesji, wszystkie elewacje zdobią balkony, zaś w południowo-wschodniej części fasady znajduje się charakterystyczna wieżyczka. Położony jest w południowej części iwoniczkiego uzdrowiska, w dolinie Kawalców, nad potokiem. Obiekt sąsiaduje z sanatorium Biały Orzeł od północy, z budynkami gospodarczymi od południa i wschodu oraz z zalesionym wzniesieniem od zachodu. Ustronie frontem zwrócony jest w kierunku zachodnim. Budynek jest wzniesiony z drewna, w konstrukcji wieńcowej, wsparty na kamiennie-ceglany fundament. Założony został na rzucie zbliżonym do prostokąta. Ściany wszystkich elewacji wykonane są w konstrukcji ramowej, zwanej sumikową, w której główną rolę spełniają słupy związane u dołu i góry belkami poziomymi.

Pensjonat Zofiówka w Iwoniczu-Zdroju. Obiekt znajduje się w pobliżu drogi wjazdowej do nowej dzielnicy sanatoryjnej na stoku góry Winiarskiej. Powstał na początku XX wieku /przypuszczalnie w 1908 roku/. Prezentuje typ architektury szwajcarskiej. Budował go cieśla Florian Wais na zlecenie Jana Mazurkiewicza, ówczesnego dyrektora Uzdrowiska. Budynek jest drewniany, o konstrukcji zrębowej, wsparty na murowanej niwelującej nierówności terenu podmurówce. Założony jest na rzucie prostokąta, z tarasem przed elewacją frontową, ryzalitem kryjącym wejście od południa i z dwoma ryzalitami w części tylnej. Budynek posiada dwie kondygnacje oraz dodatkową mieszkalną w części strychowej; jest dziewięcioosiowy. Wnętrze posiada układ korytarzowy, rozdzielający dwa ciągi pomieszczeń, z rozszerzeniem na dwie klatki schodowe na obu końcach korytarza. Bryłę przykrywa dach dwuspadowy z lukarnami i z poprzecznymi dachami siodłowymi na osiach skrajnych i środkowej. W szczycie środkowego dachu poprzecznego znajduje się na podwojonych ozdobnych wspornikach podwyższona półkolista arkada, obwiedziona listwą z lambrekinem wzdłuż krawędzi.

Stare Łazienki w Iwoniczu-Zdroju. Wybudowane zostały w 1837 roku, następnie zaś rozbudowane w 1869 roku i później według projektu Feliksa Księżarskiego. Stanowią przykład secesyjnej architektury, z trzema zaznaczającymi się ryzalitami. Budynek położony jest w centrum źródła, pomiędzy deptakiem a pijalnią. Budynek zwrócony jest frontem w kierunku wschodnim. Założony został na rzucie wydłużonego prostokąta. Jest murowany z cegły ceramicznej, na kamiennym fundamencie. Obiekt jest dwukondygnacyjny, przykryty dachem dwuspadowym. Elewacje są gładko tynkowane, dzielone gzymsami, zdobione zaś boniowaniem i gładkimi opaskami okiennymi.

Stary Pałac w Iwoniczu-Zdroju. Obiekt wybudowany został w 1837 roku w stylu późno klasycystycznym, według projektu Amalii Załuskiej. Budowlę uformowano w układzie palladiańskim, z wyniosłym, czterokolumnowym portykiem w fasadzie frontowej. Ustawiony jest pośrodku głównego placu źródła, na osi dłuższej wschód – zachód, frontem zwrócony do placu. Budynek jest drewniany, wsparty na kamiennym podmurowaniu, posiada konstrukcję zrębową. Założony został na rzucie prostokąta, z dwoma portykami przed dłuższymi elewacjami. Przykrywa go dach czterospadowy, zaś portyki facjaty dachy dwuspadowe. Elewacje zewnętrzne są szalowane deskowaniem i rozczłonkowane pionowymi lizenami boniowanymi.

Willa Lutnia w Iwoniczu-Zdroju. Budynek został wzniesiony w 1905 roku, w okresie intensywnej rozbudowy uzdrowiska, gdy jego dyrektorem administracyjnym był Jan Mazurkiewicz. W tym czasie obok Willi Lutnia na potrzeby uzdrowiska Załuscy wzniesli także inne pensjonaty i wille, m.in. Zalesie, czy Zofiówka. Przy budowie tychże obiektów pracowali miejscowi cieśle. Obecnie trudno prześledzić historię budynku. Bardzo prawdopodobne jest, że Załuscy sprzedali willę w okresie kryzysu z przełomu lat 20-tych i 30-tych XX wieku. Byli wówczas zadłużeni na ogromne kwoty i sprzedawali bądź oddawali wierzycielom nieruchomości. Po II wojnie światowej uzdrowisko zostało znacjonalizowane, obiekt funkcjonował jako dom wczasowy „Lutnia”, a następnie jako ośrodek szkoleniowo-wypoczynkowy. Od lat 90-tych XX wieku do 2021 roku budynek stanowił współwłasność Poczty Polskiej oraz operatora telekomunikacyjnego. Willa Lutnia położona jest przy Alei Słonecznej, w odległości około 10 m na wschód od ulicy, elewacją frontową skierowaną do ulicy. Usytuowana jest w dolinie potoku Iwonka, na wypłaszczeniu terenu opadającego stosunkowo stromym zboczem w kierunku potoku. Na działce za willą znajduje się budynek dawnej stołówki skomunikowany z willą łącznikiem. Budynek położony jest w sąsiedztwie innych zabudowań uzdrowiskowych, willi Dyrektorówki oraz pensjonatu Trzy Lilie. Budynek wzniesiony jest na planie prostokąta, z niewielkimi ryzalitami przy dłuższych bokach; na kamiennej podmurówce tworzącej część cokołową, częściowo podpiwniczony. Jest to budynek drewniany o konstrukcji zrębowej łączonej na jaskółczy ogon, oszalowany deskami w pionie. Jest dwukondygnacyjny, z dodatkową kondygnacją mieszkalną w strychu części bocznych ryzalitowych. Willa zestawiona jest z trzech zasadniczych prostokątnych graniastosłupów, z których dwa boczne są prostopadłe do środkowego i nieco wysunięte w formie ryzalitów przed lico ściany środkowej bryły. Od strony elewacji ogrodowej ryzalitty są węższe i jednocześnie głębsze, w zasadzie są to piętrowe przybudówki przykryte odrębnymi dachami dwuspadowymi. Na osiach środkowych elewacji frontowej i bocznych znajdują się otwory wejściowe do budynku. Na osi bryły środkowej od zachodu znajduje się główne wejście do budynku z nadwieszonym na dekoracyjnych kroksztynach balkonem – gankiem, nad którym wsparte jest na dwóch słupach zadaszenie z trójkątnym, oszalowanym szczytem. Wejścia poprzedzone są tarasami i prowadzonymi na nie betonowymi schodami. Dachy nad głównymi bryłami budynku są stosunkowo strome, dwuspadowe, nad częścią środkową usytuowane są kalenicowo do ulicy, nad częściami bocznymi szczytowo do ulicy. Wnętrze budynku posiada układ korytarzowy, rozdzielający dwa szeregi pomieszczeń, z odrębnymi pomieszczeniami dla klatek schodowych w obu poprzecznych, ryzalitowanych częściach bocznych. Klatki schodowe są nowsze, betonowe, opracowane w lastriko. Na parterze i piętrze w pomieszczeniach mieszkalnych podłogi są parkietowe, w pokojach na poddaszu jest to podłoga biała. Elewacja frontowa budynku jest dziewięcioosiowa, posiada pięć osi w części centralnej z drzwiami na parterze i piętrze na osi środkowej oraz po dwie osie w częściach bocznych, ryzalitowanych.

Kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Lubatowej. Świątynia zlokalizowana jest w centrum wsi, przy drodze, która prowadzi do trasy Barwinek – Krosno. Położony jest w zachodnim paśmie zabudowań wsi, na obszernej działce plebańskiej. Kościół usytuowany jest na sztucznie usypanej terasie, ogrodzonej, ze

schodami doprowadzającymi na teren przykościelny. W 1899 roku podjęto inicjatywę budowy kościoła; wówczas to prowadzone były już prace przygotowawcze terenu pod inwestycję. Neogotycką świątynię wzniesiono w latach 1912-1921 z inicjatywy ówczesnego proboszcza księdza Jakuba Skowrona oraz jego następcy księdza Michała Siedlecki. Budowlę zaprojektował krakowski architekt Jan Sas-Zubrzycki, on również kierował budową. Budowę prowadził Jan Oberc, mistrz murarski z Jasła, właściciel Przedsiębiorstwa Robót Budowlanych. Pracami kamieniarskimi kierował Dudek. Cegła na budowę wyrabiana była przez Antoniego Węgrzyna z Miejsca Piastowego. Czas I wojny światowej przerwał zapewne budowę, która kontynuowana była po wojnie. Kościół prezentuje styl malowniczego eklektyzmu z dominacją elementów neogotyckich oraz z użyciem detali snycerskich. Świątynia murowana jest z cegły ceramicznej i piaskowca. Mury wewnątrz są otynkowane, zewnątrz zaś licowane cegłą i kamieniem (łamanym oraz ciosami obrobionymi czysto i półczysto). Z piaskowca wykonane są: cokół, portale, obramienia okien, skarpy, gzymsy kapnikowe, niektóre gzymsy koronujące, naroża wieży, pasy w licowaniu wieży, elementy dekoracyjne; wewnątrz zaś filary i pasy sklepienne. Kościół założony jest na rzucie zbliżonym do krzyża łacińskiego. Półtoraprzęsłowe prezbiterium zamknięte jest trójboczną absydą; po obu jego stronach usytuowane są niesymetryczne zakrycie. Korpus jest trójnawowy i trójprzęsłowy; transept posiada dwuprzęsłowe ramiona, o ściętych narożach. Wieża umieszczona na osi kościoła o szerokości nawy środkowej, częściowo jest ona w nią topiona. Po obu jej stronach znajdują się symetrycznie rozmieszczone przybudówki wieżowe. Podstawa wieży od frontu poszerzona jest płaskim ryzalitem. Kościół jest jednowieżowy, z wieżą usytuowaną na osi i nieco wtopioną w korpus. Korpus posiada zróżnicowane wysokości naw; nakryty jest jednak wysokim, jednolitym dachem dwuspadowym, oddzielonym od prezbiterium podwyższonym ponad połac szczytem. Ramiona transeptu nakryte są niższymi dachami trójspadowymi. Prezbiterium nakryte jest dachem dwuspadowym, przechodzącym nad absydą w wielopołaciowy. Wieżę przykrywa czteroboczny hełm iglicowy.

Cmentarz rzymskokatolicki w Lubatowej. Czas powstania cmentarza przypada zapewne na początek XIX wieku; jego założenie należałoby powiązać z panującą w końcu XVIII wieku w Europie akcją likwidacyjną cmentarzy przykościelnych. Wówczas to, zgodnie z zarządzeniem władz austriackich z roku 1784, zaczęto przenosić oraz zakładać nekropolie w nowych miejscach. Usytuowany jest nieopodal kościoła parafialnego, na zachód od niego. Założony jest na dużej działce, zbliżonej w swej obrysie do kwadratu, od strony zachodniej z przylegającą niewielką kwaterą. Od strony wschodniej przylega do działki gęsto zadrzewionej. Od strony południowej ogranicza jego zarys szpaler drzew. Założenie wewnątrz podzielone jest alejkami na geometryczne kwatery. Główna aleja usytuowana jest na osi północ-południe i od niej odchodzą prostopadle boczne alejki.

Zabytki ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Iwonicz-Zdrój. Jednym z obowiązków nałożonych przez ustawę o ochronie zabytków na Gminy jest: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Temu zadaniu ma służyć gminna ewidencja zabytków, o której jest mowa w artykule 22. Punkt 4 tego artykułu mówi: „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu Gminy”. Natomiast punkt 5 określa zakres gminnej

ewidencji, w której powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gmina Iwonicz-Zdrój utworzyła Gminną Ewidencję Zabytków, którą przyjęto na mocy Zarządzenia Nr 011.O.2015 Burmistrza Gminy Iwonicz-Zdrój z dnia 23 stycznia 2015 roku w sprawie założenia Gminnej Ewidencji Zabytków z terenu Gminy Iwonicz-Zdrój, zmienionego Zarządzeniem Nr 083.O.2017 Burmistrza Gminy Iwonicz-Zdrój z dnia 27 września 2017 roku w sprawie aktualizacji Gminnej Ewidencji Zabytków z terenu Gminy Iwonicz-Zdrój, kolejno zmienionego Zarządzeniem NR 39.2022 Burmistrza Gminy Iwonicz-Zdrój z dnia 1 kwietnia 2022 roku w sprawie aktualizacji Gminnej Ewidencji Zabytków z terenu Gminy Iwonicz-Zdrój. Z terenu Gminy Iwonicz-Zdrój zewidencjonowanych zostało 174 obiekty nieruchome o charakterze zabytkowym, w tym 72 zabytki nieruchome i 102 stanowiska archeologiczne. Zabytki te obejmują zabudowania o charakterze sakralnym, architekturę uzdrowską, świeckie budynki mieszkalne i użytku publicznego, założenie pałacowo-parkowe, cmentarze wyznaniowe, oraz tzw. małą architekturę obejmującą kapliczki, pomniki i figury przydrożne, a nadto stanowiska archeologiczne. Pełny wykaz tychże obiektów umieszczony jest na końcu niniejszego opracowania.

d. Zabytki ruchome.

Zabytek ruchomy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Na terenie Gminy Iwonicz-Zdrój zabytki ruchome to przede wszystkim wyposażenie i wystrój malarski wewnątrz kościołów parafialnych. W definicję zabytku ruchomego wpisują się ponadto liczne kapliczki, figury przydrożne i pomniki zachowane niemalże w każdej miejscowości gminnej oraz nagrobki zlokalizowane na terenie cmentarzy wyznaniowych. Poniżej przedstawiono krótką charakterystykę tegoż zasobu.

Wyposażenie ruchome oraz wystrój malarski kościoła parafialnego pw. Wszystkich Świętych w Iwoniczu. Główny trzon wyposażenia ruchomego świątyni, podobnie jak i wystrój malarski powstał w latach około 1895, kiedy to za probostwa księdza Antoniego Podgórskiego, a z inicjatywy rodziny Załuskich zakończono prace związane z powiększeniem kościoła. Równocześnie do robót ciesielskich zlecono wykonanie nowego neobarokowego wystroju całego wnętrza. Polichromię ścian i stropów wykonali Paweł i Jan Bogdańscy z Jaślisk. Prace snycerskie powierzono snycerzowi Józefowi Aszklarowi z Haczowa. Polichromia ma charakter neobarokowych iluzjonistycznych dekoracji. W drzwiach z prezbiterium do zakrystii zachował się zamek kowalskiej roboty z XVII wieku, zaś w drzwiach w nawie wtórnie użyte gotyckie okucia z drugiej połowy XV wieku. Na belce tęczowej pośród dwóch XIX-wiecznych figur asystencyjnych

eksponowany jest gotycki krucyfiks, datowany na lata pierwszej połowy XVI wieku. Większa część wyposażenia to XIX-wieczne dzieła: nastawy ołtarzowe i ambona. Pośród ich eksponowane są także starsze obiekty, tj.: prospekt organowy w kaplicy Załuskich z połowy XVII wieku, antepedium późnobarokowe w ołtarzu św. Józefa z lat około 1700 roku (dzieło krośnieńskich snycerzy), drewniana chrzcielnica w formie kielicha z początku XVIII wieku z pokrywą XIX-wieczną. W prezbiterium ponad obecną fasadą zachowały się ślady dawnej polichromii o motywach roślinnych datowane na przełom XV i XVI wieku. W dzwonnicy zawieszono dwa późnogotyckie dzwony z XVI wieku. Okazała, neobarokowa nastawa ołtarza głównego jest kluczowym elementem wyposażenia kościoła. Powstała w końcu XIX wieku, wyposażona jest w otwierane architektoniczne tabernakulum kaplicowe, wzorowane na tabernakulum z lat 20-tych XVII wieku, znajdującym się w kościele farnym w Krośnie.

Cztery kamienne figury na placu przy kościele parafialnym pw. Wszystkich Świętych w Iwoniczu / *Pieta, Św. Józef, Chrystus „Ecce homo”, Św. Jan Nepomucen.* Figury stojące na placu przy kościele parafialnym pw. Wszystkich Świętych w Iwoniczu ustawione tam zostały w końcu XIX wieku. Na cokole *Piety* zachowana jest sygnatura rzeźbiarza Józefa Aszklara. Dowiadujemy się z niej, iż rzeźba odkuta została w Haczowie w 1898 roku. Na trzech pozostałych figurach nie ma śladów po jakichkolwiek napisach, ale na podstawie licznych podobieństw formalnych stwierdzić można, iż wszystkie wyszły spod dłuta tegoż artysty. Józef Aszklar, pochodzący z Lubatowej, mieszkał w Iwoniczu i Haczowie. Był czynnym artystą w latach 80- i 90-tych XIX wieku. W tym czasie wykonał m.in. rzeźby ołtarzowe do kościołów w Iwoniczu i Rymanowie. Swoją działalność artystyczną skupiał przede wszystkim wokół snycerki, dlatego też rzeźby z otoczenia iwonickiego kościoła są w chwili obecnej jedynymi znanymi kamiennymi jego dziełami. Przedmiotowe figury charakteryzuje taki sam trójkondygnacyjny podział, w którym dolną partię stanowi prostopadłościenny ogzysmowany cokół, środkową niższą predella zdobiona od frontu muszlowym kroksztynem, a najwyższą przedstawienia postaci. Wizerunki świętych zwracają uwagę realizmem w oddaniu rysów twarzy, ale i także poprawnymi proporcjami ciał. Ich układ odznacza się spokojem i dostojnością, co z kolei wynika z modnego wówczas historyzmu. Artysta w sposób świadomy i przemyślany stworzył monumentalne figury, zestawiając w nich klasycyzujące postaci z neorokokową ornamentyką. Cztery figury z otoczenia parafialnego kościoła w Iwoniczu są niezwykle cennymi dziełami sztuki z końca XIX wieku. Przetrwale do chwili obecnej *in situ* oraz w niezmienionej formie stanowią świadek historii wsi, wprowadzając znaczące dane do dorobku artystycznego Józefa Aszklara, a nadto posiadają wysokie wartości artystyczne.

Nagrobki na cmentarzu w Iwoniczu. Na starej części cmentarza zachowały się XIX-wieczne pomniki nagrobne. W części centralnej nekropolii znajduje się grobowiec rodziny Załuskich: Karola Załuskiego (1794-1845) i jego żony Amalii, Michała Załuskiego (1827-1893) i jego żony Heleny z Brzostowskich (zm. 1892) oraz Iwo Załuskiego (1840-1881), Józefa Załuskiego (1867-1930) i Karola Załuskiego (1834-1919). Grobowiec rodziny hrabiów Załuskich upamiętnia ważny dla lokalnej społeczności ród, którego historia nierozzerwalnie łączy się dziejami miejscowości. Jego unikatowy charakter podkreśla fakt, iż został on zaprojektowany przez Amelię Załuską z Książąt Ogińskich, a jego architektoniczna forma, zastosowanie lizen, płycin, profilowanego gzymsu

koronującego może świadczyć o tym, iż Amelia posiadała złożoną wiedzę związaną z budownictwem. Niezwykle interesujący oraz niepowtarzalny jest krzyż wieńczący płytę wierzchnią. Krzyż ten dekorowany jest rytym, linearnym zdobieniem, które na belce głównej tworzy kształt kobiety (?), a na przecięciu belek widoczna jest czaszka symbolizująca ludzkie przemijanie.

Na starej części cmentarza znajdują się ponadto trzy groby weteranów powstania styczniowego z 1863 roku, legionistów żołnierzy AK zastrzelonych w Lesie Grabińskim i w Warzycach, zasłużonych proboszczów: ks. Antoniego Podgórskiego, ks. Józefa Rafy, ks. Erazma Skórnickiego i pierwszego proboszcza w Iwoniczu-Zdroju ks. Jana Rąba. Na cmentarzu tym spoczywa również Stanisław Studencki, artysta malarz, uczeń Wojciecha Kossaka, Stanisław Dębicz, aktor sceniczny, dr Józef Aleksiewicz, podpułkownik Wojska Polskiego, długoletni lekarz naczelny uzdrowiska, przed wojną prezes Związku Strzeleckiego, oficer AK, pierwszy po wojnie dyrektor uzdrowiska, dr Kazimierz Kwaśnicki, wieloletni po wojnie lekarz naczelny uzdrowiska i jego żona.

Formy wartościowych pomników nagrobnych zdają się mieć dość typowe dla XIX-wiecznych rozwiązań sztuki kamieniarskiej. Najstarsze zachowane datowane są na lata pierwszej połowy XIX wieku, ponadto na uwagę zasługują wszystkie nagrobki pochodzące z okresu od połowy XIX wieku do końca lat 30-tych XX wieku. Są to w większości piaskowcowe pomniki w typie *cippus*, zwieńczone krzyżami piaskowcowymi, bądź żeliwnymi. Wartościowe przykłady stanowią również mogiły ziemne wzbogacone żelaznymi krzyżami u wezgłowi. Znajdujemy pośród tych założeń również unikatowe nagrobki wzbogacone rzeźbiarskimi przedstawieniami postaci świętych, czy aniołów, wykonanych w formie rzeźby pełnoplastycznej lub płaskorzeźbionej. Historyczne wartości prezentują pomniki upamiętniające poległych powstańców i uczestników obu wojen światowych. Na tym tle wyróżnia się grób nieznanego żołnierza, prezentujący modernistyczną estetykę.

Pomnik w Lesie Grabińskim w Iwoniczu. Czas powstania obiektu należy przyjąć na lata około 1946 roku. Pomnik upamiętnia pomordowanych w Lesie Grabińskim w dniu 24 lipca 1944 roku 72 aresztowanych, przywiezionych z więzienia w Jaśle. Byli to w większości członkowie Armii Krajowej i Batalionów Chłopskich. Pomnik ma formę kamiennego ostrosłupa zwieńczonego żeliwnym krzyżem. W ścianę frontową ostrosłupa wmurowana jest prostokątna płyta

Wypośażenie ruchome dawnego kościoła parafialnego pw. św. Iwona i Matki Bożej Uzdrawienia Chorych w Iwoniczu-Zdroju. Wypośażenie wnętrza świątyni jest równocześnie czasowi budowy kościoła i pochodzi z ostatnich lat XIX wieku. Obejmuje ono neogotycki ołtarz główny oraz parę eklektycznych ołtarzy bocznych. Ambona, pierwotnie umieszczona przy lewym filarze, obecnie jest zdemontowana. Dekoracyjne części pochodzące z balustrady ambony wykorzystane są, jako podstawa ołtarza posoborowego, a jedną z nich, z płaskorzeźbą Chrystusa, umieszczono od frontu na ażurowej drewnianej konstrukcji ambonki. W kościele znajduje się interesujący obraz „Św. Jana Ewangelisty” z około 1900 roku, namalowany w stylu prerafaelitów. Neogotycka struktura ołtarza głównego ma strzelistą formę, wzbogaconą ażurowymi wnękami i innymi takimi elementami. W ołtarzu eksponowane są pełne rzeźby: Matki Bożej Niepokalanie Poczętej, Św. Antoniego, Św. Barbary oraz Najświętszego Serca Pana Jezusa. Eklektyczne

formy ambony zdobią płaskorzeźbione przedstawienia czterech ewangelistów oraz Chrystusa. Para bliźniaczych ołtarzy bocznych w ogólnym odbiorze wydaje się również odpowiadać stylowi neogotyckiemu, jednakże cechuje je bardziej kubiczna forma, pozbawiona strzelistych sterczyn i kwiatonów. Struktury zdobione są obrazami olejnymi w partiach retabulów: Matki Bożej z Dzieciątkiem oraz Najświętszego Serca Pana Jezusa. Retabula ujmują po bokach ażurowe formy uszaków, flankowanych kolumnami po bokach.

Wyposażenie ruchome kościoła parafialnego pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Lubatowej. Pierwotne projekty urządzenia wnętrza nie zostały zrealizowane. Pozostały jednak zachowane w formie dokumentów i projektów. W 1927 roku projekt ołtarza głównego wykonał Jędrzej Graca z Podhala; utrzymany był on w estetyce neobarokowej. Ten sam artysta wykonał również inne projekty: ołtarza bocznego w 1928 roku, krzyża z belki tęczowej w 1932 roku, neorenesansowych stalli w 1931 roku. W 1924 roku rzeźbiarz krośnieński Andrzej Lenik zaprojektował parapet chóru muzycznego w stylu neogotyckim. W obecnie zachowanej formie świątynię zdobią pojedyncze zabytki pochodzące ze starszego kościoła, tj. barokowe feretrony oraz gotycka kamienna kropielnica. W 1919 roku zamontowano witraże wykonane przez Krakowski Zakład Witraży Z. G. Żeleńskiego. W prezbiterium mają one formę figuralną i przedstawiają: Najświętsze Serce Pana Jezusa, Najświętsze Serce Matki Bożej, Św. Franciszek, Św. Józef, Św. Stanisław Biskup i Św. Jadwiga. Pozostałe witraże są wielobarwne, zdobione motywami eucharystycznymi: gorejącego serca, baranka, hostii, chrystogramu IHS i gołębic Ducha Świętego. W 1924 roku sprawiono do kościoła nowe Stacje Drogi Krzyżowej, które zwracają uwagę neogotyckimi ramami wzbogaconymi sterczynami. W 1925 roku Franciszek Kandefer z Iwonicza wykonał organy piszczałkowe wraz z neogotycką szafą organową zajmującą przestrzeń chóru muzycznego. Przestrzeń prezbiterium pozbawiona jest struktury ołtarzowej; zdobią ją natomiast krucyfiks oraz para pełnych rzeźb przedstawiających świętych biskupów Wojciech i Stanisława. Obiekty te prezentują eklektyczną stylistykę i wypada je datować na lata 20-te XX wieku. Około 1954 roku artysta Stanisław Jakubczyk wykonał polichromię ścienną, która została zniekształcona wskutek przemalowania z 2005 roku. Z lat 20-tych XX wieku pochodzą ławki, wykonane w tzw. stylu zakopiańskim. Ich dekoracyjne elementy są unikatowe w skali regionu.

Pomnik upamiętniający poległych w II wojnie światowej mieszkańców Lubatowej usytuowany przed kościołem parafialnym pw. św. Stanisława Biskupa w Lubatowej. Pomnik znajduje się w pobliżu mogiły pochowanych 38 akowców rozstrzelanych przez hitlerowców w Lesie Grabińskim w dniu 24 lipca 1944 roku. Pomnik upamiętnia wszystkich poległych w II wojnie światowej mieszkańców Lubatowej, tj. tych straconych w Lesie Grabińskim, w Warzycach i innych miejscach kaźni niemieckich oraz poległych na polu chwały w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie oraz w I i II Armii Wojska Polskiego, m.in. na Wale Pomorskim, przy forsowaniu Odry i nad Nysą Łużycką. Monumentalny pomnik, zaprojektowany przez artystę pochodzącego z Lubatowej Stanisława Jakubczyka, powstawał także pod jego nadzorem, zapewne niedługo po 1945 roku. Pomnik charakteryzuje modernistyczna estetyka. Ma formę parawanową, trójprzęsłową. Na kamiennym płytkim lecz wysokim cokole ustawione są trzy przęsła

pomnika. Cokół od strony frontowej zdobi w centrum płaskorzeźbiona płyta z przedstawieniem oplakujących postaci. Środkowe przeszło ma kształt ostrołukowej arkady osłaniającej pod sobą kubiczną trumnę z wieńcem laurowym od frontu. Powyżej arkady znajduje się płaskorzeźbione przestyliżowane godło Polski. Boczne przeszła posiadają kształt prostokątów z wnękami po środku, w których ustawione są dwie pary figur poległych mężczyzn od frontu, zaś od tyłu w tych miejscach znajdują się płaskorzeźbione postaci anielskie. Od frontu do pomnika prowadzi para schodów po bokach.

Nagrobki na cmentarzu rzymskokatolickim w Lubatowej. W obrębie założenia spotykamy wiele przykładów wartościowych pomników nagrobnych. Najstarsze zachowane datowane są na lata pierwszej połowy XIX wieku, ponadto na uwagę zasługują wszystkie nagrobki pochodzące z okresu od połowy XIX wieku do końca lat 30-tych XX wieku. Są to w większości piaskowcowe pomniki w typie *cippus*, zwieńczone krzyżami piaskowcowymi, bądź żeliwnymi. Wartościowe przykłady stanowią również mogiły ziemne wzbogacone żelaznymi krzyżami u wezłowi. Znajdujemy tu również nagrobki i grobowce o znaczeniu historycznym i osób szczególnie zasłużonych w historii wsi.

Kapliczki. Na terenie Gminy Iwonicz-Zdrój zachowało się kilkanaście kapliczek i figur przydrożnych. Obiekty te stanowią charakterystyczne elementy krajobrazu polskiego. Dominują tu kapliczki i figury wykonywane z kamienia. Najwięcej obiektów pochodzi z końca XIX wieku, kiedy kamieniarstwo w regionie osiągnęło najwyższy poziom i stało się bardzo popularne. Także początek XX wieku przyniósł wiele ciekawych realizacji. Twórcy kapliczek i figur nie byli skrupowani koniecznością ścisłego przestrzegania symboliki religijnej i prawidłowego używania przyjętych przez Kościół atrybutów. Działali z większą swobodą starając się, aby przedstawiane postaci świętych nie były zbyt wyniosłe i majestatyczne oraz aby przemawiały do prostego człowieka. Na terenie Gminy spotykamy kapliczki słupowe; są to w większości wysmukłych proporcji słupy dwu- i trójkondygnacyjne z półkoliście zamkniętymi wnękami, w których eksponowane są rzeźby świętych. Dużą grupę stanowią także kapliczki domkowe i pseudo-domkowe. Kapliczki w formie figur i krzyży przydrożnych również zdobią teren Gminy.

e. Zabytki archeologiczne.

Gmina Iwonicz-Zdrój położona jest na styku dwóch regionów geograficznych. Jest to niewielka jednostka samorządu terytorialnego, której obszar posiada bardzo bogatą rzeźbę terenu. Jej północny kraniec zajmuje rozległe równinne obniżenie terenu, tj. doły jasielsko – sanockie. Natomiast od tego obszaru w kierunku południowym obszary Gminy obejmują urozmaicone wzniesienia Beskidu Niskiego, a dokładnie Wzgórz Rymanowskich (charakteryzujących się podłużnymi pasmami wzniesień, poprzecinanych dolinami potoków), które poczynając od dołów jasielsko – sanockich i idąc w kierunku południowym osiągają coraz wyższe wartości przekraczające w końcu 600 m n.p.m. Teren posiada tutaj bardzo duże urozmaicenie, deniwelacje osiągają 250 metrów, a wzniesienia charakteryzują się rozległymi wypłaszczeniami. Południową część Gminy porastają lasy, natomiast północna część, o charakterze mniej górzystym, wykorzystywana jest w większym stopniu rolniczo. Występują tutaj w większości gleby gliniaste, które

w obrębie wzniesień charakteryzują się dosyć dużą kamienistością. Sieć hydrograficzną regionu tworzy Lubatówka wraz z licznymi dopływami, z których ważniejszym jest potok Iwonicki. W obrębie wzniesień występuje wiele bezimiennych cieków, które tworzą bardzo liczne kotlinki erozyjne urozmaicające krajobraz. Całość opisanych wcześniej uwarunkowań stanowi o dosyć dużej atrakcyjności osadniczej tego terenu zarówno w chwili obecnej, jak i w pradziejach. Korzystne stosunki hydrograficzne, bardzo istotne z punktu widzenia pradziejowego osadnictwa, uzupełnione zostały przez dogodne ukształtowanie terenu z licznymi łagodnymi i dobrze nasłonecznionymi wzniesieniami oraz występującymi tutaj w większości nie kamienistymi glebami gliniastymi oraz z rzadziej występującymi żyznymi madami, złożyły się w spłot uwarunkowań stanowiących o atrakcyjności tego terenu dla osadnictwa sięgając od najdalszych dziejów, aż po czasy współczesne.

Zabytki archeologiczne odkrywane w terenie są materialnymi śladami ludzkiej działalności w pradziejach, a także w okresach historycznych; tworzą one stanowiska archeologiczne wyznaczające miejsca pobytu człowieka w przeszłości na danym obszarze. Podstawą skutecznie i prawidłowo prowadzonej ochrony stanowisk archeologicznych jest wiedza o ich stanie zachowania, pozwalająca podejmować odpowiednie działania konserwatorskie. Należy przy tym pamiętać, że stanowiska archeologiczne w przeciwieństwie do pozostałych kategorii zabytków są szczególnie narażone na zniszczenia nieraz nawet mimowolne, ze względu na to, iż obiekty te są niedostrzegalne (za wyjątkiem grodzisk, czy też kurhanów). Dodatkowo postępująca w szybkim tempie zabudowa, intensywne prace rolne, naturalne procesy związane np. z erozją gleby (szczególnie intensywną na terenach górskich i podgórszych) powodują ich postępującą degradację. Przeciwdziałać wyżej nakreślonym procesom ma dokładniejsze rozpoznanie stanowisk, ich ewidencjonowanie, a co za tym idzie określenie ich charakteru i dokładnej lokalizacji.

Pierwsze stanowiska archeologiczne na terenie Gminy rozpoznano w okresie powojennym. Wiązało się to z działalnością archeologa dr Józefa Janowskiego z ówczesnego Muzeum Okręgowego w Krośnie, który poczynając od lat 50-tych XX wieku prowadził własne badania powierzchniowe, ewidencjonując pierwsze osady pradziejowe w Iwoniczu. Niektóre stanowiska wyznaczone zostały na podstawie dawnych przypadkowych znalezisk zabytków archeologicznych, o których wzmianki występują w dostępnych archiwaliach.

Zdecydowana większość stanowisk archeologicznych odkrytych na terytorium Gminy Iwonicz-Zdrój została zlokalizowana w trakcie realizacji ogólnopolskiego programu archeologicznych badań powierzchniowych pn. Archeologiczne Zdjęcie Polski prowadzonych na terenie Gminy w latach 80-tych, a zwłaszcza w 90-tych XX wieku. Powyższa metoda powstawała w latach 70-tych XX wieku, polega ona na inwentaryzowaniu stanowisk archeologicznych według jednolitych zasad penetracji terenowej i dokumentacji dla całego obszaru Polski. Standardy realizacji tych badań w ostatnich latach, głównie ze względu na możliwości które niosą nowoczesne technologie, uległy znacznym zmianom i w głównej mierze opierają się na środowisku GIS. Cały kraj został podzielony na obszary AZP o powierzchni około 37,5 km², stworzono również obowiązujący wzór Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego, na

której znajdują się podstawowe dane o charakterze i lokalizacji konkretnego stanowiska archeologicznego. Karta ta na przestrzeni dziesięcioleci ulegała licznym modyfikacjom, jej ostatni – obowiązujący wzór wprowadzony został kilka lat temu, zmieniono również nazwę – KEZAL karta ewidencyjna zabytku archeologicznego lądowego.

W ostatnim czasie, w odniesieniu do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych, zyskują na znaczeniu nowoczesne metody m.in. lotniczy skaningu laserowego (ALS), badania geofizyczne (magnetyczne, elektrooporowe, geofizyczne). Przy czym te ostatnie rzadko wykorzystywane są jako samodzielna metoda badawcza, najczęściej towarzyszą projektom zakrojonym na szerszą skalę, stanowiąc metodę uzupełniającą, pozwalającą lepiej rozpoznawać stanowiska archeologiczne część też obejmują one, ze względu na koszt, niewielkie fragmenty terenu. Natomiast lotniczy skaningu laserowego pozwala prowadzić analizę w obrębie rozległych obszarów pokrytych skanowaniem, gdzie dzięki gęstej chmurze punktów pomiarowych widoczna jest najdrobniejsza zmiana konfiguracji terenu. W przypadku Gminy Iwonicz-Zdrój należy rozważyć waloryzację zasobu archeologicznego przy użyciu wybranych wyżej wymienionych metod.

Obszar Gminy obejmuje trzy obszary AZP i na wszystkich z nich zewidencjonowano stanowiska archeologiczne: 112-74 badany w 1989 roku, 113-74 badany w 1994 roku oraz 114-74 badany w 1995 roku, wszystkie badania powierzchniowe realizował zespół pod kierownictwem Anny Muzyczuk i Jerzego Ginalskiego z Krosna.

W chwili obecnej trwają starania aby w ciągu najbliższych kilku lat krajowa ewidencja zabytków archeologicznych została wprowadzona do centralnego systemu elektronicznego sprzężonego ze środowiskiem informacji geoprzestrzennej (GIS), integrującego różne kategorie zabytków i form ochrony, jak też inne dane administracyjne, katastralne i przyrodnicze. Rozwiązanie takie z poziomu Gminy znacznie ułatwiłoby zarządzanie zasobem dziedzictwa.

Łącznie na terenie Gminy zewidencjonowano 102 stanowiska archeologiczne (patrz: wykaz na końcu opracowania). Większość z odkrytych stanowisk archeologicznych, dzięki pozyskaniu z ich powierzchni charakterystycznych zabytków ruchomych, została skutecznie wydatowana na konkretną epokę dziejów człowieka. Część stanowisk uzyskała ogólniejsze datowanie na „pradzieje”, bądź ich przynależność kulturowo – chronologiczna w nielicznych przypadkach nie została określona. Większość odkrytych stanowisk to obiekty niewielkie wyznaczone, jako ślady osadnictwa na podstawie nielicznych znalezisk zabytków archeologicznych. Szczegóły dotyczące stanowisk archeologicznych zawarte zostały w wykazie na końcu opracowania. Dokładna lokalizacja stanowisk określona została na kartach gminnej ewidencji zabytków.

Należy tutaj podkreślić, iż pośród stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w granicach Gminy Iwonicz-Zdrój nie wszystkie posiadają jednakową wartość poznawczą. Część zewidencjonowanych obiektów należy określić, jako posiadającą dużą wartość poznawczą i są to zwłaszcza rozległe osady wielokulturowe. Natomiast ślady osadnictwa, gdzie wystąpiły pojedyncze znaleziska archeologicznych zabytków ruchomych klasyfikuje się jako stanowiska o małej wartości poznawczej. Należy przy tym pamiętać, iż rzeczywista wartość poznawcza danego stanowiska archeologicznego może być miarodajnie określona jedynie na podstawie badań wykopaliskowych.

Całokształt archeologicznego zasobu kulturowego Gminy został rozpoznany dotychczas na poziomie dostatecznym. Trzeba tu jednak brać pod uwagę ograniczenia, które wpływają na metodę badań powierzchniowych, a które wiążą się zwłaszcza z trudną dostępnością niektórych partii terenów objętych AZP, np. lasów i ugorów, bądź ogrodzonych terenów przy gospodarskich lub obszarów zurbanizowanych – które zajmują tereny dogodne do osadnictwa również w pradziejach. Dużą rolę odgrywa upływ czasu, część stanowisk na przestrzeni lat uległa degradacji na skutek czynników naturalnych, jak erozja, bądź działalności ludzkiej związanej na przykład z ekstensywną gospodarką rolną. W związku z powyższym zasobu archeologicznego dziedzictwa kulturowego Gminy nie należy uważać za zbiór zamknięty. Zasób ten powinien podlegać cyklicznej weryfikacji poprzez badania powierzchniowe (zwłaszcza terenów objętych AZP w latach osiemdziesiątych), jak i rozpoznawcze badania wykopaliskowe, które najlepiej potrafią udzielić odpowiedzi w kwestii rzeczywistej wartości danego obiektu archeologicznego.

Zdecydowana większość stanowisk zlokalizowanych na terenie Gminy to, jak już wspomniano ślady osadnictwa, czyli znaleziska pojedynczych archeologicznych zabytków ruchomych, na podstawie których w chwili obecnej niemożliwe jest określenie precyzyjniejszych wartości poznawczych danego stanowiska. Następną kategorią stanowisk według liczebności są punkty osadnicze, czyli znaleziska kilku lub kilkunastu zabytków pradziejowych, bądź historycznych. Wśród tego rodzaju stanowisk występuje większe zróżnicowanie odnośnie ich wartości poznawczej. Najcenniejszą kategorią stanowisk tworzą osady, cmentarzyska, grodziska; stanowiska te posiadają największy walor poznawczy (określony na podstawie badań powierzchniowych), niejednokrotnie potwierdzony w trakcie prac wykopaliskowych.

W poniżej zaprezentowanym omówieniu przyjęto chronologiczny podział epok pradziejów ludzkości z podaniem ogólnej liczby stanowisk z danej epoki zewidencjonowanych na terenie Gminy wraz z wyszczególnieniem stanowisk najcenniejszych zgodnie z informacjami zawartymi w kratach ewidencyjnych stanowisk.

Najstarszy etap dziejów człowieka przypada na okres określany epoką kamienia, a dokładniej jej dwie pierwsze części tzn. paleolit (starsza epoka kamienia) oraz mezolit (środkowa epoka kamienia). Ówczesne społeczności ludzkie bazowały na „gospodarce” związanej z łowiectwem, zbieractwem i rybołówstwem. Okres ten był najdłuższym etapem rozwoju człowieka trwającym 3 miliony lat. Ogółem na epokę kamienia spośród wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu Gminy Iwonicz-Zdrój badacze datowali 4 obiekty archeologiczne: Iwonicz stan. 21 AZP 112-74/104 i stan. 52 AZP 113-74/45, Iwonicz-Zdrój stan. 2 AZP 113-74/41, natomiast ze schyłkowym paleolitem związane jest stanowisko nr 15 AZP 113-74/22 w Lubatówce. Wszystkie powyższe stanowiska odkryto i zewidencjonowano na podstawie pojedynczych wyrobów kamiennych wskazujących na takie datowanie.

Kolejną i zarazem ostatnią część epoki kamienia stanowi neolit (młodsza epoka kamienia), z terenu Gminy takie datowanie uzyskało cztery stanowiska. Neolit to okres upowszechnienia uprawy ziemi i hodowli zwierząt, określany ze względu na swą doniosłość, mianem „rewolucji neolitycznej”. Z epoką tą wiąże się przejście do osiadłego trybu życia i opanowanie technik rzemieślniczych, z których najważniejszą była produkcja naczyń glinianych. Pierwsza penetracja ludzka w neolicie dołów jasielsko – sanockich oraz

otaczających ich pogórzy i gór wiązana jest z kulturą pucharów lejkowatych. Jednostka ta wykształciła się na podłożu mezolitycznej ludności trudniącej się zbieractwem oraz łowiectwem, do której przenikały trendy neolitu naddunajskiego. Ludność tej kultury dokonała dużych zmian w środowisku naturalnym odlesiając metodą wypaleniskową duże połacie terenu. Dotychczas na terenie Gminy nie badano osad związanych z tą kulturą, jednakże badacze wiążą z nią stanowisko archeologiczne nr 17 AZP 114-74/13 w Lubatowej, gdzie znaleziono wiórowiec z krzemienia wołyńskiego, narzędzie charakterystyczne dla ludności tej kultury; wymienione stanowisko może świadczyć o penetracji tych terenów przez przedstawicieli powyższej jednostki kulturowej. Natomiast z późno neolityczną kulturą ceramiki sznurowej wiązane jest stanowisko nr 8 AZP 114-74/4 – znalezisko kamiennego toporka w Lubatowej oraz stan. 9 AZP 113-74/16 w Lubatówce. Jednostka ta funkcjonowała u schyłku neolitu na rozległych obszarach Europy środkowej (III tysiąclecie p.n.e.). Jej nazwa pochodzi od specyficznego sposobu zdobienia ceramiki odciskami sznura. Podstawą gospodarki kultury ceramiki sznurowej była wysoce wyspecjalizowana hodowla. Ponadto ogólnie na okres neolitu datowano ślad osadnictwa z Iwonicza – stan. 42 AZP 112-74/83.

W epoce brązu nastąpiło rozprzestrzenienie techniki obróbki brązu i upowszechnienie wyrobów z tego surowca. Natomiast gospodarczo kontynuowano wzorce wykształcone w okresie neolitu, zwłaszcza jeśli chodzi o produkcję żywności. Na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu na terenie Gminy datowanych zostało aż 33 stanowiska archeologiczne (w zdecydowanej większości ślady osadnictwa); do ciekawszych znalezisk należą: Iwonicz stan. 6 AZP 112-74/119, stan. 7 AZP 112-74/120, stan. 42 AZP 112-74/83, Lubatówka stan. 10 AZP 113-74/17.

Ogólnie na czasy epoki brązu i okresu halsztackiego z terenu Gminy datowano dwadzieścia trzy stanowiska archeologiczne. Z tego na wczesną epokę brązu cztery, ogólnie na epokę brązu dziesięć, na przełom epoki brązu i okresu halsztackiego dziewięć. Do najciekawszych stanowisk datowanych na wczesną epokę brązu oraz na późniejsze jej fazy, a także jej przełom z okresem halsztackim należy zaliczyć: Iwonicz stan. 38 AZP 112-74/87, stan. 50 AZP 113-74/43, stan. 52 AZP 113-74/45, Lubatówka stan. 2 AZP 113-74/9, stan. 10 AZP 113-74/17, stan. 11 AZP 113-74/18 oraz stan. 12 AZP 113-74/19. Odnośnie przynależności kulturowej powyższych stanowisk archeologicznych ciągle mamy do czynienia z sytuacją wymagającą wyjaśnienia. Stan badań i wiedzy na temat sytuacji kulturowej w tej części Podkarpacia, w omawianym okresie dziejów, na chwilę obecną jest jeszcze niezadowolający i znacząco odbiega od stosunkowo dobrze rozpoznanej sytuacji kulturowej obszaru zlokalizowanego na północ od Karpat. Stanowiska archeologiczne datowane na epokę brązu i okres halsztacki wyznaczone na podstawie badań powierzchniowych posiadają jedynie ograniczoną wartość poznawczą. Z okresu tego wyraźnie wyróżnia się skupisko stanowisk zlokalizowane w obrębie dolów jasielsko – sanockich i ich obrzeży, jednakże rozpoznanie pełnego obrazu sytuacji kulturowej na tym terenie wymaga dalszych intensywnych badań archeologicznych. Niewątpliwie omawiany teren w epoce brązu, a także we wczesnej epoce żelaza podlegał silnym oddziaływaniom zakarpackim.

W okresie przedrzymskim (ostatnie cztery wieki przed Chrystusem) w Europie następował rozwój kultury lateńskiej łączonej z Celtami, a także z silnymi

oddziaływaniami ludności celtyckiej na ludy sąsiednie. W okresie tym nastąpił wielki rozkwit technologiczny, przejawiający się zwłaszcza w dziedzinie rolnictwa i rzemiosła. Upowszechniło się m.in. użycie pługu, czy koła do wyrobu naczyń glinianych, a także szeregu narzędzi ułatwiających ludzką pracę. W powszechne użycie zaczęło wchodzić żelazo. Na okres lateński z terenu Gminy datowanych na podstawie badań AZP zakwalifikowano jedynie ślad osadnictwa – stanowisko nr 51 AZP 113-74/44 w Iwoniczu. Jednakże jego ewentualnych związków z osadnictwem celtyckim nie udało się dotychczas potwierdzić w trakcie badań wykopaliskowych. Należy tutaj podkreślić, że z licznymi śladami osadnictwa celtyckiego, datowanym na okres od III do I wieku p.n.e., mamy do czynienia na rozległym terenie w okolicach Sanoka, Górach Bukowych i części Pogórza Dynowskiego, a nawet sąsiedniego Rymanowa. W związku z tym niewykluczone jest odkrycie w przyszłości pozostałości tego osadnictwa na terenie Gminy Iwonicz-Zdrój. Jednakże na chwilę obecną stan wiedzy dotyczący omawianej kwestii jest nadal niezadawalający i wymaga pogłębionych badań.

Kolejna fala osadnictwa na omawianym terenie wiąże się z okresem rzymskim. Na terenie Polski południowo – wschodniej w pierwszych czterech wiekach naszej ery rozwijała się kultura przeworska, znana ze stanowisk osadowych, a także sporadycznie sepulkralnych. Do najczęstszych znalezisk związanych z powyższą jednostką kulturową należą naczynia ceramiczne, przęśliki gliniane, ciężarki tkackie, narzędzia oraz ozdoby. Ogółem na te czasy datowanych zostało czternaście obiektów. Do najciekawszych stanowisk należą: znalezisko denara Marka Aureliusza na terenie zespołu dworsko – parkowego w Iwoniczu stan. 1 AZP 112-74/74, osady z Iwonicza stan. 7 AZP 112-74/120, stan. 26 AZP 112-74/99, stan. 27 AZP 112-74/98, stan. 40 AZP 112-74/85, stan. 52 AZP 113-74/45, stan. 53 AZP 113-74/46, stan. 54 AZP 113-74/47, Lubatówka stan. 12 AZP 113-74/19.

Od drugiej połowy IV wieku n.e. przez cały V wiek na terenach Eurazji miały miejsce rozległe ruchy ludnościowe, określane jako „wędrowki ludów” (na terenie Gminy Iwonicz-Zdrój nie występują stanowiska archeologiczne datowane na ten okres). W wyniku powyższych przemieszczeń ludnościowych na obecne tereny Polski, w początkach VI wieku, napłynęła ludność słowiańska. Od tego momentu datuje się początek wczesnego średniowiecza, którego koniec przypada na połowę wieku XIII. Na okres ten datowanych zostało dziewiętnaście stanowisk archeologicznych. Do najcenniejszych, których wartość została ustalona na podstawie archeologicznych badań powierzchniowych należą: Iwonicz stan. 4 AZP 112-74/117, stan. 6 AZP 112-74/119, stan. 8 AZP 112-74/121, stan. 10 AZP 112-74/108, stan. 27 AZP 112-74/98, stan. 37 AZP 112-74/88, stan. 42 AZP 112-74/83, stan. 45 AZP 112-74/80, stan. 46 AZP 112-74/79, stan. 47 AZP 112-74/78, stan. 48 AZP 112-74/77. Ogólnie na okres średniowiecza datowano pięć stanowisk archeologicznych: Iwonicz stan. 6 AZP 112-74/119, stan. 23 AZP 112-74/102, stan. 39 AZP 112-74/86, Lubatowa stan. 26 AZP 114-74/22, Lubatówka stan. 1 AZP 113-74/8. Z okresem późnego średniowiecza i okresem nowożytnym z terenu Gminy związane są stanowiska archeologiczne: Iwonicz stan. 3 AZP 112-74/76, Lubatowa stan. 1 AZP 113-74/33, stan. 11 AZP 114-74/7, stan. 27 AZP 114-74/23.

Dwadzieścia osiem stanowisk archeologicznych uzyskało ogólne określenie na pradziej, wskazujące jedynie na użytkowanie stanowiska w czasach przedhistorycznych.

Do cenniejszych osad posiadających takie datowanie zaliczamy: Iwonicz stan. 6 AZP 112-74/119, stan. 8 AZP 112-74/121, stan. 27 AZP 112-74/98, stan. 35 AZP 112-74/90, stan. 38 AZP 112-74/87, stan. 47 AZP 112-74/78, stan. 52 AZP 113-74/45, Lubatówka stan. 10 AZP 113-74/17.

Nieliczne stanowiska archeologiczne nie posiadają ustalonej chronologii. Niewielka część stanowisk została scharakteryzowana, jako stanowiska archiwalne. Odpowiednia adnotacja znajduje się w rubryce „uwagi” w wykazie zamieszczonym na końcu opracowania. Wzmianki o takich stanowiskach znajdują się w literaturze, bądź w archiwach placówek zajmujących się archeologią. Obiekty te zostały rozpoznane przed realizacją akcji Archeologiczne Zdjęcie Polski, przede wszystkim w latach 50- i 60-tych XX wieku. Większość z nich nie posiada ustalonej dokładnej lokalizacji.

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną rozległą osadę. Jednakże pełniejsze rozpoznanie tej kwestii wymagałoby wykonania licznych badań wykopaliskowych. Niezależnie od tego rejon kumulacji niżej wymienionych stanowisk powinny podlegać ochronie strefowej w dokumentach planistycznych. Z sytuacją taką mamy do czynienia w Iwoniczu (na wzgórzach położonych na zachód od drogi biegnącej do Iwonicza-Zdroju), gdzie możemy mieć do czynienia z rozległym obszarem zajęтым przez osadnictwo pradziejowe poczynając od przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu, aż do okresu rzymskiego: stan 35 AZP 112-74/90, stan. 36 AZP 112-74/89, 37 AZP 112-74/88, 38 AZP 112-74/87, 39 AZP 112-74/86, 40 AZP 112-74/85, 41 AZP 112-74/84, 42 AZP 112-74/83, 43 AZP 112-74/82. Z większą osadą datowaną na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu możemy mieć do czynienia w Lubatowej, gdzie blisko siebie zaewidencjonowano kilka stanowisk archeologicznych datowanych na ten czas: stan. 12 AZP 114-74/8, stan. 13 AZP 114-74/9, stan. 14 AZP 114-74/10 i stan. 15 AZP 114-74/11. Być może z rozległym kompleksem osadniczym z okresu rzymskiego mamy do czynienia w Iwoniczu (tym razem po wschodniej stronie drogi do uzdrowiska, w południowej części wsi), zewidencjonowano tutaj następujące stanowiska: nr 52 AZP 113-74/45, 53 AZP 113-74/46, 54 AZP 113-74/47, 55 AZP 113-74 oraz 56 AZP 113-74/49. Z rozleglejszymi pozostałościami po osadnictwie wczesnośredniowiecznym możemy mieć do czynienia na północ od drogi łączącej Iwonicz z Rogami; zarejestrowano tutaj kilka osad, które w rzeczywistości mogą tworzyć jedną, są to: Iwonicz stan. 45 AZP 112-74/80, stan. 46 AZP 112-74/79, stan. 47 AZP 112-74/78, stan. 48 AZP 112-74/77. Należy tutaj podkreślić, że część stanowisk występujących w bliskiej odległości względem siebie datowane zostało na różne epoki pradziejów, jak również na czasy średniowiecza, natomiast możliwe, iż również w takich przypadkach mamy do czynienia ze zwartymi kompleksami osadniczymi, jednakże ewentualne wyjaśnienie takich kwestii, jak już wspomniano, wymaga przeprowadzenia rozległych badań archeologicznych.

Do chwili obecnej z terenu Gminy Iwonicz-Zdrój wykopaliskowo badane było kilka stanowisk archeologicznych. W roku 2006 Anna Muzyczuk prowadziła nadzory archeologiczne w obrębie stan. 33 w Iwoniczu w związku z budową w jego obrębie budynku mieszkalnego. Przeprowadzone rozpoznanie nie przyniosło efektów w postaci obiektów archeologicznych, czy też jakichkolwiek zabytków ruchomych. Ta sama badaczka

w roku 2008 prowadziła nadzór archeologiczny w obrębie stanowiska nr 53 w Iwoniczu, również w związku z budową budynku mieszkalnego, tak samo jak wcześniej tutaj również nie zarejestrowano żadnych pozostałości archeologicznych po osadnictwie pradziejowym (badania obejmowały skraj stanowiska, natomiast wyraźne zaciemnienie – ślady po rozorywanych obiektach archeologicznych występowały na północ od obszaru objętego badaniami). W roku 2013, 2014 oraz w 2015 Anna Okoniewska oraz Joanna Pilszyk prowadziły nadzory w obrębie stanowiska nr 2 w Lubatówce w związku z inwestycjami polegającymi na budowie budynku jednorodzinnej wraz z niezbędną infrastrukturą towarzyszącą. Także w tym przypadku nie ujawniono jakichkolwiek pozostałości pradziejowego osadnictwa.

W roku 2017 w depozyt Muzeum Podkarpackiego w Krośnie trafił skarb przedmiotów zabytkowych w skład, którego wchodziły: trzy bransolety wielozwojowe z brązu, cztery fragm. drutu z brązu, dziesięć paciorków szklanych, dziewięć fragmentów szklanych paciorków oraz kilkanaście fragmentów naczyń glinianych z naczynia solowerskiego i garnka. Skarb został anonimowo przekazany do Muzeum wraz z mapą przedstawiającą lokalizację znaleziska na gruntach miejscowości Lubatówka gm. Iwonicz-Zdrój. Przeprowadzone w miejscu odkrycia rozpoznanie pozwoliło stwierdzić, że znalezisko posiada charakter luźny nie osadzony w żadnym szerszym kontekście archeologicznym.

Muzeum Podkarpackie w Krośnie we wrześniu 2021 roku prowadziło badania archeologiczne na stanowisku nr 38 w Iwoniczu AZP 112-74/87. Prace posiadały charakter ratowniczy i poprzedzały budowę budynku jednorodzinnej, kierownikiem badań był mgr Tomasz Leszczyński. Stanowisko zlokalizowane jest na wschodnim stoku wzgórza opadającego do doliny Iwoniczkiego Potoku. Z powierzchni stanowiska w trakcie badań powierzchniowych pozyskano kilkanaście fragmentów naczyń ceramicznych datowanych ogólnie na pradzieje oraz epokę brązu. Rozpoznanie archeologicznym objęto obszar blisko 1,5 ara. Ujawniono tutaj obecność dwóch obiektów archeologicznych: pierwszy w narysie wrzecionowaty drugi prostokątny, w obu ujawniono obecność zabytków archeologicznych w formie fragmentów pradziejowej ceramiki. Przeprowadzone badania potwierdziły, że w obrębie stanowiska znajdują się pozostałości pradziejowego osadnictwa.

Nadal na terenie Gminy nie realizowano żadnych badań wykopaliskowych o charakterze stricte naukowym nie związanym z realizacją inwestycji, obejmujących stanowiska archeologiczne o dużej wartości poznawczej i rokujących możliwości odkrycia pozostałości pradziejowego osadnictwa (np. bardzo licznych na terenie Gminy osad pradziejowych i wczesnośredniowiecznych).

Warto tutaj podkreślić, że w ostatnich latach w najbliższej okolicy prowadzono szereg rozległych badań archeologicznych, niejednokrotnie związanych z ciekawymi odkryciami, poprzedzających realizację dużych inwestycji: gazociąg wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Pogórska Wola, gazociąg wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Granica RP czy też obwodnica Sanoka. W obrębie Dołów Jasielsko – Sanocki, wzniesień Pogórza Bukowskiego i Pogórza Dynowskiego, bliskich geograficznie terenom Gminy, odkryto szereg nowych stanowisk archeologicznych oraz potwierdzono wartość znanych już wcześniej z AZP stanowisk, cennych rozległych osad w obrębie których pozyskano

liczne ciekawe zabytki ruchome. Wśród tych stanowisk wstępnie wyróżnić można dwa horyzonty czasowe pierwszy związany z epoką brązu i drugi wyraźniejszy o gęstszej sieci osadniczej łączony z okresem rzymskim. W przypadku omawianego terenu widoczna jest również kumulacja rozległych osad datowanych na wczesne średniowiecze. Kwestią czasu jest kiedy osady w takim typie zostaną udokumentowane badawczo.

W kontekście wyżej zasygnalizowanych odkryć cennych osad datowanych na okres rzymski i wczesne średniowiecze w sąsiedztwie oraz zbliżonym kontekście geograficznym osad z Iwonicza i Lubatówki należy na nowo spojrzeć na część stanowisk zewidencjonowanych na terenie Gminy, jako posiadających jeszcze większy potencjał naukowo – badawczy kwalifikujący do podjęcia badań archeologicznych:

- Iwonicz stan. 4 AZP 112-74/117 zewidencjonowane w 1989 r. jako osada wczesnośredniowieczna, z powierzchni obiektu zebrano pięć fragmentów naczyń ceramicznych oraz dwa przedmioty kamienne. W trakcie badań powierzchniowych w terenie widoczne były zaciemnienia być może ślady warstwy kulturowej. Stanowisko znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie rozległej osady stan. 6 AZP 112-74/119 prawdopodobnie tworząc z nią jedną dużą osadę.
- Iwonicz stan. 6 AZP 112-74/6 rozległa wielokulturowa osada z przewagą zabytków wczesnośredniowiecznych datowana również na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu, późny okres rzymski, pradzieje oraz średniowiecze. Powierzchnia stanowiska sięga pięciu hektarów, ulokowana jest na stoku doliny z dobrą południową ekspozycją. W trakcie badań powierzchniowych w 1989 roku na powierzchni zaoranych pól widoczne były miejscami intensywnie czarna ziemia prawdopodobnie pozostałość rozoranych obiektów archeologicznych.
- Iwonicz stan. 7 AZP 112-74/120 zewidencjonowane jako rozległa osada z okresu rzymskiego a także jako ślad osadnictwa z przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu. W trakcie badań powierzchniowych zebrano z obszaru stanowiska 24 fragmenty naczyń ceramicznych z okresu rzymskiego, w tym cztery charakterystyczne fragmenty brzegowe. Natomiast z przełomem neolitu i wczesnej epoki brązu wiązano odłupek krzemienisty oraz łuszczkę z radiolarytu. Również w przypadku tego stanowiska widoczne były zaciemnienia na powierzchni zaoranych pól świadczące o obecności obiektów bądź warstwy kulturowej.
- Iwonicz stan. 8 AZP 112-74/121 osada wczesnośredniowieczna zewidencjonowana na podstawie 10 fragmentów naczyń ceramicznych oraz ślad pradziejowego osadnictwa wyznaczony na podstawie dwóch fragmentów naczyń.
- Iwonicz stan. 10 AZP 112-74/108 osada wczesnośredniowieczna zewidencjonowana w 1989 r. na podstawie pięciu fragmentów ceramicznych.
- Iwonicz stan. 26 AZP 112-74/99 osada datowana na okres rzymski. Z powierzchni zebrano tutaj dziewięć fragmentów naczyń ceramicznych.
- Iwonicz stan. 27 AZP 112-74/98 zewidencjonowana jako osada z wczesnego średniowiecza (pięć fragmentów naczyń) oraz ślad osadnictwa z pradziejów, a także późnego okresu rzymskiego (po jednym fragmencie na każdy).
- Iwonicz stan. 37 AZP 112-74/88 zewidencjonowane jako osada z wczesnego średniowiecza na podstawie znaleziska sześciu fragmentów naczyń ceramicznych.

- Iwonicz stan. 40 AZP 112-74/85 rozległa blisko pięciohektarowa osada datowana na późny okres rzymski. Z powierzchni zebrano tutaj piętnaście fragmentów naczyń ceramicznych w tym trzy brzegi i jedno dno. Ponadto zebrano zdobioną ośkę kamienną oraz fragmenty polepy. Stanowisko zostało ujawnione na południowych stokach niewielkiego wzniesienia w terenie z łatwym dostępem do wody pitnej.
- Iwonicz stan. 45 AZP 112-74/80 zaewidencjonowane jako osada wczesnośredniowieczna pozyskano tutaj dużą liczbę dwudziestu sześciu fragmentów naczyń datujących zabytek na ten okres. Osada posiada duże rozmiary blisko pięciu hektarów i doskonałą południową ekspozycję.
- Iwonicz stan. 46 AZP 112-74/79 osada wczesnośredniowieczna z powierzchni zebrano tutaj jedenaście fragmentów ceramicznych w tym jeden fragment brzegowy i jeden fragment zdobiony. Na powierzchni pól w trakcie badań powierzchniowych widoczne były zaciemnienia wskazujące na obecność obiektów archeologicznych.
- Iwonicz stan. 47 AZP 112-74/78 osada wczesnośredniowieczna oraz ślad osadnictwa pradziejowego z widocznymi na powierzchni śladami zaciemnień prawdopodobnie obiektów archeologicznych. Bliskie sąsiedztwo z opisanym wyżej stanowiskiem 45 sugeruje, że mamy do czynienia z jedną rozległą osadą.
- Iwonicz stan. 48 AZP 112-74/77 z powierzchni tego stanowiska zebrano aż trzydzieści dziewięć fragmentów naczyń ceramicznych w tym dwa fragmenty brzegu i jeden fragment posiadający zdobienia, jednoznacznie datujących stanowisko na okres wczesnego średniowiecza. W trakcie badań powierzchniowych w terenie widoczne były zaciemnienia wskazujące na obecność rozoranych obiektów archeologicznych.
- Iwonicz stan. 52 AZP 113-74/45 bardzo rozległa wielokulturowa osada na podstawie 70 fragmentów naczyń w tym trzech ceramiki siwej datowana na późny okres rzymski, dziesięć fragmentów naczyń datowano ogólnie na pradziej, sześć fragmentów na przełom epoki brązu i okresu halsztackiego natomiast na epokę kamienia datowało znalezisko wióra z margla. W przypadku tego stanowiska na powierzchni również widoczne były zaciemnienia świadczące o obecności rozoranych obiektów archeologicznych.
- Iwonicz stan. 53 AZP 113-74/46 osada z okresu rzymskiego datowana na podstawie znaleziska czterdziestu ośmiu fragmentów ceramiki w tym brzegu i fragmentu zdobionego pozyskanych w trakcie badań powierzchniowych z 1994 roku. Na powierzchni widoczne były wówczas liczne zaciemnienia (ślady po obiektach archeologicznych) oraz duże ilości polepy.
- Iwonicz stan. 54 AZP 113-74/47 osada z późnego okresu rzymskiego, z powierzchni zebrano tutaj dwadzieścia jeden charakterystycznych fragmentów ceramiki w tym dwa brzegi i dwa fragmenty ceramiki siwej.
- Lubatówka stan. 12 AZP 113-74/19 osada z okresu rzymskiego datowana na podstawie znaleziska dwudziestu siedmiu fragmentów naczyń ceramicznych, a także osada z przełomu epoki brązu i okresu halsztackiego wyodrębniona na

podstawie 6 charakterystycznych fragmentów naczyń ceramicznych w tym brzegowego. Również w tym przypadku na powierzchni widoczne były wyraźne zaciemnienia – ślady rozoranych obiektów archeologicznych.

Wszystkie wyżej wymienione stanowiska zajmują teren o urozmaiconej rzeźbie, dobrze eksponowany, niejednokrotnie o naturalnych walorach obronnych. Stanowiska często sąsiadują ze sobą lub ich obszar oddzielony jest na skutek współczesnej działalności człowieka np. zabudowę współczesnej wsi.

f. Rejestr zabytków

Zgodnie z art. 9 oraz 10 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy lub ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela tegoż zabytku lub z urzędu. Wpis do rejestru dokonywany jest jedynie w przypadku możliwości obiektywnego wykazania, że obiekt odpowiada w pełni definicji zabytku zawartej w art. 3 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a w szczególności dowiedzeniu, iż jego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Rejestr zabytków nieruchomych.

- ✓ Iwonicz – kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych, A-1341 z 23.03.1989 roku.
- ✓ Iwonicz – zespół pałacowo-parkowy (pałac Załuskich, spichlerz – zbór ariański, oranżeria, park pałacowy), A-121 z 23.02.1989 roku.
- ✓ Iwonicz – kamienny most nr 121 na drodze do Rogów, A-158 z 28.07.1989 roku.
- ✓ Iwonicz, ul. Kmiecie 29, d. 68 – dom drewniany, A-1507 z 3.01.1984 roku.
- ✓ Iwonicz, ul. Zagrodniki 30 – dom drewniany, A-37 z 3.01.1984 roku.
- ✓ Iwonicz, ul. Zagrodniki 29, d. 33 – dom drewniany, A-38 z 3.01.1984 roku.
- ✓ Iwonicz, ul. Zagrodniki 28, d. 34 – dom drewniany, A-39 z 3.01.1984 roku.
- ✓ Iwonicz-Zdrój – układ przestrzenny uzdrowiska; najcenniejsza zabudowa uzdrowskowa i park zdrojowy, A-730 z 30.06.1973 roku, obejmujący:
 1. Układ przestrzenny uzdrowiska;
 2. Stary Pałac, al. Torosiewicza 2;
 3. Dom Zdrojowy, pl. Dietla 2;
 4. Pensjonat „Bazar”, pl. Dietla 3;
 5. Pensjonat „Biały Orzeł”, al. Torosiewicza 4;
 6. Pensjonat „Krakowiak” – komora piwniczna, pl. Karola i Józefa 1;
 7. Stare Łazienki, pl. Karola i Józefa 3;
 8. Pijalnia wód, pl. Karola i Józefa 2;
 9. Pawilon nad źródłami, pl. Karola i Józefa;
 10. Źródło Józefa, pl. Karola i Józefa 1a;
 11. Pensjonat „Pod Jodłą”, al. Torosiewicza 1;

12. Pensjonat „Ustronie”, ul. Partyzantów 1;
 13. Pensjonat „Belweder”, ul. Kulczyńskiego 3;
 14. Willa „Zacisze”, ul. Rąba 10;
 15. Pensjonat „Zofiówka”, ul. Kulczyńskiego 4;
 16. Dyrektorówka, al. Słoneczna 9;
 17. Dawny kościół parafialny, al. Jana Pawła II;
 18. Źródło Mała Bełkotka, z obeliskiem, al. W. Pola;
 19. Figura św. Michała Archanioła, pl. Oczki;
 20. Zegar słoneczny, pl. Dietla;
 21. Obelisk pamięci W. Bełzy, al. Torosiewicza;
 22. Dom, ul. Zdrojowa 2;
 23. Dom „Krakowianka”, ul. Zdrojowa 4;
 24. Dom, ul. Zdrojowa 23;
 25. Dom, ul. Zdrojowa 25;
 26. Dom, ul. Zdrojowa 31;
 27. Park zdrojowy.
- ✓ Iwonicz-Zdrój – dawny kościół parafialny pw. św. Iwona i Matki Bożej Uzdrawienia Chorych, A-1109 z 28.02.2013 roku.
 - ✓ Iwonicz-Zdrój – Dom Zdrojowy, pl. Dietla 2, A-1664 z 10.03.2020 roku.
 - ✓ Iwonicz-Zdrój – pensjonat „Bazar”, Plac J. Dietla 3, A-710 z 21.12.2011 roku.
 - ✓ Iwonicz-Zdrój – pensjonat „Zofiówka”, ul. St. Kulczyńskiego 4, A-714 z 22.12.2011 roku.
 - ✓ Iwonicz-Zdrój – willa „Zacisze”, ul. ks. J. Rąba 14, A-516 z 15.03.2011 roku.
 - ✓ Iwonicz-Zdrój – pensjonat „Trzy Lilie”, Al. Słoneczna 11, A-965 z 09.08.1994 roku.
 - ✓ Iwonicz-Zdrój – Pensjonat „Pod Jodłą”, al. Torosiewicza 1; A-1723 z 30.06.2021 roku.
 - ✓ Iwonicz-Zdrój – Pensjonat „Biały Orzeł”, al. Torosiewicza 4; A-1724 z 30.06.2021 roku.
 - ✓ Lubatowa – kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa, A-836 z 30.11.1989 roku.

Rejestr zabytków ruchomych.

- ✓ Iwonicz – wystrój malarski i wyposażenie kościoła parafialnego pw. Wszystkich Świętych; B-122 z 12.04.2005 roku:
 1. Relikty malowideł późnogotyckich na północnej ścianie prezbiterium;
 2. Malowidła neobarokowe iluzjonistyczno-architektoniczne, wraz ze scenami:
 - a. *Chrystus Nauczający* na ścianie północnej prezbiterium,
 - b. *Przemienienie Pańskie* na stropie prezbiterium,
 - c. *Adoracja Trójcy Świętej przez Wszystkich Świętych* na stropie nawy;
 3. Nastawa ołtarza głównego:
 - a. rzeźba *Pieta*,
 - b. płaskorzeźba *Wniebowzięcie Matki Bożej*,
 - c. rzeźba *Św. Paweł*,
 - d. rzeźba *Św. Piotr*,

- e. obraz *Śmierć św. Benedykta*,
 - f. płaskorzeźbione antepedium *Ostatnia Wieczerza*,
 - g. tabernakulum;
4. Nastawa ołtarza bocznego z obrazem *Wizji św. Jana z Dukli*:
 - a. obraz *Wizja św. Jana z Dukli*,
 - b. obraz *Św. Maria Magdalena pod krzyżem*;
 5. Nastawa ołtarza bocznego z obrazem *Jezusa Miłosiernego*:
 - a. obraz *Św. Antoni*;
 6. Nastawa ołtarza bocznego w kaplicy Matki Bożej Bolesnej:
 - a. rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*,
 - b. rzeźba *Św. Wojciech bp*, w strefie frontowej,
 - c. rzeźba *Św. Stanisław bp*, w strefie frontowej,
 - d. rzeźba *Św. Stanisław bp*, w strefie niefrontowej,
 - e. rzeźba *Św. Wojciech bp*, w strefie niefrontowej;
 7. Nastawa ołtarza bocznego w kaplicy pw. św. Józefa:
 - a. rzeźba *Św. Joachima*,
 - b. rzeźba *Św. Anny z Marią*,
 - c. płaskorzeźbione antepedium;
 8. Nastawa ołtarza bocznego w kaplicy pw. św. Franciszka:
 - a. rzeźba *Św. Jan Ewangelista*,
 - b. rzeźba *Matka Boża Bolesna*,
 - c. płaskorzeźba *Stygmatyzacja św. Franciszka*,
 - d. obraz *Wizja św. Jana z Dukli*;
 9. Ambona;
 10. Stalle kolatorskie w prezbiterium po stronie lewej;
 11. Stalle kolatorskie w prezbiterium po stronie prawej;
 12. Parapet chóru muzycznego w nawie;
 13. Parapet chóru muzycznego w kaplicy pw. Matki Bożej Bolesnej;
 14. Prospekt organowy w nawie;
 15. Prospekt organowy w kaplicy pw. Matki Bożej Bolesnej;
 16. Instrument organowy;
 17. Chrzcielnica;
 18. Pokrywa chrzcielniczy;
 19. Baldachim nad chrzcielnicą:
 - a. obraz w zapecku *Św. Trójca*;
 20. Szafa zakrystyjna;
 21. Obraz *Ukrzyżowanie ze św. Marią Magdaleną*;
 22. Obraz *Święta Rodzina*;
 23. Obraz *Św. Anna Samotrzeć*;
 24. Rzeźba *Św. Jan Nepomucen* w zwieńczeniu konfesjonau;
 25. Krucyfiks w zakrystii,
 26. Krucyfiks w kruchcie zachodniej kościoła;
 27. Krucyfiks z belki tęczowej;
 28. Rzeźba *Matka Boża* z belki tęczowej;

29. Rzeźba *Św. Jan Ewangelista* z belki tęczowej;
 30. Portal z prezbiterium do zakrystii;
 31. Drzwi żelazne z prezbiterium do zakrystii;
 32. Zamek w drzwiach z prezbiterium do zakrystii;
 33. Drzwi żelazne do skarbczyka nad zakrystią;
 34. Monstrancja wieżyczkowa;
 35. Relikwiarz w kształcie monstrancji;
 36. Kielich barokowy;
 37. Kielich neobarokowy;
 38. Kowalskie okucia drzwi głównych do kościoła;
 39. Kropielnica kamienna I;
 40. Kropielnica kamienna II;
 41. Dzwon z 1589 roku;
 42. Epitafium hr. Karola Załuskiego;
 43. Epitafium Amalii z Ogińskich Załuskiej;
 44. Epitafium ks. Karola Poprawskiego;
 45. Epitafium ks. Maksymiliana Stanisławskiego;
 46. Epitafium Heleny z Brzostowskich Załuskiej.
- ✓ Iwonicz – cztery kamienne figury z placu przy kościele parafialnym pw. Wszystkich Świętych; B-470 z 31.10.2011 roku:
 1. Figura *Św. Józef*;
 2. Figura *Chrystus „Ecce homo”*;
 3. Figura *Św. Jan Nepomucen*;
 4. Figura *Pieta*.
 - ✓ Iwonicz – grobowiec rodziny hrabiów Załuskich, nr grobu 31, znajdujący się na cmentarzu komunalnym w Iwoniczu; B-1016 z 12.11.2021 roku.

Rejestr zabytków archeologicznych.

- ✓ Iwonicz stan. nr 7 AZP 112-74/120 wpisane do rejestru decyzją nr A-68 z 27 listopada 1991 roku;
- ✓ Iwonicz stan. nr 40 AZP 112-74/85 wpisane do rejestru decyzją nr A-52 z 15 lutego 1991 roku;
- ✓ Iwonicz stan. nr 45 AZP 112-74/80 wpisane do rejestru decyzją nr A-62 z 25 października 1991 roku;
- ✓ Iwonicz stan. nr 48 AZP 112-74/77 wpisane do rejestru decyzją nr A-53 z 22 lutego 1991 roku.

7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.

Mocne strony:

- położenie w pobliżu większego miasta powiatowego;
- atrakcyjne krajobrazowo położenie Gminy;
- lokalizacja na terenie Gminy miejscowości uzdrowskiej o znaczeniu ogólnopolskim;
- pokaźny zasób zabytków zlokalizowanych na terenie Gminy; zabytki prezentujące wysokie wartości historyczne, artystyczne i naukowe oraz o cennych walorach krajobrazowych;
- występowanie na terenie Gminy zabytków nieruchomych, wyjątkowych w skali południowo-wschodniej części Polski;
- znaczące wzbogacenie krajobrazu kulturowego Gminy poprzez występowanie obiektów zabytkowych, w tym licznych przykładów tzw. małej architektury, czyli kapliczek;
- istnienie tzw. miejsc pamięci;
- spory zasób pomnikowego drzewostanu na terenie Gminy;
- występowanie zróżnicowanego, ciekawego krajobrazu naturalnego i kulturowego;
- duże walory naturalnego krajobrazu, stanowiące turystyczne atrakcje;
- występowanie licznych szlaków turystycznych, spacerowych i rowerowych w Gminie i najbliższej okolicy, w tym szlaków związanych z zabytkami nieruchomymi;
- korzystne warunki rozwoju turystyki ze względu na zachowane dziedzictwo kulturowe i atrakcyjne tereny krajobrazowe;
- chronione środowisko przyrodnicze (obszary Natura 2000);
- aktywność władz samorządowych i silna promocja Gminy jako ośrodka turystycznego;
- obszerna baza turystyczna i hotelowa na terenie Iwonicza-Zdroju i okolicy;
- żywa tradycja – kultywowanie dawnych tradycji i obrzędów na terenie Gminy, poprzez istniejące stowarzyszenia.

Słabe strony:

- zły stan zachowania nielicznych obiektów zabytkowych, dot. gł. pensjonatu Belweder;
- brak wystarczających nakładów finansowych na ochronę zabytków;
- niedostateczny poziom cyfryzacji zasobów dziedzictwa regionu, pozwalającej na powszechny dostęp do takichże zasobów.

Szanse:

- położenie w regionie bogatym w tradycję i liczne zabytki, a także w ogromne walory środowiska naturalnego;
- położenie w regionie bogatym w zasoby naturalne;
- znakomite warunki dla rozwoju różnych form turystyki, np. pieszej i rowerowej, z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego Gminy;
- ustalanie w planistycznych dokumentach gminnych zapisów zabraniających sytuowania obiektów negatywnie wpływających na krajobraz;
- promocja obiektów zabytków poprzez liczne publikacje, broszury wydawane na poziomie Gminy;
- dbałość lokalnego samorządu o zabytki ujęte w GEZ, poprzez remonty, dostosowanie do nowej funkcji i pozyskiwanie zewnętrznych środków finansowych na ten cel; np. stara szkoła w Lubatowej;
- znakomite warunki dla rozwoju różnych form turystyki, np. pieszej i rowerowej, z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego Gminy;
- aktywność lokalnych społeczności, mająca na celu kultywowanie dawnych tradycji;
- plenerowe imprezy, rekonstrukcje historyczne, jako element promocji i budowania więzi lokalnych;
- możliwość pozyskiwania środków finansowych na cele związane z ochroną dziedzictwa kulturowego z różnych źródeł; w tym z budżetu Gminy, która w miarę możliwości przeznacza środki na ten cel.

Zagrożenia:

- powstawanie inwestycji wpływających negatywnie na krajobraz kulturowy;
- wypieranie tradycyjnego drewnianego budownictwa ludowego przez zabudowę współczesną;
- brak instrumentów wsparcia finansowego opieki nad zabytkami;
- niedostateczne działania w kierunku pobudzania świadomości lokalnej związanej ze znaczeniem i wartością regionalnego dziedzictwa kulturowego;
- niedostateczne wspieranie i promowanie działań związanych z ochroną i konserwacją zabytków.

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.

Założenia programowe formułowane są na okres czterech lat i umownie przyjmuje się taki okres czasu na ich realizację. Jednakże należy pamiętać, że niektóre z postulatów mają charakter długofalowego działania, przez co nie ma możliwości zrealizowania ich w tak zawężonym przedziale czasowym.

Należy w tym miejscu przedstawić efekty realizacji założeń nakreślonych w poprzednio obowiązującym *Programie*.

1. Gmina Iwonicz-Zdrój przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania wzięła pod uwagę konieczność zachowania kompozycji przestrzennej całości układu. Zostały wyznaczone strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej, strefa ochrony zachowanych elementów zabytkowych, strefa ochrony indywidualnej obiektu zabytkowego. Na mapie zaznaczono obiekty zabytkowe, według ewidencji i rejestru, a także pomniki, kapliczki i figurki. W planach miejscowych znalazło się wiele zapisów mających na celu ochronę obiektów zabytkowych, dla zachowania dotychczasowej formy architektonicznej. Gmina Iwonicz-Zdrój posiada studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, w których również zawarte są zapisy dotyczące obiektów zabytkowych i stref ochrony konserwatorskiej.

2. Gmina Iwonicz-Zdrój posiada Gminną Ewidencję Zabytków, która Ewidencja jest na bieżąco aktualizowana. W chwili obecnej znajdują się w niej 72 zabytki nieruchome oraz 102 stanowiska archeologiczne.

3. Gmina prowadziła kilka inwestycji mających na celu ratowanie, naprawę i konserwację obiektów zabytkowych znajdujących się w rejestrze zabytków oraz w gminnej ewidencji. W 2019 roku zakończono inwestycję związaną z przebudową ciągu pieszego oraz źródła Belkotka w Iwoniczu Zdroju. W ramach tego zadania wyremontowano ciąg spacerowy do źródła Belkotka częściowo znajdujący się w strefie ochrony konserwatorskiej oraz w obszarze układu przestrzennego uzdrowiska. Wyremontowane oraz odrestaurowane zostało również Źródło Belkotka, oraz Altana przy Źródle Belkotka. Również w 2019 roku została zakończona inwestycja trwająca od 2016 roku, a związana z przebudową i rozbudową budynku oświaty na budynek przedszkola oraz budową parkingu i zewnętrznej instalacji oświetleniowej w Lubatowej. W ramach tego zadania został odrestaurowany budynek Starej Szkoły w Lubatowej, w którym zostało urządzone przedszkole dla dzieci. Budynek zlokalizowany w centrum miejscowości stanowi ważny obiekt dla lokalnej społeczności. Przez wiele lat niszczący w stanie kompletnej ruiny, nie nadający się do dalszego użytkowania. Przeprowadzone roboty doprowadziły do poprawy stanu zachowania zabytku, przywrócono pełną sprawność techniczną obiektu oraz częściowo przywrócono jego pierwotne walory, a przede wszystkim inwestycja ta uchroniła zabytek przed kompletnym zniszczeniem.

4. W 2021 roku zakończono inwestycję pn. „Przebudowa schodów terenowych wraz z przebudową infrastruktury technicznej w Iwoniczu-Zdroju”. Schody terenowe znajdują się w strefie ochrony konserwatorskiej, zlokalizowane są w pobliżu takich obiektów zabytkowych jak, Łazienki mineralne „Stare Łazienki”, Łazienki borowinowe „Pijalnia”, Źródło Józefa, Pensjonat „Krakowiak”. Prowadzą bezpośrednio z Placu Józefa i Karola przez obszar leśny w kierunku sanatorium Excelsior i są często użytkowane szczególnie przez kuracjuszy. Zakres prac obejmował przebudowę schodów terenowych oraz wykonanie obiektów małej architektury, takich jak ławki, kosze, tablice informacyjne ścieżki dydaktycznej oraz totem multimedialny. Na tablicach umieszczono informacje związane z Iwoniczem-Zdrojem dotyczące historii, kultury oraz przyrody.

5. W roku 2020 do rejestru zabytków nieruchomych województwa podkarpackiego Dom Zdrojowy. Postępowanie przeprowadzone było na wniosek Gminy Iwonicz-Zdrój. W roku 2021 na wniosek Uzdrowiska Iwonicz SA wpisane do rejestru zostały dwa obiekty uzdrowiskowe „Pod Jodłą” i „Biały Orzeł”. Wszystkie trzy wpisy stanowią realizację postulatu z wcześniejszego opracowania, tj. wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów posiadających szczególną wartość.

6. W 2021 roku wpisano do rejestru zabytków ruchomych województwa podkarpackiego grobowiec rodziny hrabiów Załuskich na cmentarzu komunalnym w Iwoniczu. Postępowanie co prawda prowadzone było na wniosek potomka i spadkobiercy Załuskich, niemniej jednak spełniony został jeden z postulatów nakreślonych we wcześniejszym opracowaniu.

Poniżej przedstawia się zaktualizowane założenia programowe oraz potrzeby konserwatorskie.

a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy.

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, wszelkie działania prowadzone w obrębie obiektów zabytkowych oraz w ich otoczeniu (w granicach wyznaczonych w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków) wymagają stosownej decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Powyższe uwarunkowanie powinno być uwzględniane we wszelkich decyzjach i dokumentach planistycznych wydawanych na poziomie Gminy.

Dla celów ochrony dziedzictwa kulturowego istotne byłoby posiadanie przez Gminę studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zagadnienia związane z zabytkami z terenu Gminy Iwonicz-Zdrój. W opracowaniu takim znaleźć można, obok historii obiektów zabytkowych, ustalenia związane z ich ochroną, potrzebami konserwatorskimi dopasowane indywidualnie dla danego obiektu. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany

zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego) znacznie ułatwiają poprawne kreowanie polityki Gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Jednym z najważniejszych zadań Gminy dotyczących zabytków nieruchomych jest poprawne prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., znacznie wzmocniła rolę gminnej ewidencji zabytków, czyniąc z niej źródło prawa miejscowego. Do art. 19 dodano ust. 1 pkt. a, wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchome, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Gmina Iwonicz-Zdrój utworzyła gminną ewidencję zabytków; powyższa ewidencja prowadzona jest w formie kart zawierających w szczególności dane umożliwiające identyfikację zabytku. Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. W chwili obecnej głównym zadaniem Gminy powinno być prowadzenie monitoringu dotyczącego stanu zachowania obiektów zabytkowych. Dodatkowo powinna być prowadzona aktualizacja zasobów zabytkowych, gdyż zbiór GEZ nigdy nie jest ostatecznie zamknięty. Za zgodą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do ewidencji włącza się wartościowe obiekty dotychczas niezewidencjonowane, natomiast obiekty przekształcone, zdegradowane, bądź nieistniejące należy usuwać z ewidencji. Obecnie koniecznym jest uzupełnienie GEZu o dwa obiekty: dom wczasowy Barbórka oraz willę Iwoniczanka.

Kolejnym istotnym czynnikiem wpływającym na jakość ochrony zabytków, jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Podstawowym dokumentem, w oparciu o który prowadzona jest polityka Gminy odnosząca się do dziedzictwa kulturowego jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Gmina posiada aktualne studium, które kompleksowo podejmuje zakres tematyki związanej z ochroną zabytków każdej z kategorii.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W przypadku tworzenia nowych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ochrona zabytków nieruchomych powinna być wyznaczana w zależności od wartości danego obiektu. Zabytki wpisane do rejestru należy obejmować ochroną kilku elementową. Ścisła strefa ochrony konserwatorskiej winna obejmować obiekt i obszar wpisany do rejestru zabytków – działania w jej obrębie powinny zostać uzależnione od decyzji WKZ. Wokół takiej strefy wskazane jest wyznaczanie obszaru, otuliny, mającego

na celu ochronę otoczenia obiektu zabytkowego, w granicach opierających się na naturalnym ukształtowaniu terenu, bądź jego aktualnym zagospodarowaniu. W strefie tej powinny zostać wyznaczone rygory dotyczące inwestycji, określające dopuszczalne zagospodarowanie terenu i parametry nowej zabudowy, a także dopuszczalne przekształcenia istniejącej, mające na celu przeciwdziałanie degradacji otoczenia obiektów zabytkowych i zachowanie ich ekspozycji. W obszarach o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi proponuje się wyznaczanie szerszych stref ochrony krajobrazu kulturowego, jednakże ich wyznaczenie powinno się opierać o specjalistyczne opracowania, np. studium wartości kulturowych.

Obiekty znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy objąć ochroną punktową. Poza tym zabytki z GEZ należy chronić *in situ*, dotyczy to zwłaszcza kapliczek.

W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego powinna również być zawarta ochrona ogólnego krajobrazu kulturowego Gminy, charakteryzująca się utrzymaniem kompozycyjnej spójności wsi, utrwalaniem historycznych układów zabudowy, poprzez kontynuowanie tradycyjnie ukształtowanych lokalizacji i kompozycji budynków oraz wykorzystywanych form architektonicznych zmierzających do harmonizowania krajobrazu.

Miejscowe plany winny uwzględniać ochronę drewnianej architektury wiejskiej. Należy wziąć pod uwagę fakt, że obiekty takie giną obecnie z krajobrazu polskiego, dlatego też słusznym rozwiązaniem będzie ustalanie w miejscowych planach stref ochrony zabudowy drewnianej, co uchroni docelowo takie obiekty przed przekształceniami oraz rozbiórkami.

Odnosnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego wydawanych przez Urząd Gminy dla terenów, na których znajdują się obiekty zabytkowe ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków, każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną, o ile uzna je za konieczne.

Na terenie Gminy istnieją obiekty zabytkowe o wyjątkowych wartościach historycznych, artystycznych i naukowych, które dotychczas nie zostały wpisane do rejestru zabytków. Wnioskowanie o taki wpis nie jest kompetencją Gminy (chyba, że obiekt jest w jej posiadaniu), jednakże warte jest wskazanie tych obiektów; a są to:

- zabudowania klasztorne Zgromadzenia sióstr Felicjanek w Iwoniczu,
- interesujące obiekty sanatoryjne z terenu Iwonicza-Zdroju, a przede wszystkim budynek szpitala uzdrowiskowego Excelsior;
- wartościowe wille i pensjonaty w Iwoniczu-Zdroju, m.in. willa Lutnia, czy Mały Orzeł.

Gmina Iwonicz-Zdrój powinna zachęcać i wspierać właścicieli obiektów w dążeniu do wpisania zabytków do rejestru. Dodatkowo samorząd może partycypować w tworzeniu opracowań historycznych związanych z danym obiektem.

Warto w tym miejscu zastanowić się nad potrzebami związanymi z obiektami zabytkowymi wpisanymi do rejestru zabytków województwa podkarpackiego zlokalizowanymi na terytorium Gminy. Obiekty te mimo, iż w większości nie są własnością Gminy, to stanowią jej wizytówkę, a dobry stan ich zachowania oraz właściwe zagospodarowanie powinny stanowić priorytet dla samorządu. W tym celu konieczne jest

rozpoznanie najpilniejszych potrzeb konserwatorskich danego zabytku, a także aktualna wiedza na temat ich stanu zachowania. Ponadto na samorządzie spoczywa ustawowy obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury. Samorząd jest zobowiązany do dbania o zabytki, jak również nadzorowania i eliminowania prac prowadzonych przez inne podmioty, które szkodziłyby substancji zabytkowej. Natychmiastowe reagowanie na brak należytej dbałości właścicieli o bieżące utrzymanie zabytków zapobiegnie degradacji krajobrazu kulturowego.

Należy wziąć pod uwagę fakt, że stan zachowania dużej większości zabytków nieruchomych z terenu Gminy jest dobry i bardzo dobry. Właściciele tych obiektów rozpoznają bieżące potrzeby i prowadzą prace, co przekłada się na taki stan rzeczy. Najgorzej sytuacja ma się z budynkiem pensjonatu „Belweder”. Obiekt w roku ubiegłym, tj. 2021 został sprzedany, co daje mu szansę na wyciągnięcie ze stanu ruiny, w który to nieustannie popada. Potrzeba tu kompleksowych prac konserwatorsko-restauratorskich, które uratują zabytek. Warto rozważyć możliwość pozyskania dużej dotacji unijnej na ten cel. W tym przypadku Gmina mogłaby wspomóc właściciela poprzez ukierunkowanie go na właściwe programy unijne oraz poprzez fachową pomoc w opracowaniu stosownych wniosków.

Odrębny postulat tyczy się cmentarzy rzymskokatolickich oraz miejsc pamięci. Należy na bieżąco wykonywać prace porządkowe na terenie tychże założeń, chronić ich pierwotny układ oraz zabezpieczać przed zniszczeniem najbardziej zdegradowanych nagrobków.

Ważnym zadaniem Gminy powinno być przeznaczanie wolnych środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. Samorząd winien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorsko-remontowe przy obiektach zabytkowych. Równie istotne jest, aby na stronie internetowej Gminy Iwonicz-Zdrój znalazły się aktualne informacje związane z możliwością pozyskania środków finansowych z zakresu ochrony zabytków (m.in. z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Marszałka Województwa Podkarpackiego, Funduszu Kościelnego, WFOŚiGW) na zabezpieczenie i remont tych obiektów.

Podsumowując powyższe postulaty, najpilniejsze wnioski dotyczą:

- uzgadniania wszelkich działań prowadzonych przy zabytkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- opracowania studium wartości kulturowych dla całej Gminy; postulat nie jest obligatoryjny, lecz warty zrealizowania w miarę możliwości finansowych,
- monitorowania stanu zachowania obiektów zabytkowych figurujących w GEZ,
- prowadzenia cyklicznej aktualizacji zasobów gminnej ewidencji zabytków,
- kreowania poprawnej polityki przestrzennej w odniesieniu do obiektów zabytkowych i krajobrazu kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy

- i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego, zgodnie z zaprezentowanymi wyżej wytycznymi,
- wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów posiadających szczególną wartość,
 - wspierania działań zmierzających do poprawy stanu zachowania cennych zabytków z terenu Gminy,
 - przeznaczania środków finansowych na prace prowadzone przy obiektach zabytkowych.

b. Zabytki ruchome.

Ruchome zabytki z terenu Gminy Iwonicz-Zdrój, to przede wszystkim zabytki o charakterze sakralnym, tj. wyposażenie i wystrój malarski kościołów, a nadto pomniki nagrobne usytuowane na cmentarzach wyznaniowych oraz kapliczki.

Najpilniejszym zadaniem dla Gminy Iwonicz-Zdrój powinno być przeznaczanie środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych. Samorząd także powinien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorskie przy tychże zabytkach.

Należy przyznać, że stan zachowania zabytków ruchomych na terenie Gminy jest stosunkowo dobry. Właściciele tych obiektów prowadzą lub przeprowadzili prace konserwatorskie, które poprawiają ten stan.

Poniżej przedstawione zostały najpilniejsze postulaty dotyczące zabytków ruchomych. Mają one charakter jedynie informacyjny dla Gminy, jako że ustawowy obowiązek dbania o zabytek spoczywa na jego właścicielu.

W przypadku wyposażenia kościoła parafialnego pw. Wszystkich Świętych w Iwoniczu konieczne jest podjęcie kontynuacji przerwanych przed kilkoma laty kompleksowych prac konserwatorsko-restauratorskich. Obecnie należy przeprowadzić przegląd i ocenę stanu zachowania poszczególnych zabytków (dotychczas nie konserwowanych) oraz wytypowanie tych najbardziej zdegradowanych do przeprowadzenia prac konserwatorsko-restauratorskich. Ważnym zadaniem Gminy jest tutaj wspieranie Zarządcy obiektu, pomoc w pozyskiwaniu środków publicznych na prace oraz współudział w finansowaniu tych inwestycji.

Elementy wyposażenia ruchomego dawnego kościoła parafialnego pw. św. Iwona i Matki Bożej Uzdrawienia Chorych w Iwoniczu-Zdroju również wymagają podjęcia prac konserwatorskich. Nie zostały one dotychczas objęte ochroną prawną na mocy wpisu do rejestru zabytków ruchomych województwa podkarpackiego. Jako, że świątynia jest sporadycznie użytkowana, kilka razy do roku, jej wnętrze i wystrój pozostaje poza zainteresowaniem Zarządcy. Słuszną wydaje się być potrzeba częstszego wykorzystywania świątyni, nie tylko do funkcji liturgicznych. Wówczas dostrzeżone mogą zostać wartościowe elementy zdobiące kościół i podjęta zostanie inicjatywa zmierzająca do podjęcia przy nich prac konserwatorsko-restauratorskich, zaś indywidualny wpis do rejestru zabytków ruchomych otworzy możliwości pozyskiwania środków publicznych na

dofinansowanie tychże prac. Tutaj ważne jest wsparcie Zarządcy z ramienia Gminy, pomoc w pozyskiwaniu środków publicznych na prace oraz współudział w finansowaniu tych inwestycji oraz chęć współpracy Gminy z Parafią w kwestii organizowania imprez kulturalnych we wnętrzu kościoła.

Przeglądu i oceny pod względem potrzeb konserwatorskich wymagają elementy wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Stanisława Biskupa w Lubatowej, a szczególnie barokowe feretrony oraz gotycka kropielnica. Tutaj podobnie warto podjąć inicjatywę wpisania tych obiektów do rejestru zabytków ruchomych, zaś podobnie jak i było wyżej podniesione ważna jest pomoc i wsparcie zarządcy przez Gminę.

Do rejestru zabytków ruchomych województwa podkarpackiego powinny zostać wpisane:

- elementy wyposażenia ruchomego dawnego kościoła parafialnego pw. św. Iwona i Matki Bożej Uzdrawienia Chorych w Iwoniczu-Zdroju (neogotycki ołtarz główny, para eklektycznych ołtarzy bocznych, ambona, obrazy sztalugowe);
- elementy wyposażenia ruchomego kościoła parafialnego pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Lubatowej (kamienna kropielnica, zapewne gotycka, barokowe feretrony, XIX-wieczne żyrandole, ławki dla wiernych z lat 20-tych XX wieku w stylu zakopiańskim, witraże z Zakładu Żeleńskich w Krakowie);
- pomnik przy kościele parafialnym pw. św. Stanisława Biskupa w Lubatowej upamiętniający mieszkańców Lubatowej poległych w II wojnie światowej;
- kamienne nagrobki zlokalizowane na terenie cmentarza wyznaniowych; przede wszystkim wartościowe przykłady prezentujące wartości artystyczne i historyczne z terenu starej części cmentarza w Iwoniczu, a także zabytkowe nagrobki z terenu cmentarza w Lubatowej;
- pomnik upamiętniający pomordowanych w Lesie Grabińskim w Iwoniczu, tamże;
- najwartościowszych przykładów kapliczek z terenu Gminy.

W tym miejscu należy pod rozwagę należy wziąć kapliczki, jako że indywidualne wpisanie do rejestru zabytków ruchomych najbardziej wartościowych przykładów tej, tzw. małej architektury, przyczyniłoby się do wzmocnienia ich ochrony prawnej *in situ* oraz pozwoliłoby na prawidłowy nadzór nad prowadzonymi w przyszłości pracami konserwatorskimi, a ponadto otworzyłoby szerokie możliwości pozyskiwania publicznych środków finansowych z przeznaczeniem na prace konserwatorsko-restauratorskie.

Obecnie wszystkie kapliczki z terenu Gminy Iwonicz-Zdrój chronione są na podstawie ujęcia w gminnej ewidencji zabytków. W większości zlokalizowane są one na posesjach prywatnych, niemniej jednak stanowią one nieodłączny element krajobrazu kulturowego, tak więc Gmina Iwonicz-Zdrój winna wspierać ich zachowanie i konserwację, a w efekcie uzgadniać z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wszelkie zgłoszone wcześniej przez właścicieli zamierzenia planowane do realizacji przy tychże zabytkach. Ich ochronę dodatkowo można wzmocnić, prócz odrębnego wpisu do rejestru, poprzez odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Wszystkie kapliczki należy bezwzględnie chronić *in situ*, ich przemieszczenia możliwe są

jedynie tylko w ciągu ulic i w obrębie działki, jeżeli zaistnieje uzasadnione niebezpieczeństwo, np. związane z przebudową drogi. Ważne jest również zachowanie w procesie konserwacji bryły i materiału, z jakiego powstał dany obiekt.

Zabytkowe nagrobki na terenie Gminy Iwonicz-Zdrój zachowane są w obrębie cmentarzy rzymskokatolickich w Iwoniczu i Lubatowej. Na terenie Gminy działa Iwonickie Stowarzyszenie „Ocalić od zapomnienia”, którego głównym celem są działania zmierzające do odnowy wartościowych nagrobków, pomników i kapliczek. Stowarzyszenie to od 2013 roku pozyskuje środki na konserwację oraz nadzoruje prace w obrębie nagrobków. Należałoby tu rozważyć możliwość wytypowania najbardziej cennych nagrobków z poszczególnych cmentarzy i wnioskować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o objęcie ich ochroną prawną na mocy wpisu do rejestru zabytków ruchomych. W pierwszej kolejności jednak ze wszech miar ważniejsze wydaje się być podjęcie działań, zmierzających do zabezpieczenia najbardziej narażonych na degradację pomników, a dopiero w dalszych etapach do kompleksowej konserwacji tychże obiektów. Analizując dotychczasowe poczynania Stowarzyszenia należy uznać, iż działania ich są przemyślane i skupiają się na faktycznym ratowaniu najcenniejszych obiektów. Gmina winna w tym przypadku wspierać działania Stowarzyszenia oraz współfinansować prowadzone prace.

Podsumowując powyższe postulaty, najpilniejsze wnioski dotyczą:

- współfinansowania prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych,
- wspierania inicjatyw Iwonicckiego Stowarzyszenia „Ocalić od zapomnienia” mających na celu ratowanie zabytkowych nagrobków, pomników i kapliczek,
- uzgadniania wszelkich działań prowadzonych przy kapliczkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- ustalenia ochrony kapliczek na podstawie zapisów w mpzp,
- wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów ruchomych posiadających szczególne wartości, m.in. kapliczek, nagrobków, wyposażenia świątyń,
- wspierania działań zmierzających do poprawy stanu zachowania oraz do podejmowania prac konserwatorskich przy cennych zabytkach ruchomych z terenu Gminy.

c. Zabytki archeologiczne.

Podstawą i priorytetem w opiece nad zabytkami archeologicznymi Gminy Iwonicz-Zdrój winno stanowić należyte prowadzenie ewidencji stanowisk archeologicznych. Dokładne rozpoznanie lokalizacji, zasięgu i charakteru stanowisk archeologicznych stanowi kluczowy element poprawnie sprawowanej opieki nad tego typu zabytkami. W tym celu konieczne jest posiadanie gminnej ewidencji zabytków składającej się z kart adresowych stanowisk archeologicznych opracowanych w oparciu o zasoby wojewódzkiej

ewidencji zabytków w postaci zbioru kart KESA powstałych w trakcie realizacji programu Archeologiczne Zdjęcie Polski.

Ważnym elementem poprawnie sprawowanej opieki nad zabytkami archeologicznymi są ponowne weryfikacyjne badania powierzchniowe obszarów AZP, zlokalizowanych na terenie Gminy, zwłaszcza tych rozpoznanych w latach 80-tych XX wieku. Jak już wspomniano w niniejszym opracowaniu wykaz stanowisk archeologicznych w obrębie Gminy nie stanowi zbioru zamkniętego. Stanowiska archeologiczne podlegają dużo silniejszym przeobrażeniom niż pozostałe kategorie obiektów zabytkowych. Wpływ mają na to między innymi czynniki naturalne: erozja gleby powodująca degradację stanowisk, czy przeobrażenie powodujące utrudnienia w obserwacji stanowisk, poprzez zarastanie ich powierzchni na skutek ugorowania pól oraz czynniki ludzkie: często nieświadome niszczenie stanowisk poprzez ich zabudowę itd. Z powyższych względów cykliczna weryfikacja zasobu zabytków archeologicznych Gminy jest koniecznością, tylko dzięki temu możliwe jest formułowanie poprawnych postulatów dotyczących ochrony oraz definiowanie istniejących zagrożeń dla archeologicznego dziedzictwa kulturowego Gminy. Istotne przy tym jest aby do ewidencjonowania i weryfikowania stanowisk archeologicznych, wykorzystać również nowoczesne metody m.in. lotniczy skaning laserowy (ALS), badania geofizyczne (magnetyczne, elektrooporowe, geofizyczne). Z metod tych lotniczy skaning laserowy najbardziej nadaje się do wykorzystania w celach weryfikacji ewidencji gdyż pozwala prowadzić analizę w obrębie rozległych obszarów pokrytych skanowaniem. Dzięki gęstej chmurze punktów pomiarowych widoczna jest najdrobniejsza zmiana konfiguracji terenu. W przypadku Gminy Iwonicz-Zdój należy rozważyć waloryzację zasobu archeologicznego przy użyciu tej właśnie metody z ewentualnym uzupełnieniem i doprecyzowaniem wybranych obszarów/stanowisk archeologicznych przy użyciu metod geofizycznych. Zadanie to w głównej mierze spoczywa na Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków, udział Gminy powinien polegać na wsparciu finansowym przedsięwzięć zmierzających do weryfikacji zasobu stanowisk archeologicznych z terenu Gminy.

Należy tutaj podkreślić, że zagadnienia związane z pradziejami oraz historią Gminy nie zostały dotychczas kompleksowo opracowane. Gmina nie posiada aktualnego studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zakres tematów związanych z obecnym stanem dziedzictwa kulturowego. Gdzie można znaleźć precyzyjnie opracowane wartościowanie stanowisk archeologicznych (tworzone na podstawie zrealizowanych archeologicznych badań wykopaliskowych i powierzchniowych), z wyznaczeniem stref ochronnych ustalanych indywidualnie dla danego obiektu, bądź grupy stanowisk. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego) znacznie ułatwiają poprawne kreowanie polityki Gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Z poziomu Gminy jednym z najistotniejszych czynników wpływających na jakość ochrony stanowisk archeologicznych, jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Jednym z istotnych dokumentów tworzącym zręby polityki Gminy związanej z ochroną

stanowisk archeologicznych jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Aktualnie obowiązujące w Gminie Iwonicz-Zdrój studium prawidłowo formułuje politykę ochronną w stosunku do stanowisk archeologicznych. Zasób tej kategorii zabytków został opracowany wyczerpująco, również i zapisy ochronne ustanowione dla stanowisk archeologicznych opracowano prawidłowo.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego. W przypadku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego stanowiska archeologiczne winny być dokładnie oznaczone na załącznikach graficznych do planu, natomiast w jego tekście powinny znaleźć się zapisy ustanawiające ochronę konserwatorską i nakazujące uzgadnianie zamierzeń inwestycyjnych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Dotychczas funkcjonujące na terenie Gminy miejscowe plany, zwłaszcza dwa największe obejmujące granice administracyjne Iwonicza i Iwonicza-Zdroju, uwzględniają ten postulat. Stanowiska archeologiczne występujące w ich obrębie zostały czytelnie oznaczone na załącznikach graficznych natomiast w tekście planu ustanowiono dla nich strefy ochronne. Odnośnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego, wydawanych przez Urząd Gminy, dla terenów na których zlokalizowano stanowiska archeologiczne (rozpoznanie powinno się opierać na gminnej ewidencji zabytków), każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną. Jednym z pozytywnych aspektów uwzględniania ochrony stanowisk archeologicznych w planowaniu przestrzennym jest wiedza przydatna właścicielom oraz potencjalnym inwestorom planującym działalność w obrębie, bądź sąsiedztwie stanowisk archeologicznych. Uwzględnianie istniejących uwarunkowań konserwatorskich, związanych z ochroną stanowisk archeologicznych, w procesie planowania inwestycyjnego skutkuje ochroną już na etapie koncepcyjnym (świadomość poniesienia kosztów badań archeologicznych, bądź projektowanie inwestycji poza strefą ochrony konserwatorskiej). Należy tutaj pamiętać, że w przypadku potwierdzenia, w wyniku badań archeologicznych wykonywanych w miejscu prowadzonej inwestycji, obecności wyjątkowo cennych obiektów archeologicznych, może zaistnieć konieczność przemianowania terenu w części lub w całości w strefę ścisłej ochrony relikwów archeologicznych, co w konsekwencji może skutkować zakazem wszelkiej działalności budowlanej. W razie zaistnienia takiej sytuacji, ze względu na rangę dokonanych odkryć, Wojewódzki Konserwator Zabytków powinien wpisać teren do rejestru zabytków, nadając mu tym samym status najwyższej ochrony. Biorąc powyższe pod uwagę zaleca się minimum inwestowania w obszarze stanowisk archeologicznych, zwłaszcza tych najcenniejszych.

Na szczególną uwagę zasługują stanowiska charakteryzujące się dużą oceną wartości poznawczej. Trzeba przy tym pamiętać, że stanowiska te zostały wytypowane w zdecydowanej większości jedynie na podstawie zapisów z kart ewidencyjnych. Duża liczba zabytków ruchomych zebranych z powierzchni stanowiska w trakcie badań powierzchniowych może świadczyć o dużym zniszczeniu stanowiska archeologicznego, natomiast mniejsza liczba zabytków może wskazywać na lepszy stan zachowania obiektu.

Rzeczywistą ich wartość mogą określić dopiero wykopaliskowe badania archeologiczne. Najcenniejsze stanowiska archeologiczne z terenu Gminy Iwonicz-Zdrój wymienione zostały w niniejszym opracowaniu przy okazji opisu zasobu dziedzictwa archeologicznego Gminy. Dodatkowo odpowiednia adnotacja o szczególnej wartości stanowiska została również umieszczona w wykazie stanowisk na końcu Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami.

W przypadku prowadzenia prac ziemnych na obszarze wszelkiego rodzaju stanowisk archeologicznych należy realizować wyprzedzającą daną inwestycję ratownicze badania archeologiczne. Dodatkowo w najbliższym otoczeniu stanowisk najcenniejszych, wymienionych w wykazie, należy bezwzględnie przeprowadzić ścisły nadzór archeologiczny (granice poszczególnych stref powinny zostać ustalone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, bądź każdorazowo w decyzjach o warunkach zabudowy lub inwestycji celu publicznego).

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Z sytuacją taką mamy do czynienia w Iwoniczu (na wzgórzach położonych na zachód od drogi biegnącej do Iwonicza-Zdroju), gdzie możemy mieć do czynienia z rozległym obszarem zajęтым przez osadnictwo pradziejowe, poczynając od przełomu neolitu i wczesnej epoki brązu, aż do okresu rzymskiego: stan 35 AZP 112-74/90, stan. 36 AZP 112-74/89, 37 AZP 112-74/88, 38 AZP 112-74/87, 39 AZP 112-74/86, 40 AZP 112-74/85, 41 AZP 112-74/84, 42 AZP 112-74/83, 43 AZP 112-74/82. Z większą osadą datowaną na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu możemy mieć do czynienia w Lubatowej, gdzie blisko siebie zewidencjonowano kilka stanowisk archeologicznych datowanych na ten czas: stan. 12 AZP 114-74/8, stan. 13 AZP 114-74/9, stan. 14 AZP 114-74/10 i stan. 15 AZP 114-74/11. Być może z rozległym kompleksem osadniczym z okresu rzymskiego mamy do czynienia w Iwoniczu (tym razem po wschodniej stronie drogi do uzdrowiska, w południowej części wsi); zewidencjonowano tutaj następujące stanowiska: nr 52 AZP 113-74/45, 53 AZP 113-74/46, 54 AZP 113-74/47, 55 AZP 113-74 oraz 56 AZP 113-74/49. Z rozleglejszymi pozostałościami po osadnictwie wczesnośredniowiecznym możemy mieć do czynienia na północ od drogi łączącej Iwonicz z Rogami, zarejestrowano tutaj kilka osad, które w rzeczywistości mogą tworzyć jedną, są to: Iwonicz stan. 45 AZP 112-74/80, stan. 46 AZP 112-74/79, stan. 47 AZP 112-74/78, stan. 48 AZP 112-74/77. Mając to na uwadze należy ustanowić strefy obserwacji archeologicznej (w studium oraz mpzp i innych dokumentach planistycznych), gdzie wszelkie prace ziemne realizowane będą pod nadzorem archeologicznym. Ponadto pamiętać należy, że część stanowisk występujących w bliskiej odległości względem siebie datowane zostało na różne epoki pradziejów, jak również na czasy średniowiecza, natomiast możliwe, iż również w takich przypadkach mamy do czynienia ze zwartymi kompleksami osadniczymi, jednakże ewentualne wyjaśnienie takich kwestii, jak już wspomniano, wymaga przeprowadzenia szerszego rozpoznania i dodatkowych badań archeologicznych.

Szczególnej ochronie konserwatorskiej powinny podlegać stanowiska narażone na zniszczenie przez prace ziemne realizowane w ramach działalności inwestycyjnej. W tych przypadkach, już na etapie wstępnych koncepcji, pracownicy Gminy odpowiedzialni za

wydawanie decyzji o warunkach zabudowy, bądź lokalizacji inwestycji celu publicznego, bądź inwestorzy powinni występować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wydanie zaleceń i uwarunkowań koniecznych do spełnienia w związku z realizowaną inwestycją. Natomiast Wojewódzki Konserwator Zabytków może nakazać wykonanie, poprzedzających inwestycję, archeologicznych badań wykopaliskowych.

Niezależnie od działalności inwestycyjnej, stanowiska zewidencjonowane na podstawie licznych zabytków ruchomych, zebranych w trakcie badań powierzchniowych, (co stanowi przesłankę na temat silnej degradacji stanowiska archeologicznego w następstwie naturalnej erozji, bądź głębokiej orki), należy typować w pierwszej kolejności do ratowniczych badań wykopaliskowych. Dodatkowo postuluje się także przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na wyjaśnienie kwestii spornych dotyczących konkretnej problematyki, np. szersze rozpoznanie osadnictwa z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, a zwłaszcza osadnictwa z okresu rzymskiego i wczesnego średniowiecza, z którym związanych jest wiele rozległych osad zewidencjonowanych na terenie Gminy (dotychczas nie zarejestrowano żadnego cmentarzyska związanego z tym okresem, zostały one natomiast przebadane na terenie pobliskiej gminy Sanok). Rozległe osady zaewidencjonowane na terenie Gminy posiadają zbliżony kontekst geograficzny do licznych, bardzo cennych stanowisk archeologicznych odkrytych i badanych na sąsiednich terenach. Należy na nowo spojrzeć na część stanowisk zewidencjonowanych na terenie Gminy jako posiadających jeszcze większy potencjał naukowy – badawczy kwalifikujący do podjęcia badań archeologicznych: Iwonicz stan. 4 AZP 112-74/117, Iwonicz stan. 6 AZP 112-74/6, Iwonicz stan. 7 AZP 112-74/120, Iwonicz stan. 8 AZP 112-74/121, Iwonicz stan. 10 AZP 112-74/108, Iwonicz stan. 26 AZP 112-74/99, Iwonicz stan. 27 AZP 112-74/98, Iwonicz stan. 37 AZP 112-74/88, Iwonicz stan. 40 AZP 112-74/85, Iwonicz stan. 45 AZP 112-74/80, Iwonicz stan. 46 AZP 112-74/79, Iwonicz stan. 47 AZP 112-74/78, Iwonicz stan. 48 AZP 112-74/77, Iwonicz stan. 52 AZP 113-74/45, Iwonicz stan. 53 AZP 113-74/46, Iwonicz stan. 54 AZP 113-74/47, Lubatówka stan. 12 AZP 113-74/19. Wszystkie wyżej wymienione stanowiska zajmują teren o urozmaiconej rzeźbie, dobrze eksponowany, niejednokrotnie o naturalnych walorach obronnych. Stanowiska często sąsiadują ze sobą lub ich obszar oddzielony jest na skutek współczesnej działalności człowieka np. zabudowę współczesnej wsi. Niektóre z nich to wielokulturowe osady, jednakże ze zdecydowaną przewagą zabytków z okresu rzymskiego zebranych w trakcie badań powierzchniowych.

Z terenu Gminy Iwonicz-Zdrój, ze względu na bardzo wysoką wartość poznawczą do rejestru zabytków wpisane zostały następujące stanowiska archeologiczne: Iwonicz stan. 7 AZP 112-74/120 wpisane do rejestru decyzją nr A-68 z 27 listopada 1991 r., Iwonicz stan. 40 AZP 112-74/85 wpisane do rejestru decyzją nr A-52 z 15 lutego 1991 r., Iwonicz stan. 45 AZP 112-74/80 wpisane do rejestru decyzją nr A-62 z 25 października 1991 r., Iwonicz stan. 48 AZP 112-74/77 wpisane do rejestru decyzją nr A-53 z 22 lutego 1991 r.

Dodatkowo, na chwilę obecną, do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków, ze względu na bardzo dużą wartość poznawczą, zakwalifikować można stanowiska archeologiczne: Iwonicz stan. 4 AZP112-74/117, Iwonicz stan. 6 AZP112-74/119, Iwonicz stan. 8 AZP112-74/121, Iwonicz stan. 26 AZP112-74/99, Iwonicz stan. 27

AZP112-74/98, Iwonicz stan. 38 AZP112-74/87, Iwonicz stan. 46 AZP112-74/79, Iwonicz stan. 47 AZP112-74/78, Iwonicz stan. 52 AZP 113-74/45, Iwonicz stan. 53 AZP 113-74/46, Iwonicz stan. 54 AZP 113-74/47, Lubatówka stan. 2 AZP 113-74/9, Lubatówka stan. 10 AZP 113-74/17, Lubatówka stan. 12 AZP 113-74/19. Wszystkie będące rozległymi wielokulturowymi osadami, wyznaczonymi na podstawie dużej liczby znalezisk zabytków archeologicznych.

W przypadku pozostałych cennych stanowisk, dopiero realizacja badań archeologicznych potwierdzająca w pełni ich wartość i konieczność zachowania „in situ” mogłaby stanowić podstawę do wpisu obiektów do rejestru zabytków województwa podkarpackiego. W obecnym stanie rzeczy wystarczająca jest ochrona ustanawiana na podstawie art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. tj. *ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

Podsumowując powyższe, najpilniejsze postulaty to:

- wspieranie zamierzeń dążących do wykonania ponownych weryfikacyjnych archeologicznych badań powierzchniowych obejmujących terytorium Gminy z wykorzystaniem nowoczesnych metod nieinwazyjnych.
- stosowanie zapisów studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego odnoszących się do archeologicznego dziedzictwa kulturowego Gminy.
- realizowanie poprawnej ochrony stanowisk archeologicznych, zgodnie z powyższymi wytycznymi, w opracowywanych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy oraz decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego.
- objęcie ścisłą ochroną stanowisk archeologicznych: Iwonicz stan. 4 AZP112-74/117, Iwonicz stan. 6 AZP112-74/119, Iwonicz stan. 8 AZP112-74/121, Iwonicz stan. 26 AZP112-74/99, Iwonicz stan. 27 AZP112-74/98, Iwonicz stan. 38 AZP112-74/87, Iwonicz stan. 46 AZP112-74/79, Iwonicz stan. 47 AZP112-74/78, Iwonicz stan. 52 AZP 113-74/45, Iwonicz stan. 53 AZP 113-74/46, Iwonicz stan. 54 AZP 113-74/47, Lubatówka stan. 2 AZP 113-74/9, Lubatówka stan. 10 AZP 113-74/17, Lubatówka stan. 12 AZP 113-74/19.
- wspieranie działań zmierzających do realizacji ratowniczych badań wykopaliskowych w obrębie stanowisk szczególnie narażonych na zniszczenie oraz wspieranie badań prowadzących do rozpoznania istotnych zagadnień związanych z pradziejami regionu, zwłaszcza tych związanych z okresem rzymskim i wczesnym średniowieczem.
- informowanie potencjalnych inwestorów o realizacji inwestycji w obrębie stanowisk archeologicznych, już na etapie koncepcyjnym.

d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Ważnym zadaniem Gminy powinno być wspieranie działań zmierzających do lepszego rozpoznania zasobu dziedzictwa kulturowego na terenie podległym samorządowi, a także jego właściwe udokumentowanie i popularyzowanie. Działania takie w prostej linii prowadzą do kształtowania pozytywnego podejścia lokalnych społeczności do kwestii ochrony zabytków. Dodatkową korzyścią może być wzrost świadomości na temat wykorzystywania potencjału dziedzictwa kulturowego dla ekonomicznego wzrostu regionu i tworzenia nowych miejsc pracy oraz marki turystycznej. Główne działania samorządu w tej materii powinny się opierać na szeregu działań:

- Prowadzeniu monitoringu i cyklicznej weryfikacji zasobów gminnej ewidencji zabytków (włączenie obiektu do GEZ, czy jego wykreślenie z GEZ wymaga konsultacji z WUOZ).
- Utworzeniu komputerowej bazy zabytków figurujących w gminnej ewidencji zabytków i umieszczenie jej na stronach internetowych Gminy.
- Tworzeniu i wspieraniu (m.in. finansowym) inicjatyw zmierzających do specjalistycznego rozpoznania poszczególnych najcenniejszych obiektów zabytkowych i powstaniu opracowań konserwatorskich uwzględniających indywidualne potrzeby poszczególnych obiektów.
- Tworzeniu i wspieraniu inicjatyw mających na celu popularyzowanie wiedzy o historii i zabytkach regionu poprzez wydawnictwa popularnonaukowe.
- Współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych w celu ich udostępnienia dla zwiedzających.
- Wspieraniu i współpracy ze stowarzyszeniami lokalnymi (np. koła gospodyń wiejskich), mającymi na celu zachowanie tradycji i kultury regionu.
- Współpracy ze szkołami funkcjonującymi na terenie Gminy, zmierzającej do upowszechnienia wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu wśród dzieci i młodzieży.
- Rozbudowaniu strony internetowej Gminy, poprzez umieszczenie tam szerokiej informacji związanej z historią i zabytkami Gminy, a także mapy przedstawiającej lokalizację zabytków i miejsc wartych odwiedzenia.
- Wzbogaceniu infrastruktury turystycznej o ścieżki rowerowe, miejsca wypoczynku na szlakach, tablice informacyjne i punkty widokowe.
- Organizacji imprez plenerowych promujących dziedzictwo kulturowe regionu.
- Organizacji szkoleń dla pracowników Gminy odpowiedzialnych za opiekę i ochronę dziedzictwa kulturowego.
- Wspieraniu i promocji tradycyjnych form dawnej produkcji m.in. kowalstwa, bednarstwa, miodowarstwa itp.

9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Zakłada się, że zadania określone w „Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Iwonicz-Zdrój na lata 2023-2026” będą realizowane w wyniku następujących działań:

1. Wspólne działanie władz Gminy Iwonicz-Zdrój z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych, przedstawicielami Kościołów, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi.
2. Działania własne władz samorządowych:
 - a) prawne – np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów, które powinny być objęte ochroną konserwatorską;
 - b) finansowe – należyte utrzymywanie, wykonanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością Gminy oraz dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych;
 - c) programowe – realizacja projektów i programów regionalnych;
 - d) inne – działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.
3. Działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady zawarte w rozdziale 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną, w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane, m.in. z następujących źródeł:

- Z budżetu Gminy Iwonicz-Zdrój – finansowanie dotyczy obiektów będących własnością Gminy lub pozostających w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, a także obiektów nie będących własnością Gminy. Zasady udzielania dotacji powinny zostać zawarte w prawie lokalnym.
- Z budżetu Marszałka Województwa Podkarpackiego w ramach przyznanej dotacji na prace zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
(www.wrota.podkarpackie.pl/pl/kultura/zabytki/dotacje)
- Z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
(www.wuozprzemysl.pl)
- Z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy. (www.mkidn.gov.pl)
- Z dotacji unijnych (www.wrota.podkarpackie.pl/pl/fue/fundusze) w ramach:
 - a. Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego.
 - b. Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko.
 - c. Norweskiego Mechanizmu Finansowego.
- Z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (www.wfosigw.pl/strefa-beneficjenta/obsługa_beneficjentow), środki finansowe mogą być przeznaczane na przedsięwzięcia związane z utrzymaniem i zachowaniem parków objętych ochroną na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

**11.1. WYKAZ ZABYTKÓW NIERUCHOMYCH GMINY IWONICZ-ZDRÓJ
UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW.**

L.p.	Miejscowość	Adres	Nazwa zabytku	Nr rejestru zabytków	nr działki
1.	Iwonicz-Zdrój	Plac Dietla	Układ przestrzenny uzdrowiska	A-730 z 30.06.1973 roku	
2.	Iwonicz-Zdrój	Al. Wincentego Pola	Park Zdrojowy	A-730 z 30.06.1973 roku	1329/73
3.	Iwonicz-Zdrój	Al. Jana Pawła II	Kościół parafialny pw. św. Iwona i M.B. Uzdrawienia Chorych	A-1109 z 28.02.2013 roku (także A-730 z 30.06.1973 roku)	1255
4.	Iwonicz-Zdrój	Al. Partyzantów 1	Sanatorium Ustronie	A-730 z 30.06.1973 roku	1328/1
5.	Iwonicz-Zdrój	Al. Słoneczna 11	Pensjonat Trzy Lilie	A-965 z 09.08.1994 roku	848
6.	Iwonicz-Zdrój	Al. Słoneczna 9	Dom Dyrektorówka	A-730 z 30.06.1973 roku	874
7.	Iwonicz-Zdrój	Al. Torosiewicza 1	Sanatorium Pod Jodłą	A-1723 z 30.06.2021 roku (także A-730 z 30.06.1973 roku)	1262
8.	Iwonicz-Zdrój	Al. Torosiewicza 2	Stary Pałac	A-730 z 30.06.1973 roku	1265
9.	Iwonicz-Zdrój	Al. Torosiewicza 4	Sanatorium Biały Orzeł	A-1724 z 30.06.2021 roku (także A-730 z 30.06.1973 roku)	1323/1
10.	Iwonicz-Zdrój	Al. Wincentego Pola	Źródło Bełkotka		1329/73
11.	Iwonicz-Zdrój	Al. Wincentego Pola	Źródło „Mała Bełkotka” z obeliskiem pamięci hr. Karola Załuskiego (Pamiętka)	A-730 z 30.06.1973 roku	1329/73
12.	Iwonicz-Zdrój	Al. Wincentego Pola	Altana nad Źródłem Bełkotka		1329/73
13.	Iwonicz-Zdrój	ul Ks. Jana Rąba 10	Willa Zacisze	A-516 z 15.03.2011 roku (także A-730 z 30.06.1973 roku)	830/3
14.	Iwonicz-Zdrój	ul. Kulczyńskiego 3	Pensjonat Belweder	A-730 z	1314/11

				30.06.1973 roku	
15.	Iwonicz-Zdrój	ul. Kulczyńskiego 4	Pensjonat Zofiówka	A-714 z 22.12.2011 roku (także A-730 z 30.06.1973 roku)	1307/1
16.	Iwonicz-Zdrój	Plac Dietla 2	Dom Zdrojowy	A-1664 z 10.03.2020 roku (także A-730 z 30.06.1973 roku)	1320/7
17.	Iwonicz-Zdrój	Plac Dietla	Zegar Słoneczny	A-730 z 30.06.1973 roku	1320/23
18.	Iwonicz-Zdrój	Plac Dietla 3	Pensjonat Bazar	A-710 z 21.12.2011 roku (także A-730 z 30.06.1973 roku)	1320/8
19.	Iwonicz-Zdrój	Plac Karola i Józefa	Pawilon „Nad Źródłami”	A-730 z 30.06.1973 roku	1320/10
20.	Iwonicz-Zdrój	Plac Karola i Józefa 1a	Źródło Józefa	A-730 z 30.06.1973 roku	1320/10
21.	Iwonicz-Zdrój	Plac Karola i Józefa 1	Pensjonat Krakowiak – piwnica	A-730 z 30.06.1973 roku	1323/2
22.	Iwonicz-Zdrój	Plac Karola i Józefa 3	Łazienki mineralne „Stare Łazienki”	A-730 z 30.06.1973 roku	1320/12
23.	Iwonicz-Zdrój	Plac Karola i Józefa 2	Łazienki borowinowe „Pijalnia”	A-730 z 30.06.1973 roku	1320/11
24.	Iwonicz-Zdrój	Plac Oczki	Pomnik św. Michała	A-730 z 30.06.1973 roku	1306/3
25.	Iwonicz-Zdrój	ul. Zdrojowa 82	Dom mieszkalny	A-730 z 30.06.1973 roku	875/4
26.	Iwonicz-Zdrój	ul. Zdrojowa 2	Dom mieszkalny	A-730 z 30.06.1973 roku	936
27.	Iwonicz-Zdrój	ul. Zdrojowa 4	Dom Krakowianka	A-730 z 30.06.1973 roku	935
28.	Iwonicz-Zdrój	Al. Torosiewiczza	Obelisk Władysława Belzy	A-730 z 30.06.1973 roku	1263
29.	Iwonicz-Zdrój	Al. Słoneczna 24	Willa Lutnia		1230/1
30.	Iwonicz-Zdrój	ul. Partyzantów 2	Excelsior		1320/25
31.	Iwonicz-Zdrój	Al. Słoneczna 2	Willa Mały Orzeł		1302/1
32.	Iwonicz-Zdrój	ul. Kwiatowa 10	Plebania		1143

33.	Iwonicz-Zdrój	Al. Stoneczna 28	Siedziba Gminy		1223
34.	Iwonicz-Zdrój	ul. Zdrojowa 1	Kapliczka		786/6
35.	Iwonicz-Zdrój	Plac Karola i Józefa	Figura Matki Bożej		1320/10
36.	Iwonicz	ul. Długa	Kościół parafialny pw. Wszystkich Świętych	A-1341 z 23.03.1989 roku	5382
37.	Iwonicz	ul. Zadwór 2	Spichlerz- zbór ariański	A-121 z 23.02.1989 roku	5328/1
38.	Iwonicz	ul. Zadwór	Oranżeria	A-121 z 23.02.1989 roku	5328/1
39.	Iwonicz	ul. Zadwór	Pałac Załuskich	A-121 z 23.02.1989 roku	5308
40.	Iwonicz	ul. Zadwór 1	Dwór Stary		5324
41.	Iwonicz	Ciąg drogi powiatowej Rogi-Iwonicz nr. P1976R	Most nr 121 nas potokiem iwoniczkiem	A-158 z 28.07.1989 roku	96
42.	Iwonicz	ul. Kmicie 29 (poprzednio 68)	Dom mieszkalny	A-1507 z 3.01.1984 roku	746
43.	Iwonicz	ul. Zagrodniki 29 (poprzednio 33)	Dom mieszkalny	A-38 z 3.01.1984 roku	565, 564
44.	Iwonicz	ul. Zagrodniki 28 (poprzednio 34)	Dom mieszkalny	A-39 z 3.01.1984 roku	566
45.	Iwonicz	ul. Długa 98	Kapliczka		3681/1
46.	Iwonicz	ul. Długa 4	Dom Organistówka		5383
47.	Iwonicz	ul. Długa 1	Dom pomocy SS. Felicjanek		2049/3
48.	Iwonicz	ul Długa 1	Kaplica SS. Felicjanek		2049/3
49.	Iwonicz	ul. Długa 133	Kapliczka		2506/1
50.	Iwonicz	ul. Długa 109	Kapliczka		5464/1
51.	Iwonicz	ul. Długa 203	Kapliczka		5494/1
52.	Iwonicz	ul. Długa 244	Kapliczka		5464/1
53.	Iwonicz	ul. Długa 185	Kapliczka		2779/3
54.	Iwonicz	ul. Zadwór 95	Kapliczka		4837
55.	Iwonicz	ul. Floriańska 258	Kapliczka		1042
56.	Iwonicz	ul. Floriańska 85	Kapliczka		752/1
57.	Iwonicz	ul. Długa 63	Klub Rolnika ob. Ośrodek Rehabilitacyjny		2337
58.	Iwonicz	ul. Długa	Cmentarz rzymsko-katolicki (stary)		2175
59.	Iwonicz	ul. Długa	Cmentarz rzymsko-katolicki (nowy)		2156/3
60.	Iwonicz	ul. Zadwór „Las Grabiński”	Cmentarz choleryczny		4694

61.	Iwonicz	ul. Zadwór	Park zabytkowy Załuskich	A-121 z 23.02.1989 roku	5312, 5309/2, 5308, 5222/1, 5324, 5323, 5322/1, 5117, 5318, 5311/1, 5326, 5328/1, 5327
62.	Lubatowa	Lubatowa	Kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa	A-836 z 30.11.1989 roku	5275/1
63.	Lubatowa	Lubatowa	Kapliczka		5275/1
64.	Lubatowa	Lubatowa	Stara Szkoła		5312/4
65.	Lubatowa	Lubatowa 283a	Kapliczka		5326
66.	Lubatowa	Lubatowa 336	Kapliczka		4604/1
67.	Lubatowa	Lubatowa 7	Kapliczka		8/1
68.	Lubatowa	Lubatowa	Mogiła rozstrzelanych		5160/2
69.	Lubatowa	Lubatowa	Cmentarz rzymsko-katolicki		5273
70.	Lubatówka	Lubatówka	Kapliczka		1870
71.	Lubatówka	Lubatówka	Kapliczka		1145
72.	Lubatówka	Lubatówka	Figura przydrożna		43/1

11.2. WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH W UKŁADZIE ALFABETYCZNYM ZLOKALIZOWANYCH NA OBSZARZE GMINY IWONICZ-ZDRÓJ, NA PODSTAWIE BADAŃ POWIERZCHNIOWYCH REALIZOWANYCH W RAMACH PROGRAMU BADAWCZEGO ARCHEOLOGICZNE ZDJĘCIE POLSKI.

L.p.	Miejscowość	Nr stan. w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
1.	Iwonicz	1(74)	112-74	Moneta	Okres rzymski	Denar Marka Aureliusza. Stanowisko archiwalne. Przybliżona lokalizacja w obrębie dawnego zespołu dworsko parkowego.
2.	Iwonicz	2(75)	112-74	Złoty pierścień	Okres rzymski	Znalezisko archiwalne. Brak dokładnej lokalizacji. Odnotowane na wystawie archeologicznej we Lwowie w 1885 r.
3.	Iwonicz	3(76)	112-74	Ślad osadnictwa	Okres nowożytny	Stanowisko archiwalne. Brak dokładnej lokalizacji.
4.	Iwonicz	4(117)	112-74	Osada	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
5.	Iwonicz	5(118)	112-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka	

					brązu	
6.	Iwonicz	6(119)	112-74	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wczesna epoka brązu Późny okres rzymski Pradzieje Wczesne średniowiecze Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestrów zabytków. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
7.	Iwonicz	7(120)	112-74	Ślad osadnictwa Osada	Neolit/wczesna epoka brązu Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Wpisane do rejestru zabytków pod nr A-68 z 27 listopada 1991 r. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
8.	Iwonicz	8(121)	112-74	Ślad osadnictwa Osada	Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestrów zabytków. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
9.	Iwonicz	9(107)	112-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	

10.	Iwonicz	10(108)	112-74	Osada	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
11.	Iwonicz	11(109)	112-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Epoka brązu/okres halsztacki	
12.	Iwonicz	12(110)	112-74	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
13.	Iwonicz	13(111)	112-74	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
14.	Iwonicz	14(112)	112-74	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
15.	Iwonicz	15(113)	112-74	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze	
16.	Iwonicz	16(114)	112-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
17.	Iwonicz	17(115)	112-74	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu Epoka brązu	
18.	Iwonicz	18(116)	112-74	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
19.	Iwonicz	19(106)	112-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Wczesne średniowiecze	
20.	Iwonicz	20(105)	112-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
21.	Iwonicz	21(104)	112-74	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
22.	Iwonicz	22(103)	112-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
23.	Iwonicz	23(102)	112-74	Ślad osadnictwa	Pradzieje	

					Średniowiecze	
24.	Iwonicz	24(101)	112-74	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
25.	Iwonicz	25(100)	112-74	Punkt osadniczy	Pradzieje	
26.	Iwonicz	26(99)	112-74	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
27.	Iwonicz	27(98)	112-74	Ślad osadnictwa Osada	Późny okres rzymski Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
28.	Iwonicz	28(97)	112-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Epoka brązu	
29.	Iwonicz	29(96)	112-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
30.	Iwonicz	30(95)	112-74	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	
31.	Iwonicz	31(94)	112-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	

					Pradzieje	
32.	Iwonicz	32(93)	112-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
33.	Iwonicz	33(92)	112-74	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
34.	Iwonicz	34(91)	112-74	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
35.	Iwonicz	35(90)	112-74	Ślad osadnictwa	Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
36.	Iwonicz	36(89)	112-74	Ślad osadnictwa	Epoka brązu Pradzieje Wczesne średniowiecze	
37.	Iwonicz	37(88)	112-74	Osada	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
38.	Iwonicz	38(87)	112-74	Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
39.	Iwonicz	39(86)	112-74	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	
40.	Iwonicz	40(85)	112-74	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Wpisane do rejestru zabytków pod nr A-52 z 15 lutego 1991 r.

						Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
41.	Iwonicz	41(84)	112-74	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
42.	Iwonicz	42(83)	112-74	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit Neolit/wczesna epoka brązu Wczesne średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
43.	Iwonicz	43(82)	112-74	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
44.	Iwonicz	44(81)	112-74	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
45.	Iwonicz	45(80)	112-74	Osada	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Wpisane do rejestru zabytków pod nr A-62 z 25 października 1991 r. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
46.	Iwonicz	46(79)	112-74	Osada	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
47.	Iwonicz	47(78)	112-74	Osada	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z

				Ślad osadnictwa	Pradzieje	naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
48.	Iwonicz	48(77)	112-74	Osada	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Wpisane do rejestru zabytków pod nr A-53 z 22 lutego 1991 r. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
49.	Iwonicz	49(42)	113-74	Punkt osadniczy	Epoka brązu	
50.	Iwonicz	50(43)	113-74	Punkt osadniczy	Epoka brązu/okres halsztacki	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
51.	Iwonicz	51(44)	113-74	Ślad osadnictwa	Okres lateński	
52.	Iwonicz	52(45)	113-74	Ślad osadnictwa Osada Punkt osadniczy	Epoka kamienia Epoka brązu/okres halsztacki Późny okres rzymski Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań

						archeologicznych.
53.	Iwonicz	53(46)	113-74	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
54.	Iwonicz	54(47)	113-74	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Szczególnie kwalifikowane do podjęcia badań archeologicznych.
55.	Iwonicz	55(48)	113-74	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit/wczesna epoka brązu Późny okres rzymski	
56.	Iwonicz	56(49)	113-74	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
57.	Iwonicz	57(50)	113-74	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
58.	Iwonicz-Zdrój	1(40)	113-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
59.	Iwonicz-Zdrój	2(41)	113-74	Ślad osadnictwa	Epoka kamienia	
60.	Lubatowa	1(33)	113-74	Punkt osadniczy	Okres nowożytny	Stanowisko archiwalne. Brak dokładnej lokalizacji.
61.	Lubatowa	2(34)	113-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka	

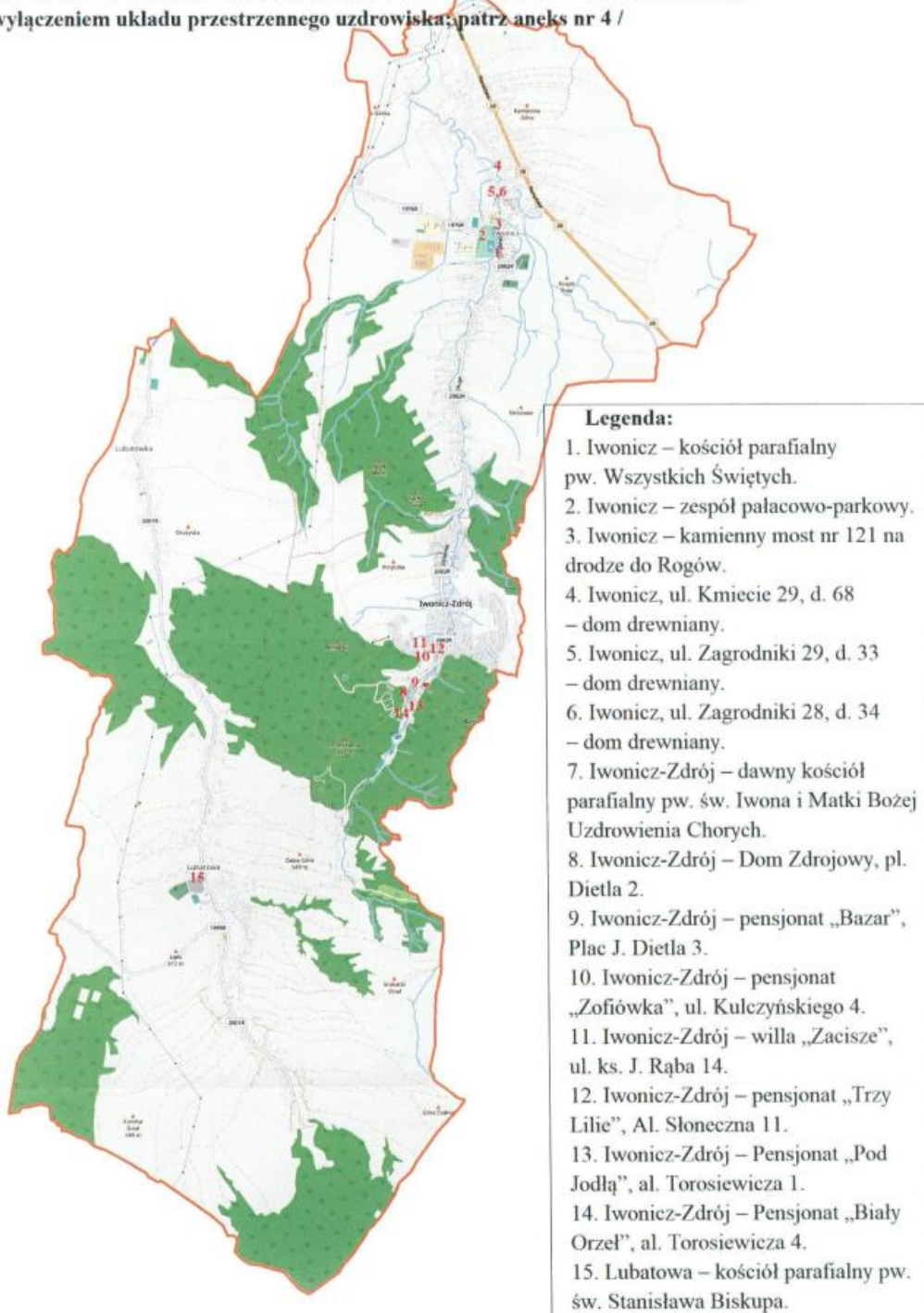
					brązu	
62.	Lubato	3(35)	113-74	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
63.	Lubato	4(36)	113-74	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
64.	Lubato	5(37)	113-74	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
65.	Lubato	6(38)	113-74	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki Pradzieje	
66.	Lubato	7(39)	113-74	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	
67.	Lubato	8(4)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit	Kamienny toporek kultury ceramiki sznurowej.
68.	Lubato	9(5)	114-74	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
69.	Lubato	10(6)	114-74	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
70.	Lubato	11(7)	114-74	Punkt osadniczy	Okres nowożytny	
71.	Lubato	12(8)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
72.	Lubato	13(9)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
73.	Lubato	14(10)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
74.	Lubato	15(11)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
75.	Lubato	16(12)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
76.	Lubato	17(13)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit	Wiórowiec z krzemienia wołyńskiego wiązany z kulturą pucharów lejkwatych bądź kultury ceramiki sznurowej.
77.	Lubato	18(14)	114-74	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
78.	Lubato	19(15)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka	

					brązu	
79.	Lubato	20(16)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
80.	Lubato	21(17)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
81.	Lubato	22(18)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
82.	Lubato	23(19)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
83.	Lubato	24(20)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
84.	Lubato	25(21)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
85.	Lubato	26(22)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Średniowiecze	
86.	Lubato	27(23)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Późne średniowiecze/okres nowożytny	
87.	Lubato	28(24)	114-74	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
88.	Lubatówka	1(8)	113-74	Ślad osadnictwa	Średniowiecze	Stanowisko archiwalne. Brak dokładnej lokalizacji.
89.	Lubatówka	2(9)	113-74	Osada	Epoka brązu	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do

						rejestru zabytków.
90.	Lubatówka	3(10)	113-74	Ślad osadnictwa	Epoka brązu	
91.	Lubatówka	4(11)	113-74	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki	
92.	Lubatówka	5(12)	113-74	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	
93.	Lubatówka	6(13)	113-74	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
94.	Lubatówka	7(14)	113-74	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
95.	Lubatówka	8(15)	113-74	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
96.	Lubatówka	9(16)	113-74	Punkt osadniczy	Neolit	Narzędzia kamienne związane z kulturą ceramiki sznurowej. Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
97.	Lubatówka	10(17)	113-74	Ślad osadnictwa Osada Punkt osadniczy	Neolit/wczesna epoka brązu Epoka brązu/okres halsztacki Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków.
98.	Lubatówka	11(18)	113-74	Punkt osadniczy	Epoka brązu/okres halsztacki	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia.
99.	Lubatówka	12(19)	113-74	Osada	Epoka brązu/okres halsztacki Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków. Szczególnie kwalifikowane

						do podjęcia badań archeologicznych.
100.	Lubatówka	13(20)	113-74	Punkt osadniczy	Epoka brązu/okres halsztacki	
101.	Lubatówka	14(21)	113-74	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
102.	Lubatówka	15(22)	113-74	Ślad osadnictwa	Paleolit schyłkowy	

**11.3. PLAN TERENU GMINY IWONICZ-ZDRÓJ Z NANIESIONYMI ZABYTKAMI NIERUCHOMYMI WPISANYMI DO REJESTRU ZABYTKÓW.
/ z wyłączeniem układu przestrzennego uzdrowiska; patrz aneks nr 4 /**

11.4. PLAN UKŁADU PRZESTRZENNEGO UZDROWISKA IWONICZ-ZDRÓJ Z GRAFICZNYM OZNACZENIEM ZABYTKÓW I GRANICAMI OCHRONY KONSERWATORSKIEJ OKREŚLONEJ W DECYZJI A-730 Z 30.06.1973 R.

Legenda:

1. Stary Pałac, al. Torosiewicza 2.
 2. Dom Zdrojowy, pl. Dietla 2.
 3. Pensjonat „Bazar”, pl. Dietla 3.
 4. Pensjonat „Biały Orzeł”, al. Torosiewicza 4.
 5. Pensjonat „Krakowiak” – komora piwniczna, pl. Karola i Józefa 1.
 6. Stare Łazienki, pl. Karola i Józefa 3.
 7. Pijalnia wód, pl. Karola i Józefa 2.
 8. Pawilon nad źródłami, pl. Karola i Józefa.
 9. Źródło Józefa, pl. Karola i Józefa 1a.
 10. Pensjonat „Pod Jodłą”, al. Torosiewicza 1.
 11. Pensjonat „Ustronie”, ul. Partyzantów 1.
 12. Pensjonat „Belweder”, ul. Kulczyńskiego 3.
 13. Willa „Zacisze”, ul. Rąba 10.
 14. Pensjonat „Zofiówka”, ul. Kulczyńskiego 4.
 15. Dyrektorówka, al. Słoneczna 9.
 16. Dawny kościół parafialny, al. Jana Pawła II.
 17. Źródło Mała Belkotka, z obeliskiem, al. W. Pola.
 18. Figura św. Michała Archanioła, pl. Oczki.
 19. Zegar słoneczny, pl. Dietla.
 20. Obelisk pamięci W. Belzy, al. Torosiewicza.
 21. Dom, ul. Zdrojowa 2.
 22. Dom „Krakowianka”, ul. Zdrojowa 4.
 23. Dom, ul. Zdrojowa 23.
 24. Dom, ul. Zdrojowa 25.
- granice układu przestrzennego podlegające ochronie.

